

บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาใน
จังหวัดลำพูน

**THE ROLE OF QUEEN CAMMADEVI WITH PROMOTING
SABILITY ON BUDDHISM IN LAMPHUN**

พระครูอรุณชัยรัช (ธวัชชัย ธนวิไล)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาใน
จังหวัดลำพูน

พระครูอรุณชัยรัช (ธวัชชัย ธนวิโส)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

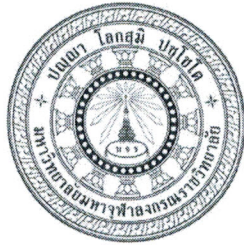
The Role of Queen Cammadevi with Promoting Stability on Buddhism in Lamphun

Phrakhru Aranchaiyathat (Thawatchai Dhanavijso)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Master of Arts
Buddhist Studies

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เรื่อง “บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน” เป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบรูณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ

(รศ. ดร.ปรุดม บุญศรีตัน)

..... กรรมการ

(ผศ. ดร.สมหวัง แก้วสุฟอง)

..... กรรมการ

(ดร.ไพรินทร์ ณ วันนา)

..... กรรมการ

(ผศ. (พิเศษ) ดร.ปรกรณ์ มหากันธา)

..... กรรมการ

(พระมหาอินทร์วงศ์ อัสสรภาณี, ดร.)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

ผศ. (พิเศษ) ดร.ปรกรณ์ มหากันธา ประธานกรรมการ
พระมหาอินทร์วงศ์ อัสสรภาณี, ดร.กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระครูอรัญชัยรัช)

- ชื่อวิทยานิพนธ์ : บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา
ในจังหวัดลำพูน
- ผู้วิจัย : พระครูอรัญชัยธัช (ธวัชชัย ธนวิโส)
- ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
- คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์
- : ผศ. (พิเศษ) ดร.ปกรณ มหากันธา, ศศ.บ. (รัฐศาสตร์),
รป.ม. (การปกครองท้องถิ่น), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
 - : พระมหาอินทร์วงศ์ อัสสรภาณี, ดร. พธ.บ. (ภาษาอังกฤษ),
ศษ.บ. (การสอนภาษาไทย), กศ.ม. (บริหารการศึกษา),
พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
- วันสำเร็จการศึกษา : ๘ มีนาคม ๒๕๖๒

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เรื่อง บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ ดังนี้ ๑. เพื่อศึกษาแนวคิดการสร้าง ความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ๒. เพื่อศึกษาบทบาทของพระนางจามเทวีในฐานะบุคคลต้นแบบทางพระพุทธศาสนา และ ๓. เพื่อวิเคราะห์บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ด้วยการวิเคราะห์เอกสาร และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interview) จากผู้ทรงคุณวุฒิฝ่ายบรรพชิต คฤหัสถ์ จำนวน ๑๖ รูป/คน

ผลการศึกษา แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา พบว่า การสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนามีพัฒนาการมาตั้งแต่ครั้งสมัยพุทธกาล ซึ่งแต่ละช่วงเวลาได้เกิดเหตุการณ์ที่เป็นภาวะคุกคามและเป็นภัยต่อพระพุทธศาสนาหลายรูปแบบ ทั้งภัยคุกคามจากภายในและภัยคุกคามจากภายนอก แต่ผู้นำฝ่ายศาสนจักรและอาณาจักร ก็ได้ร่วมมือกันในการประคับประคองแก้ไขปัญหาต่างๆ ให้ผ่านพ้นมาได้ โดยเป้าหมายหลักสำคัญของการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา คือ การธำรงรักษาพระธรรมวินัยซึ่งเป็นพุทธพจน์คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าและการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้คงอยู่เป็นมรดกธรรมสำหรับการดำรงชีวิตของมวลมนุษยชาติ ซึ่งมีตัวอย่างของอุบาสกอุบาสิกาที่มีส่วนสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล เช่น สุทัตตอนาถปิณฑิกคหบดี จิตตคฤหบดี นางสุชาดา เป็นต้น

ผลการศึกษา บทบาทของพระนางจามเทวีในฐานะบุคคลต้นแบบทางพระพุทธศาสนา พบว่า พระนางจามเทวี เป็นบุคคลที่ได้ประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่างที่ดีงามแก่คนและสังคม โดยได้น้อมนำหลักพุทธธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวนำทางและถือเป็นบุคคลต้นแบบทางพระพุทธศาสนา คือ ต้นแบบในฐานะอุบาสกในพระพุทธศาสนา พระนางได้ปฏิบัติตนและส่งเสริมให้ประชาชนได้ปฏิบัติตามหลักของหน้าที่ชาวพุทธและดำเนินชีวิตตามหลักเบญจศีลเบญจธรรมอย่าง

เคร่งครัด ต้นแบบฐานะกษัตริยาในพระพุทธศาสนา พระนางได้ใช้หลักธรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น หลักทศพิธราชธรรม ๑๐ หลักจักรวรรดิวัตร ๑๒ และหลักราชสังคหวัตถุ ๔ เป็นหลักธรรมในการปกครองบ้านเมืองและประชาชนให้เกิดความสุขสงบและร่มเย็น ต้นแบบฐานะมารดา ภรรยา และบุตรธิดาในพระพุทธศาสนา พระนางได้ใช้หลักทศ ๖ ในการปฏิบัติต่อบุคคลที่เกี่ยวข้อง ซึ่งถือเป็นหลักปฏิบัติที่สร้างความสมดุลและความสุขในครอบครัว

ผลการศึกษา วิเคราะห์บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน พบว่า พระนางจามเทวีได้มีคุณูปการและมีส่วนสำคัญในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน คือ ด้านศาสนธรรม พระนางได้นำพระสงฆ์ผู้ทรงพระไตรปิฎกให้มาประจำอยู่ในนครหริภุญชัย ทรงเป็นแบบอย่างการปฏิบัติและส่งเสริมการดำเนินชีวิตตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด ด้านศาสนบุคคล พระนางได้ให้ความสำคัญต่อพระสงฆ์ พระราชโอรส ด้วยการส่งเสริมให้ศึกษาเล่าเรียน ให้โอกาสในการไปปฏิบัติศาสนกิจและปกครองตามพื้นที่ต่างๆ และส่งเสริมพัฒนาให้ประชาชนได้ปฏิบัติธรรมเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดี ด้านศาสนสถาน พระนางได้เป็นผู้สร้างและสนับสนุนให้ข้าราชการ ประชาชนได้มีส่วนในการสร้างวัดในพื้นที่จังหวัดลำพูนจำนวนมาก และกลายเป็นแหล่งโบราณสถานสำคัญที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และการท่องเที่ยวของจังหวัดลำพูน ด้านศาสนวัตถุ พระนางได้มีส่วนสำคัญในการสร้างพระสกุลลำพูน เป็นการส่งเสริมพุทธศิลป์และน้อมรำลึกเป็นพุทธานุสสติ และ ด้านศาสนพิธี พระนางได้เป็นผู้วางรากฐานในการอนุรักษ์ศาสนพิธีดั้งเดิมและสืบทอดจนถึงปัจจุบัน เช่น การบวงสรวงเทวดา พิธีรดน้ำหัว และพิธีสืบทา เป็นต้น

Thesis Title : The Role of Queen Cammadevi with Promoting Stability on Buddhism in Lamphun

Researcher : Phrakhru Aranchaiyathat (Thawatchai Dhanavijso)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Adj. Asst. Prof. Dr. Prakorn Mahakanta,
B.A. (Political Science), M.A. (Public Administration),
Ph.D. (Buddhist Studies)

: Phramaha Inthawong Issarabhàni, Dr., Pali IV,
B.A. (English), M.A. (Thai Teaching),
M.Ed. (Educational Administration)
Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : March 8, 2019

Abstract

This thesis entitled “The Role of Queen Cammadevi with Promoting the Stability of Buddhism in Lamphun” is of three objectives: 1) to investigate the concept of promoting the stability in Buddhism, 2) to explore the role of Queen Cammadevi as a Buddhist role model and 3) to analyze the role of Queen Cammadevi in promoting the stability of Buddhism in Lamphun province. The study was conducted by the qualitative research method by analyzing the documents and In-depth interview from 16 experts of Buddhist monk and laypeople.

According to the concept of promoting the stability in Buddhism, it was found that the creating stability in Buddhism has been developed in the Buddha’s time. That is to say, in each period of Buddhism, there have been many threatening events and threats to Buddhism both internal and external threats. However, the religious and secular leaders had collaborated in solving those problems. The crucial aim of promoting the stability in Buddhism is to preserve the Doctrine and Discipline (Dhamma and Vinaya) that was fundamental teaching of the Buddha and to prolong Buddhism as the heritage of mankind. There were models of Buddhist layman and laywoman who had contributed to the stability of Buddhism in the Buddha’s time, such as Sudattaanàthabhiṇḍikagahapati, Cittagahapati and Sujàtā etc.

Regarding Queen Cammadevi as a Buddhist role model, it was found that she was a person who had behaved as a good model for people and society. In addition, she followed the Doctrine of Buddhism and was considered to be a Buddhist role model as a Buddhist laywoman. Not only Queen Cammadevi followed

the teachings of Buddhism, but she also encouraged people to follow that doctrine. She also encouraged the public to follow the duties of the Buddhists as living wisely based on the Five Precepts and the five ennobling virtues. As a Queen in Buddhism, she had practiced and followed the Buddhist Doctrines as: Ràjadhamma or virtues of a ruler, Cakkavatti-vatta or duties of a universal king or a great ruler and Ràja-saigahavatthu or virtues making for national integration. The aforementioned Buddhist doctrines were used as a tool to govern the country and people to create happiness, peace and tranquility. As a model of mother, wife and children in Buddhism, she had practiced the Buddhist doctrine called Disà or six directions in dealing with related persons and in order to create equilibrium and the family happiness.

When the roles of Queen Cammadevi in promoting the stability of Buddhism in Lamphun province were analyzed, it was found that she has made a significant contribution to the stability of Buddhism in Lamphun province. Regarding the religious teaching, she invited the Tipāka Master to stay in Hariphunchai region and was a model of practicing and living by Buddhist principles strictly. As a religious person, she paid the attention to community of monk and her son by promoting education and providing opportunities for religious practice, including the administration of various areas and encouraging the development of people to practice Dhamma for improving the quality of life. On religious places, she was a host of the temples construction, encouraged the vassals and people to participate of many temples in the area of Lamphun. And those temples have become important historical sites that consisted of historical value and tourist attraction of Lamphun province. On the religious object, she has an important part of creating the Buddha amulet of Lamphun clan, for the sake of promoting the Buddhist arts and the recollection of the Buddha. Lastly on the religious rites, she had laid the foundation for preserving the traditional ceremonies inherited to the present day viz., Deva Sacrificial Ritual, Water-Pouring Ceremony and Life Prolonging Ceremony.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน” สำเร็จลุล่วงด้วยดีด้วยอนุเคราะห์ช่วยเหลือคำแนะนำที่เป็นประโยชน์จากผู้ช่วยศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร. ปกรณ์ มหากันธา ประธานควบคุมวิทยานิพนธ์ และพระมหาอินทวงศ์ อัสสรภาณี,ดร กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ในการแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ จนทำให้งานวิจัยฉบับนี้สำเร็จ ผู้วิจัยจึงขออนุโมทนาขอบคุณไว้ ณ ที่นี้

ในการวิจัยครั้งนี้ ต้องขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.ปรุทม์ บุญศรีตัน ประธานกรรมการในการสอบวิทยานิพนธ์ และกรรมการสอบทุกท่าน ที่ได้ให้ข้อเสนอแนะ และช่วยชี้แนวทางในการทำวิจัย เพื่อให้มีเนื้อหาสมบูรณ์ชัดเจนมากยิ่งขึ้น รวมถึงคณาจารย์สาขาวิชาพระพุทธศาสนาทุกท่าน ที่ได้ให้ความรู้ทางวิชาการแก่ผู้วิจัยเป็นอย่างดี

ขอขอบคุณผู้ให้ข้อมูลหลักสำคัญทุกท่านที่เสียสละเวลาในการให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัย และสามารถนำข้อมูลที่ได้ไปใช้ประกอบในการวิจัยจนสำเร็จลงด้วยดีในครั้งนี้

และท้ายนี้ ขอขอบพระคุณบิดา มารดา และญาติมิตร ผู้สนับสนุนให้กำลังใจในการศึกษาเล่าเรียน และขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ในบัณฑิตวิทยาลัยทุกท่าน ที่มีส่วนช่วยให้งานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า การศึกษาวิจัยครั้งนี้จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการพระศาสนาหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และผู้ที่สนใจจะศึกษาเรื่องเดียวกันนี้ต่อไป

พระครูอรุณชัยธัช (ธวัชชัย ธนวิโส)

๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ณ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ คำถามวิจัย	๔
๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๖
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๗ กรอบแนวความคิดในการวิจัย	๑๓
๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๓
๑.๙ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๑๕
บทที่ ๒ แนวคิดการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา	๑๖
๒.๑ พัฒนาการการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา	๑๖
๒.๑.๑ สมัยพุทธกาล	๑๖
๒.๑.๒ สมัยหลังพุทธกาล (สังคายนา – ลัทธิ)	๒๐
๒.๑.๓ สมัยหลังพุทธกาล (เข้าสู่ประเทศไทย)	๒๔
๒.๒ ความสำคัญของการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา	๓๒
๒.๒.๑ ความสำคัญของความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาต่อสังคมระดับโลก	๓๒
๒.๒.๒ ความสำคัญของความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาต่อสังคมไทย	๓๓
๒.๓ ปัจจัยที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา	๓๖
๒.๓.๑ ปัจจัยที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์	๓๖
๒.๓.๒ ปัจจัยที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในทัศนะ ของนักการศึกษา	๓๗
๒.๔ อุปาสกอุปาสิกาตัวอย่างผู้สร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา	๔๐
๒.๔.๑ สุตตต่อนานาธิปไตยกคหบดี เอตทัคคะในฝ่ายผู้ยินดีในการถวายทาน	๔๐

๒.๔.๒ จิตตคฤหบดี เอตทัคคะในฝ่ายผู้เป็นธรรมกถึก	๔๑
๒.๔.๓ นางสุชาดา เอตทัคคะในฝ่ายผู้ถึงสรณะก่อน	๔๒
๒.๔.๔ นางวิสาขา เอตทัคคะในฝ่ายผู้ยินดียิ่งในการถวายทาน	๔๓
๒.๔.๕ นางชุชุตตรา เอตทัคคะในฝ่ายพหูสูต (ผู้แสดงธรรม)	๔๔
๒.๔.๖ นางสาวมาติ เอตทัคคะในฝ่ายผู้มีปกตียุด้วยเมตตา	๔๕
๒.๔.๗ นางอุตตรานันทมารดา เอตทัคคะในฝ่ายผู้ยินดีในฉาน (เพ่งด้วยฉาน)	๔๕
๒.๔.๘ พระนางสุปวาสา เอตทัคคะในฝ่ายผู้ถวายรสอันประณีต	๔๗
๒.๔.๙ นางสุปิยา เอตทัคคะในฝ่ายผู้บำรุงภิกษุอาพาธ (ผู้อุปัฏฐากภิกษุไข้)	๔๘
๒.๔.๑๐ นางกาติยานี เอตทัคคะในฝ่ายผู้เลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้น (ผู้เลื่อมใสมั่นคง)	๔๙
๒.๔.๑๑ นางกาฬิกรรหมิกา เอตทัคคะในฝ่ายผู้เลื่อมใสเพราะได้ยินได้ฟัง ตามกันมา	๕๐
๒.๔.๑๒ นางนกุลมารดาคหปตานี เอตทัคคะในฝ่ายผู้กล่าวถ้อยคำ ที่ทำให้เกิดความคุ้นเคย	๕๐
บทที่ ๓ บทบาทของพระนางจามเทวีในฐานะบุคคลต้นแบบทางพระพุทธศาสนา	๕๒
๓.๑ พระประวัติของพระนางจามเทวี	๕๒
๓.๑.๑ พระชาติของพระนางจามเทวี	๕๒
๓.๑.๒ สู่สำนักละโว้	๕๕
๓.๑.๓ พระภาชีปรารภถึงพระนางจามเทวี	๕๖
๓.๑.๔ ทูตคะวะยะผู้ทูลเชิญพระนางจามเทวี	๕๗
๓.๑.๕ พระนางจามเทวีไปครองนครหริภุญชัย	๕๘
๓.๑.๖ สิ่งทีทูลขอพระราชทานไปนครหริภุญชัย	๕๙
๓.๑.๗ เส้นทางเสด็จจากกรุงละโว้สู่นครหริภุญไชย	๖๒
๓.๑.๘ พระราชโอรสของพระนางจามเทวี	๖๕
๓.๑.๙ บั้นปลายพระชนม์ชีพของพระนางจามเทวี	๖๖
๓.๒ ความเป็นต้นแบบฐานะอุบาสิกาในพระพุทธศาสนา	๖๖
๓.๒.๑. การนำพระพุทธศาสนามาประดิษฐานในนครหริภุญชัย	๖๖
๓.๒.๒ ทรงประพฤติพระองค์เป็นอุบาสิกา	๖๗
๓.๓ ความเป็นต้นแบบฐานะกษัตริยาในพระพุทธศาสนา	๗๐
๓.๓.๑ ทรงเป็นนักวางแผน	๗๐
๓.๓.๒ ทรงตั้งอยู่ในหลักธรรมราชา	๗๑
๓.๔ ความเป็นต้นแบบฐานะมารดาในพระพุทธศาสนา	๗๖
๓.๔.๑ ทรงเป็นแบบอย่างในการเลี้ยงดูบุตร	๗๖
๓.๕ ความเป็นต้นแบบฐานะภรรยาในพระพุทธศาสนา	๗๗
๓.๕.๑ ทรงเป็นแบบอย่างการเป็นภรรยาที่ดี	๗๗
๓.๖ ความเป็นต้นแบบฐานะบุตรธิดาในพระพุทธศาสนา	๗๘

๓.๖.๑	ทรงปฏิบัติตนเป็นบุตรีที่ดี	๗๘
บทที่ ๔	วิเคราะห์บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน	๗๙
๔.๑	บทบาทการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ด้านศาสนธรรม	๗๙
๔.๑.๑	ทรงนำพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท มาประดิษฐานในนครหริภุญชัย	๗๙
๔.๑.๒	ทรงส่งเสริมให้พระสงฆ์ดำรงอยู่ในหลักศีลธรรม ๓	๘๐
๔.๑.๓	ทรงเป็นแบบอย่างและส่งเสริมการปฏิบัติ	๘๐
๔.๒	วิเคราะห์บทบาทการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ด้านศาสนบุคคล	๘๑
๔.๒.๑	ทรงคัดเลือกบุคคลที่มีความรู้และคุณธรรม	๘๑
๔.๒.๒	ทรงสร้างและพัฒนาบุคคลให้มีความรู้และคุณธรรม	๘๒
๔.๓	วิเคราะห์บทบาทการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ด้านศาสนสถาน	๘๒
๔.๓.๑	ทรงสร้างวัดและพระเจดีย์ตามเส้นทางที่ทรงเสด็จ	๘๒
๔.๓.๒	ทรงสร้างวัดสี่มุมเมือง	๘๓
๔.๔	วิเคราะห์บทบาทการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ด้านศาสนวัตถุ	๘๕
๔.๔.๑	ทรงนำพระพุทธรูปมาประดิษฐานในนครหริภุญชัย	๘๕
๔.๔.๒	ทรงสร้างพระเครื่องพระพิมพ์ดินเผา	๘๕
๔.๕	วิเคราะห์บทบาทการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ด้านศาสนพิธี	๘๗
๔.๕.๑	ทรงทำพิธีกรรมบวงสรวงเทวดา	๘๗
๔.๕.๒	ทรงประกอบพิธีรดน้ำดำหัว	๘๘
๔.๕.๓	ทรงประกอบพิธีสืบชะตา	๘๘
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ	๙๐
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๙๐
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๙๗
บรรณานุกรม		๙๙
ภาคผนวก		
ก.	หนังสือขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์เพื่อการวิจัย	๑๐๕
ข.	แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย	๑๒๑
ค.	ประมวลภาพจากการสัมภาษณ์	๑๒๖
ประวัติผู้วิจัย		๑๓๓

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้ข้อมูลอ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาวิทยาลัยสงฆ์ ฉบับ พ.ศ. ๒๕๓๙ เรียงตามลำดับคัมภีร์ ดังนี้

๑. คำอธิบายคำย่อในภาษาไทย

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

พระวินัยปิฎก

วิ.ม.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิภวรรค	(ภาษาไทย)
อง. เอกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง. ทุก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง. ปญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง. สัตตก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง. อฏฐก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)

หมายเหตุ

พระไตรปิฎกภาษาไทย การอ้างอิง ระบุอักษรย่อคัมภีร์ โดยระบุ เล่ม / ข้อ / หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ม. (ไทย) ๑๐/๘๖/๔๖. หมายถึง ทีฆนิกาย มหาวรรค ภาษาไทย เล่ม ๑๐ ข้อ ๘๖ หน้า ๔๖. ฉบับมหาวิทยาลัยสงฆ์

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในชมพูทวีป ประเทศอินเดียเมื่อราว ๒,๖๐๐ ปีที่ผ่านมา โดยพระพุทธองค์และสาวกได้ช่วยกันเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนแห่งนี้ตามพุทธประสงค์ ผลของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสถานที่ต่างๆ ครั้งนั้น ทำให้มีผู้เกิดความเลื่อมใสศรัทธายอมรับ น้อมตนเข้ามานับถือในพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก จนกลายเป็นชุมชนของชาวพุทธที่เรียกว่า “พุทธบริษัท ๔” อันได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา^๑ ซึ่งพุทธบริษัท ๔ เหล่านี้ได้มีบทบาท สำคัญในการช่วยเผยแผ่ ทำนุบำรุง และสร้างความมั่นคงแก่พระพุทธศาสนา โดยต่างฝ่ายต่างทำหน้าที่ ของตนเอง เช่น ภิกษุ ภิกษุณี ก็ทำหน้าที่ในการบำเพ็ญสมณธรรมและเผยแผ่หลักคำสั่งสอนของ พระพุทธศาสนา ส่วนอุบาสกอุบาสิกา ก็ช่วยกันอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาโดยการอุปฐากดูแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ภิกษุ ภิกษุณี และสามเณรสามเณรีให้มีความเป็นอยู่ที่เป็นสัปปายะต่อการ บำเพ็ญธรรม^๒ เพื่อความเจริญรุ่งเรืองและตั้งมั่นของพระพุทธศาสนานั้นเอง สอดคล้องกับเหตุการณ์ ในช่วงปลายสมัยพุทธกาล พระพุทธองค์และสาวกทั้งหลายได้ตระหนักถึงความสำคัญของการตั้งมั่น อยู่ยาวนานแห่งพระสัทธรรมคำสอน ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงตรัสเป็นแนวทางแห่งการปฏิบัติ ดังพุทธพจน์ ว่า

“เมื่อตถาคต ปรินิพพาน ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในพระธรรมวินัย ยังมีความ เคารพ ยำเกรงในพระศาสดา...ในพระธรรม...ในพระสงฆ์...ในสิกขา...ในกันและกัน นี้ แลเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้พระสัทธรรมตั้งมั่นอยู่ยาวนาน”^๓

ซึ่งพุทธพจน์ดังกล่าว เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่าพุทธบริษัททุกหมู่เหล่า ต่างเป็นเจ้าของ พระพุทธศาสนาร่วมกัน และมีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติเอื้อเพื่อ เอื้อประโยชน์ต่อกันและกัน หน้าที่สำคัญ

^๑ ไพโรจน์ ศุภทีปมงคล, “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของจิตตคหบดีอุบาสกที่ปรากฏในคัมภีร์ พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑.

^๒ พระวิเชียรบุรี สติสมปนโน, (ขวัญโพก), “การศึกษบทบาทในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาของ พระเจ้าปเสนทิโกศล”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๑.

^๓ อัง. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๑/๓๔๓-๓๔๔.

อีกประการหนึ่งคือการจะต้องทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา^๔ ซึ่งพระพุทธศาสนาในความหมายนี้ครอบคลุมไปถึงองค์ประกอบหลักของพระพุทธศาสนา ได้แก่ ศาสดา ศาสนธรรม ศาสนิกชน ศาสนสถาน และศาสนพิธี ด้วย

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา จะทำให้เราเห็นว่าพุทธบริษัท ๔ มีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏหลักฐานในการศึกษารวบรวมชีวประวัติและผลงานของบุคคลสำคัญที่มีบทบาทในการเผยแผ่และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในมิติต่างๆไว้ ที่เด่นชัดที่สุดเริ่มจากในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอตทัคควรรค^๕ ที่มีการรวบรวมรายชื่อพุทธบริษัทที่ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเลิศในด้านต่างๆอย่างไร ซึ่งมีส่วนสัมพันธ์กับการเผยแผ่และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาไว้ จากนั้นเป็นหนังสือที่มีผู้สนใจได้ทำการศึกษาค้นคว้ารวบรวมและเรียบเรียงไว้อย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะการรวบรวมและเรียบเรียงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เช่น หนังสือ ๘๐ พระอรหันต์^๖ หนังสือ ๔๐ ภิกษุณีอรหันต์^๗ หนังสือ ๗๕ อุบาสกพุทธสาวก^๘ และหนังสือ ๔๖ อุบาสิกา พุทธสาวิกาในสมัยพุทธกาล^๙ ซึ่งได้รวบรวมชีวประวัติและเรื่องราวต่างๆ ของบุคคลสำคัญในสมัยพุทธกาลที่ชี้ให้เห็นถึงบทบาทของแต่ละท่านในการปฏิบัติหน้าที่ของการเป็นพุทธบริษัทที่ดีของพระพุทธศาสนาไว้อย่างน่าสนใจ

แม้ว่าจะสิ้นสุดสมัยครั้งพุทธกาลแล้ว สถานการณ์การเผยแผ่และการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ยังถือว่าพลังของพุทธบริษัท ๔ มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่ง เพราะสังเกตได้จากเหตุการณ์สำคัญภายหลังจากที่พระพุทธองค์ทรงปรินิพพานแล้ว มีปรากฏการณ์ที่เป็นจุดเปลี่ยนทางพระพุทธศาสนาหลายประการ ซึ่งล้วนแล้วแต่ดำเนินการและระงับด้วยการมีส่วนร่วมในบทบาทของพุทธบริษัท ๔ ทั้งสิ้น โดยเฉพาะเหตุการณ์สำคัญที่เราเรียกว่า “สังคายนา” เป็นภาพที่สะท้อนให้เห็นพลังสามัคคีและการมีส่วนร่วมของพุทธบริษัท ๔ อย่างชัดเจน เพราะเราจะเห็นบทบาทของผู้ที่มีส่วนสำคัญมาจากผู้นำทั้งฝ่ายศาสนจักร และฝ่ายอาณาจักร ซึ่งเป็นผลทำให้พระพุทธศาสนามีความเปลี่ยนแปลง และปรับตัวตามสถานการณ์ต่างๆ อย่างเหมาะสม และเหตุการณ์สำคัญครั้งประวัติศาสตร์ที่ทำให้พระพุทธศาสนาเผยแผ่ ขยายตัว ไปยังภูมิภาคอื่นอย่างกว้างขวางขึ้นก็เป็น

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ภัยแห่งพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๕๐.

^๕ อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๘๘-๒๖๗ / ๒๕-๓๓.

^๖ ปัญญา ใช้บางยาง, ๘๐ พระอรหันต์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๒).

^๗ ปัญญา ใช้บางยาง, ๔๐ ภิกษุณีพระอรหันต์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๒).

^๘ ปัญญา ใช้บางยาง, ๗๕ อุบาสกพุทธสาวก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๐).

^๙ ปัญญา ใช้บางยาง, ๔๖ อุบาสิกา พุทธสาวิกาในสมัยพุทธกาล, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๒).

เพราะบทบาทและการมีส่วนร่วมของพุทธบริษัทในยุคนั้น คือ การทำสังคายนา ครั้งที่ ๓ ซึ่งมีจุดเริ่มต้นจากการที่พวกเดียรถีย์มาปลอมบวชในพระพุทธศาสนา ซึ่งจะเป็นส่วนหนึ่งที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ซึ่งเป็นพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถและมีคุณวิริยอุตสาหะ จึงได้รับฉันทามติให้เป็นประธาน พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ จำนวน ๑,๐๐๐ รูป ได้ร่วมกันทำการสังคายนาในครั้งนี้ โดยได้รับการอุปถัมภ์บำรุงจากพระเจ้าอโศกมหาราชกษัตริย์แห่งราชวงศ์โมริยะ จากหลักฐานทางพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญว่า ในยุคนี้เป็นยุคที่พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองที่สุด เพราะนอกจากจะขจัดพวกเดียรถีย์ออกไปจากพระพุทธศาสนาแล้ว สิ่งสำคัญที่เป็นจุดเปลี่ยนที่ทำให้พระพุทธศาสนาสามารถเผยแผ่และขยายไปในต่างแดน คือ หลังจากการทำสังคายนาแล้วได้มีการจัดส่งพระธรรมทูตออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาจำนวน ๙ สาย โดยในสายที่ ๙ ได้รับเมตตาจากพระโสณเถระและพระอุตตรเถระ เป็นหัวหน้าคณะนำพระพุทธศาสนาเข้ามาเผยแผ่ในดินแดนที่เรียกว่า สุวรรณภูมิ ซึ่งสันนิษฐานว่า คือบริเวณพื้นที่ประเทศไทย พม่า ลาว กัมพูชา เวียดนาม และอินโดนีเซีย ในปัจจุบัน^{๑๐}

ภายหลังจากที่พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ ซึ่งนักปราชญ์ทางโบราณคดีส่วนมากเชื่อกันว่า ได้แก่ตอนใต้ของเมืองไทย คือบริเวณนครปฐม^{๑๑} ซึ่งพระพุทธศาสนาที่เข้ามาในสมัยนี้ เป็นนิกายเถรวาทดั้งเดิม โดยพุทธศาสนิกชนมีความศรัทธาเลื่อมใสบวชเป็นพระภิกษุจำนวนมาก และได้สร้างสถูปเจดีย์ไว้สักการบูชา เรียกว่า สถูปรูปพองน้ำ เหมือนสถูปสาญจีในประเทศอินเดียที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงสร้างขึ้น โดยศิลปะในยุคนั้น เรียกว่า ศิลปะของอาณาจักรทวารวดี^{๑๒} ซึ่งมีอาณาเขตครอบคลุมไปถึงเมืองละโว้ หรือ ลพบุรี และพระพุทธศาสนาก็สร้างความเจริญรุ่งเรืองและก่อให้เกิดอารยธรรมทั้งดงามให้ดินแดนแห่งนี้มาโดยลำดับ และจุดเชื่อมต่อสำคัญที่ทำให้อิทธิพลของพระพุทธศาสนาในอาณาจักรทวารวดี เข้ามาสู่ยังเมืองศรีอยุธยา คือ การเสด็จมาครองราชย์ของพระนางจามเทวี ในราวพุทธศักราช ๑,๓๑๐-๑,๓๑๑ ซึ่งพระองค์ได้ทรงเสด็จมาพร้อมพระสงฆ์จำนวน ๕๐๐ รูป เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาในกษัตริย์ในแคว้นศรีอยุธยา เป็นการนำวัฒนธรรมภาคกลาง

^{๑๐} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพระพุทธเจดีย์**, (ธนบุรี: รุ่งวัฒนาการพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๓๓-๓๔.

^{๑๑} สิริวัฒน์ คำวันสา, **ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย**, (พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก, ๒๕๔๑), หน้า ๑๒.

^{๑๒} ความสำคัญของอาณาจักรทวารวดี ได้จากร่องรอยของศิลปะทวารวดีที่ปรากฏอยู่ตามลุ่มน้ำและภาคต่าง ๆ ดังนี้ ลุ่มน้ำท่าจีน ที่เมืองนครปฐมและเมืองโบราณอู่ทอง ลุ่มน้ำแม่กลอง เมืองโบราณคูบัว ลุ่มน้ำลพบุรี เมืองละโว้ ลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนบน เมืองโบราณจันเสน ทางตะวันออกของลุ่มน้ำเจ้าพระยา เมืองศรีมหาโพธิ์ ลุ่มน้ำป่าสัก เมืองศรีเทพ ลุ่มน้ำปิงตอนล่าง เมืองศรีอยุธยา ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เมืองโบราณเสมา เมืองฟ้าแดดสงยาง เมืองกันทรวิชัย และเมืองนครจำปาศรี ทางภาคใต้ เมืองไชยา (เขตจังหวัดสุราษฎร์ธานีในปัจจุบัน) บริเวณจังหวัดนครศรีธรรมราช และเมืองยะรัง (เขตจังหวัดปัตตานี) ศิลปะเหล่านี้สัมพันธ์อยู่กับความเชื่อทางพระพุทธศาสนา (ธิดา สาระยา, (ศรี) ทวารวดี : ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ, หน้า๔๘) อ่างใน บรรจบ บรรณรุจิ, **พระพุทธศาสนาในประเทศไทย**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : http://www.bannaruji.org/goodness/component/content/article/4_2-main-menu/2_2-capper-2.html [๙ กันยายน ๒๕๖๑].

ขึ้นมาสู่ตอนบน^{๑๓} และเมื่อพระพุทธศาสนาได้ประดิษฐาน ณ เมืองหริภุญชัยแล้ว พระนางจามเทวีในฐานะเป็นปฐมกษัตริย์ตรี ผู้ปกครองเมืองหริภุญชัยได้ทรงวางรากฐาน และเป็นผู้ปฏิบัติด้วยการเอาพระทัยใส่ในกิจการพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ทรงปกครองเมืองหริภุญชัยด้วยทศพิธราชธรรม พระองค์ทรงสั่งสอนบรรดาเสนาข้าราชสำนัก ตลอดจนพสกนิกรทั้งหลายให้ยึดมั่นในศีลธรรมความดี อยู่เสมอ เมืองหริภุญชัยจึงเป็นแดนดินที่สงบสุข เจริญรุ่งเรือง ไม่มีโจรผู้ร้าย มีแต่ความสงบร่มเย็นด้วยกลิ่นไอแห่งพระพุทธศาสนา ซึ่งปัจจัยเหล่านี้เป็นผลที่เกิดจากการทำนุบำรุงเอาพระทัยใส่ในกิจการพระพุทธศาสนาและปฏิบัติพระองค์เป็นแบบอย่างที่ดีในฐานะ “พุทธบริษัท” ของพระนางจามเทวีอย่างไร

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะทำการศึกษาบทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน ซึ่งจะเป็นแบบอย่างในการเป็นพุทธบริษัทที่ดี และใช้เป็นแนวทาง แบบแผนในการอุปถัมภ์ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูนให้มีความมั่นคง เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจและเป็นหลักในการดำเนินชีวิตของคนในจังหวัดลำพูนสืบไป

๑.๒ คำถามวิจัย

๑.๒.๑ แนวคิดการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา เป็นอย่างไร

๑.๒.๒ บทบาทของพระนางจามเทวีในฐานะบุคคลต้นแบบทางพระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร

๑.๒.๓ บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน เป็นอย่างไร

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาบทบาทของพระนางจามเทวีในฐานะบุคคลต้นแบบทางพระพุทธศาสนา

๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ผู้วิจัยมุ่งที่จะศึกษา บทบาทของพระนางจามเทวีกับการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน โดยได้แบ่งประเด็นเนื้อหาที่จะศึกษาเป็น ๓ ประเด็น คือ

๑) แนวคิดการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา

^{๑๓} สุวิภา พงษ์ปวน, “การศึกษาเจดีย์ในจังหวัดลำพูน”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๑), หน้า ๓๒.

๒) บทบาทของพระนางจามเทวีในฐานะบุคคลต้นแบบทางพระพุทธศาสนา

๓) บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัด

ลำพูน

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูลหลัก

ศึกษาโดยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interview) กับบุคคลผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา โดยแบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ ๑) พระสงฆ์ จำนวน ๑๒ รูป และ ๒) คฤหัสถ์ จำนวน ๔ คน เพื่อเสริมข้อมูลในด้านเอกสาร ดังนี้

๑) พระสงฆ์ จำนวน ๑๒ รูป ได้แก่

๑. พระเทพรัตนนายก	เจ้าคณะจังหวัดลำพูน
๒. พระศรีธรรมโสภณ	รองเจ้าคณะจังหวัดลำพูน
๓. พระครูวิสิฐปัญญากร	รองเจ้าคณะจังหวัดลำพูน
๔. พระครูจิรวังนโสภณ	เจ้าคณะอำเภอเมืองลำพูน
๕. พระครูสิริสุตาทิณณ, ดร.	เจ้าคณะอำเภอทุ่งหัวช้าง
๖. พระครูไพศาลธรรมานุสิฐ	รองเจ้าคณะอำเภอเมืองลำพูน
๗. พระครูสิริสุตานุยุต, ผศ.ดร.	รองเจ้าคณะอำเภอเมืองลำพูน
๘. พระครูนิวิฐธรรมโชติ	เจ้าอาวาสวัดจามเทวี
๙. พระครูอมรสันติคุณ	เจ้าอาวาสวัดพระคงฤาษี
๑๐. พระครูปลัดชาติชาย ญาณโสภณ	เจ้าอาวาสวัดมณีาราม
๑๑. พระครูไพศาลธีรคุณ	เจ้าอาวาสวัดต้นแก้ว
๑๒. พระครูกิตติปริยัตินิเวศน์	เจ้าอาวาสวัดแม่สารป่าขาม

๒) คฤหัสถ์ จำนวน ๔ คน ได้แก่

๑. นายพงษ์เทพ มั่นตรง	ประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดลำพูน
๒. นางเบญจวรรณ พลประเสริฐ	หัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย
๓. ดร.ไพรินทร์ ณ วันนา	ประธานหลักสูตรสาขาวิชาพระพุทธศาสนา
๔. นายนพพร นิลนรงค์	นักวิชาการอิสระ

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านพื้นที่

พื้นที่ในการทำการวิจัยในครั้งนี้ ได้แก่ จังหวัดลำพูน และจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่บุคคลผู้ให้ข้อมูลสำคัญอาศัยอยู่

๑.๔.๔ ขอบเขตด้านระยะเวลา

ผู้วิจัยทำการศึกษาดังแต่เดือนกันยายน ๒๕๖๑ ถึง เดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๖๒ รวม ๖ เดือน

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ **บทบาท** หมายถึง การปฏิบัติหน้าที่ของพระนางจามเทวีในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา จนสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน

๑.๕.๒ **พระนางจามเทวี** หมายถึง ปฐมกษัตริย์ตรีผู้ครองเมืองหริภุญชัย (ลำพูน)

๑.๕.๓ **ความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา** หมายถึง สภาพที่สะท้อนให้เห็นถึงความงดงาม ความเจริญรุ่งเรืองของสังคมลำพูน และการมีคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี มีความสงบสุขของประชาชนชาวจังหวัดลำพูน อันเป็นผลจากการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาของพระนางจามเทวี ซึ่งในที่นี้กำหนดกรอบความมั่นคงไว้ ๕ ด้าน ดังนี้ ๑) ด้านศาสนธรรม ๒) ด้านศาสนบุคคล ๓) ด้านศาสนสถาน ๔) ด้านศาสนวัตถุ และ ๕) ด้านศาสนพิธี

๑.๕.๔ **จังหวัดลำพูน** หมายถึง จังหวัดที่อยู่ในภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยมีการปกครองเป็น ๘ อำเภอ หรือเรียกอีกชื่อว่า เมืองหริภุญชัย

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งแน่ว่าจะศึกษา บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน โดยได้ทำการศึกษาทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและได้นำเสนอเท่าที่เป็นตัวอย่างพอสังเขป ต่อไปนี้

๑.๖.๑ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับบทบาท

๑) ความหมายของบทบาท

ชนิษฐา วิเศษสาร และมุกดา ศรียงค์ กล่าวว่า บทบาท หมายถึงการประกอบพฤติกรรมตามตำแหน่ง ความคาดหวัง หรือตามหน้าที่แสดงจริง^{๑๔}

งามพิศ สัตย์สงวน ให้ความหมายไว้ว่า บทบาท คือ พฤติกรรมที่คาดหวังสำหรับผู้ที่อยู่ในสถานภาพต่างๆ ว่าจะต้องปฏิบัติอย่างไร เป็นบทบาทที่คาดหวังในกลุ่มคนหรือสังคมเพื่อทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่มีการกระทำระหว่างกันทางสังคมได้ รวมทั้งสามารถคาดการณ์พฤติกรรมที่จะเกิดขึ้นได้^{๑๕}

จ่านงค์ อติวัฒนสิทธิ์ ได้กล่าวไว้ว่า บทบาท หมายถึง ลักษณะเคลื่อนไหวของสถานภาพ สังคมกำหนดสถานภาพให้บุคคลและบุคคลถือครองสถานภาพนั้นเมื่อเกี่ยวข้องกับสถานภาพอื่นๆ เมื่อบุคคลใช้สิทธิและหน้าที่ให้เกิดเป็นสถานภาพขึ้นมาบุคคลนั้นได้ชื่อว่ากำลังปฏิบัติบทบาทสถานภาพและบทบาทจึงแยกกันไม่ออก ความแตกต่างระหว่างสถานภาพกับบทบาทเป็นเพียงความสนใจทางวิชาการเท่านั้นจะไม่มีบทบาทเลยถ้าไม่มีสถานภาพ คำว่าบทบาท เหมือนกับ

^{๑๔} ชนิษฐา วิเศษสาร และมุกดา ศรียงค์, จิตวิทยาสังคมและมนุษย์สัมพันธ์, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง, ๒๕๒๖), หน้า ๙.

^{๑๕} งามพิศ สัตย์สงวน, การวิจัยมานุษยวิทยา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๕), หน้า ๗๓.

สถานภาพ คือ มีความหมายอยู่สองนัย ทุกคนจะมีบทบาทเป็นชุด (A series of Role) อันเกิดจากการที่บุคคลจะต้องมีบทบาททั่วไปด้วยซึ่งถือว่าเป็นการรวมเอาบทบาทต่างๆ เข้าไว้ด้วยกันทั้งหมด และเป็นตัวกำหนดสิ่งที่เขาจะต้องทำสำหรับสังคมรวมถึงสิ่งที่บุคคลคาดหวังจากสังคมด้วย^{๑๖}

พระมหาอดิศร ธีรสีโล ได้กล่าวไว้ว่า บทบาท หมายถึง การแสดงออกของบุคคลซึ่งผู้อื่นคาดคิดหรือหวังว่าเขาจะกระทำเมื่ออยู่ภายใต้สถานการณ์สังคมอย่างหนึ่ง การที่ประชาชนคาดหมายหรือหวังให้เขากระทำอย่างนั้น ถือเอาฐานะและหน้าที่ทางสังคมของเขาเป็นมูลฐานหรือพฤติกรรมที่แสดงออกซึ่งสอดคล้องกับตำแหน่งหน้าที่^{๑๗}

อุทัย ดุลยเกษม ได้ให้ความหมายไว้ว่า บทบาท คือ หน้าที่ หรือพฤติกรรมที่พึงคาดหมาย ของบุคคลแต่ละคนในกลุ่มหรือในสังคมหนึ่งๆ บทบาทเป็นสิ่งที่สังคมหรือวัฒนธรรมของกลุ่มหรือสังคมนั้นกำหนดขึ้น และยังกล่าวว่าสถานภาพเป็นตำแหน่ง แต่บทบาทคือ การกระทำตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพของเวลาและปัจจัยอื่นๆ ทำให้เกิดความรู้สึกรังเกียจได้^{๑๘}

สรุปได้ว่า บทบาท คือพฤติกรรมที่แสดงออกตามสถานของบุคคลในสังคม บทบาท เป็นแบบแผน ความต้องการ เป้าประสงค์ ความเชื่อ ทศนคติ ค่านิยมและการกระทำของสมาชิกที่ชุมชนคาดหวังว่าจะต้องเป็นตามลักษณะของตำแหน่งนั้นๆ หรืออาจกล่าวสั้นๆ ว่าบทบาทคือสิทธิหน้าที่ในการกระทำของบุคคลหนึ่งที่มีต่อบุคคลอื่นในสังคมตามสถานภาพของตนเอง

๒) ทฤษฎีบทบาท (Role Theory)

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอทฤษฎีบทบาท (Role Theory) ผู้ที่เข้าใจบทบาทหน้าที่ และการเข้าใจทฤษฎีบทบาทจะทำให้สามารถวิเคราะห์พฤติกรรมของมนุษย์ได้ดีซึ่งมีรายละเอียดของทฤษฎีบทบาทต่างๆ ดังต่อไปนี้

คณินันต์ย์ จันทบุตร ซึ่งกล่าวถึง บทบาทของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) เอาไว้ว่า ท่านเป็นนักคิดนักเขียนผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดรูปหนึ่งในโลกศาสนา เป็นผู้ริเริ่มผลงานด้านศาสนาหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างสวนโมกข์และคณะธรรมทาน เป็นผู้ริเริ่มการสวดมนต์แปล เป็นผู้นำในการแสดงธรรมแบบบรรยายหรือปาฐกถา และเขียนบทความลงหนังสือพิมพ์พุทธศาสนารายตรีมาส ตั้งสำนักปฏิบัติธรรม ซึ่งปรากฏชื่อเขียนและยังมีการปาฐกถาธรรมมากมายมาหาลาด ดังนั้น บทบาทของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) จึงมีส่วนทำให้พระพุทธศาสนาได้มีความก้าวหน้ามากยิ่งขึ้นประจวบถ้อยธรรมจักรที่หมุนไปอย่างไม่หยุดนิ่ง^{๑๙}

^{๑๖} จานงค์ อติพัฒนสิทธิ์, สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๗๕.

^{๑๗} พระมหาอดิศร ธีรสีโล, คุณธรรมสำหรับครู, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ โอ.เอส. พรินต์ติ้งเฮาส์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๑๕.

^{๑๘} อุทัย ดุลยเกษม, การพัฒนาโดยชาวชนบทในปัญหาการพัฒนาชนบทไทย, (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๖), หน้า ๑๙๗.

^{๑๙} คณินันต์ย์ จันทบุตร, สถานภาพและบทบาทของพระพุทธศาสนาในสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กลุ่มประสานงานด้านการศึกษาเพื่อสังคม, ๒๕๓๒), หน้า ๑๒๒.

นงเยาว์ ปิฎกฤษต์ ได้กล่าวถึง ทฤษฎีบทบาท กำหนดความหมายจากแนวคิดของโคเฮน (kohen) ไว้ว่า การที่สังคมกำหนดเฉพาะเจาะจงให้บุคคลปฏิบัติหน้าที่ตามบทบาทใด บทบาทนั้นเรียกว่า เป็นบทบาทที่ถูกกำหนด ถึงแม้ว่าบุคคลมิได้ประพฤติปฏิบัติหน้าที่ตามบทบาทที่สังคมกำหนดให้ ส่วนบทบาทที่ปฏิบัติจริง หมายถึง การที่บุคคลได้แสดงหรือปฏิบัติออกมาจริงตามตำแหน่งของเขา ความไม่ตรงกันของบทบาทที่ถูกกำหนดบทบาทหน้าที่ปฏิบัติจริงนั้นอาจมีสาเหตุมาจากสิ่งต่างๆ ดังต่อไปนี้

- (๑) บุคคลขาดความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ที่สังคมต้องการ
- (๒) ความไม่เห็นด้วยหรือไม่ลงรอยกับบทบาทที่ถูกกำหนด
- (๓) บุคคลที่ไม่มีความสามารถจะแสดงบทบาทนั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ^{๒๐}

ไพบุลย์ ช่างเรียน ได้กล่าวถึง ทฤษฎีบทบาท ไว้ว่า บทบาทของคนในสังคม ย่อมขึ้นอยู่กับสถานภาพที่ตนครองอยู่และคุณสมบัติของบุคคลนั้น บทบาทของบุคคลจึงแตกต่างกันออกไปตามลักษณะอุปนิสัย ความคิด ความรู้ ความสามารถ มูลเหตุแรงจูงใจ การอบรมเลี้ยงดูและความพอใจ โดยสรุปแล้วบทบาทจะต้องประกอบไปด้วย ๔ ประการดังต่อไปนี้

- (๑) รู้สถานภาพของตนเองในสังคม
- (๒) คำนึงถึงพฤติกรรมที่ควรแสดงออกในสถานการณ์นั้นๆ ที่เหมาะสมกับสถานภาพของตนเอง
- (๓) คำนึงถึงพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น
- (๔) ประเมินผลการแสดงบทบาทของตนเอง^{๒๑}

ประมวล รัตนวงศ์ ได้กล่าวถึง ทฤษฎีบทบาท ไว้ว่า “ฐานะตำแหน่งและบทบาททางสังคมของบุคคล” มีลักษณะต่างๆ ดังนี้

- (๑) บทบาทมีอยู่ทุกๆ สังคมและมีอยู่ก่อนที่คนจะเข้าไปครอง
- (๒) บทบาทมีอยู่ในตำแหน่งแต่ละตำแหน่ง
- (๓) วัฒนธรรมชนบทธรรมเนียมและประเพณีในสังคมนั้นๆ เป็นส่วนหนึ่งในการกำหนดตำแหน่งและบทบาทที่ควรจะเป็น
- (๔) การที่คนเราจะทราบฐานะตำแหน่งและบทบาทได้นั้น เป็นเพราะการปฏิสัมพันธ์ของคนในสังคมนั้นๆ
- (๕) บทบาทที่ควรจะเป็นนั้น ไม่แน่นอนเสมอไปว่าจะเหมือนกับพฤติกรรมจริงๆ ของคนที่อยู่ในฐานะตำแหน่งนั้นๆ^{๒๒}

สุริวงศ์ พงศ์ไพบุลย์ ซึ่งกล่าวถึง บทบาทของวัดเอาไว้ว่า วัดเป็นสถานที่สำหรับจัดศาสนพิธีต่างๆ ทางศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันมาฆบูชา เป็นต้น ด้วยกิจ

^{๒๐} นงเยาว์ ปิฎกฤษต์, “บทบาทของพระสงฆ์ในการส่งเสริมวัฒนธรรมพื้นบ้าน ศึกษาเฉพาะจังหวัดสงขลา”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒสงขลา, ๒๕๓๕).

^{๒๑} ไพบุลย์ ช่างเรียน, การปกครองมหานคร, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๖), หน้า ๓๘.

^{๒๒} ประมวล รัตนวงศ์, จิตวิทยาเบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๙), หน้า ๒๐.

ดังกล่าวนี้ วัดจึงเป็นสถานที่สั่งสอนให้คนรู้จักสัมมาคารวะ ปฏิบัติอยู่ในระเบียบวินัย และเป็นผู้มีพิธีรีตอง^{๒๓}

สรุปได้ว่า ทฤษฎีบทบาท หมายถึงพฤติกรรมหรือการกระทำของบุคคล ซึ่งอยู่ในฐานะ หรือ ตำแหน่ง หรือ มีสถานภาพอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งสังคมได้กำหนดให้มีหน้าที่ต้องปฏิบัติบทบาท และสถานภาพเป็นสิ่งที่ควบคู่กัน นั่นคือสถานภาพจะกำหนดว่าบุคคลนั้นๆ มีหน้าที่ต้องปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างไร ส่วนบทบาทเป็นการปฏิบัติตามหน้าที่สังคมได้กำหนดไว้ ในแต่ละสถานภาพ การแสดงบทบาทจะสอดคล้องกับบรรทัดฐานของสังคม ในสถานภาพหนึ่งๆ บุคคลอาจจะต้องแสดงบทบาทมากมาย เมื่อบุคคลดำรงอยู่ในบทบาทใดบทบาทหนึ่งแล้ว จะต้องกระทำตามบทบาทของตนให้ดีที่สุด เพื่อสร้างคุณค่าให้แก่ตัวเอง และสร้างประโยชน์ให้แก่ครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศ ตลอดจนมวลมนุษยชาติให้มากที่สุด โดยที่ไม่ทำให้ตนเอง และผู้ที่อยู่รอบข้างเดือดร้อนจากการกระทำของตน กล่าวคือ กระทำทั้งประโยชน์ต่อตนเอง และประโยชน์บุคคลอื่นให้สมบูรณ์

๑.๖.๒ แนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึง ความเจริญและความเสื่อมของพระพุทธศาสนาว่า พระพุทธศาสนาเท่าที่คนไทยเกี่ยวข้องแยกได้เป็น ๒ ด้าน คือ ด้านที่เกี่ยวกับพระธรรมวินัยโดยเฉพาะเรียกว่าพุทธธรรมอย่างหนึ่ง และด้านที่เป็นวัฒนธรรม อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัย โดยเฉพาะพุทธธรรม ไม่มีการเสื่อมไม่มีการเจริญ เพราะเป็นความจริงที่ดำรงอยู่ตามธรรมชาติของมัน และเป็นหลักกลางๆ สุดแต่ใครจะศึกษา และนำมาใช้ให้ได้ผลดีเหมาะสมกับกาลเทศะอย่างไร พระพุทธศาสนาเจริญหรือเสื่อมนั้น หมายถึง พระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรม หรือพระพุทธศาสนาที่เชื่อถือและปฏิบัติกันอยู่ในวิถีชีวิตของหมู่ชนนั้นๆ

คำว่า พระพุทธศาสนาเสื่อม หมายความว่า พระพุทธศาสนาที่หมู่ชนนั้นเชื่อถือและปฏิบัติอยู่ในเวลานั้น เลือนรางหรือห่างเหินจากหลักการที่แท้จริง คือ พระธรรมวินัยไกลออกไปมากขึ้น ความรู้ความเข้าใจและการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยจางคลายและลดน้อยลงไปจากวิถีชีวิตของหมู่ชนนั้น

คำว่า พระพุทธศาสนาเจริญ หมายความว่า พระพุทธศาสนาที่ หมู่ชนนั้นเชื่อถือและปฏิบัติอยู่ในเวลานั้น หนักแน่นหรือใกล้เคียงมากขึ้นในทางที่ เป็นไปตามหลักการที่ แท้จริง คือ พระธรรมวินัย ความรู้ความเข้าใจและการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยเฟื่องฟู และซึมแทรกเข้าไปอยู่ในวิถีชีวิตของหมู่ชนนั้นมากขึ้น^{๒๔}

นนท์ ธรรมสถิตย์ ได้กล่าวถึงความเสื่อมของพระพุทธศาสนาไว้ ในหนังสือ พระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ไทยว่า ความเสื่อมของพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียนั้นเป็นเพราะเหตุใหญ่ ๒ ประการ คือ

^{๒๓} สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, บทบาทของวัดที่เคยมีและพึงต้องมีต่อสังคมภาคใต้ของจังหวัดมัทฉิมวาส, (สงขลา: โรงพิมพ์มณฑลการพิมพ์, ๒๕๒๒), หน้า ๑๗๕.

^{๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๕๐), หน้า ๙๘-๑๐๑.

(๑) เพราะเหตุภายใน(ภัยภายใน)ของพระพุทธศาสนาเอง เช่น การเสื่อมทางด้านศีลธรรม และการแตกแยกในสังฆมณฑล

(๒) เพราะเหตุภายนอก (ภัยภายนอก) เช่น การทำลายล้างของลัทธิหรือศาสนาอื่น^{๒๕}

กุเทพ ไสกระจำง อดีตประธานคณะกรรมการการศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม สถาผู้แทนราษฎร ได้เสนอแนวทางอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาโดยให้เหตุผลว่า ปัจจุบัน สถาบันพระพุทธศาสนากำลังอยู่ในสภาพไม่มั่นคง เพราะมีภัยทั้งภายในและภายนอกจึงสมควรอย่างยิ่งที่พุทธศาสนิกชนทุกภาคส่วนทั้งในระดับรัฐบาล และประชาชนทั่วไป จะได้ร่วมแรงร่วมใจแสวงหาแนวทางอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาให้คงอยู่คู่ประเทศไทยตลอดไป สำหรับหลักการการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนามี ดังนี้

(๑) ให้การคุ้มครองพระธรรมวินัย ศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศาสนศึกษาและศาสนพิธีมิให้ถูกจ้วงจาบ ละเมิด ลอกเลียนหรือทำให้วิปริตผิดเพี้ยน

(๒) ให้รัฐอุปถัมภ์สมเด็จพระสังฆราช มหาเถรสมาคม มหาสังฆสมาคม มหาคณิสสรและมหาวินัยธร ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ทั้งด้านงบประมาณ สถานที่และบุคลากร

(๓) ให้มีคณะกรรมการพระพุทธศาสนาแห่งชาติมีหน้าที่วางนโยบายการอุปถัมภ์คุ้มครองพระพุทธศาสนา

(๔) ให้มีสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติมีหน้าที่ปฏิบัติตามนโยบายและแผนอุปถัมภ์คุ้มครองพระพุทธศาสนา

(๕) ให้มีกองทุนพระพุทธศาสนาแห่งชาติเป็นแหล่งเงินทุนเพื่อการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา^{๒๖}

สรุปได้ว่า สาเหตุที่ทำให้ศาสนาเสื่อมและเจริญมีทั้งสาเหตุจากธรรมและบุคคล ความเสื่อมและความเจริญของพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องของการปฏิบัติ ส่วนหลักพุทธธรรมไม่มีเจริญและเสื่อม สาเหตุแห่งความเสื่อมหรือความไม่มั่นคงของพระพุทธศาสนาเกิดจากภัยของพระพุทธศาสนา ทั้งภัยภายในและภัยภายนอก ภัยภายในเกิดจากการไม่ประพฤติปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัย ส่วนภัยภายนอกเกิดจากผู้นับถือศาสนาอื่นหรือผู้ไม่มีศาสนาเลื่อมใสศรัทธาภาพของพวกเขา ดังนั้น ความเสื่อม ความเจริญ และความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา จึงเป็นบทบาทสำคัญที่พุทธบริษัท ๔ ต้องให้ความสำคัญและมีวิธีการปฏิบัติและแสดงออกอย่างเหมาะสม

^{๒๕} นนธ์ ธรรมสถิต, พระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ไทย, (กรุงเทพมหานคร: กิตติชัยสาส์น, ๒๕๓๓), หน้า ๓๕.

^{๒๖} กุเทพ ไสกระจำง, “แนวทางอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา”, (กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการการศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม สถาผู้แทนราษฎร, ๒๕๔๘), (อัดสำเนา).

๑.๖.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาบทบาทการดำเนินงาน อูปถัมภ์และสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา พบว่า ที่ผ่านมามีผู้ทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องข้างต้นพอสรุปได้ ดังนี้

พระมานะ ธมมกุสโล (ศรีสุทธี) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา” จากการศึกษาวิจัยดังกล่าวสรุปได้ว่า พระองค์ทรงได้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยการสร้างศาสนทายาท การรักษาพระสัทธรรม การรักษาพิธีกรรม การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสนับสนุนการจัดสร้างพระไตรปิฎก รวมถึงการสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนสถาน โดยดำรงบทบาทในฐานะผู้นำทางอาณาจักรและพุทธจักรควบคู่กันไปตลอดรัชสมัยของพระองค์ ซึ่งได้รับการยอมรับจากคณะสงฆ์ และสามารถควบคุมคณะสงฆ์ทั้งสองนิกายให้อยู่ร่วมกันอย่างปกติ จากบทบาทดังกล่าวได้เป็นปัจจัยสำคัญที่เสริมให้พระพุทธศาสนาในรัชสมัยของพระองค์และสมัยต่อมามีความเจริญก้าวหน้าและก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสถาบันพระมหากษัตริย์และสถาบันสงฆ์อีกหลายประการในช่วงเวลาต่อมา โดยเฉพาะบทบาทของคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายและมหานิกายได้เข้าไปวางรากฐานสำคัญให้กิจการต่างๆ ทางด้านอาณาจักรเจริญรุ่งเรืองสืบมา^{๒๗}

สุนทร สุริยรังสี ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “บทบาทของคฤหัสถ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา” จากการศึกษาวิจัยดังกล่าวสรุปได้ว่า อุบาสิกเอดท์คณะ ๑๐ คน ได้ใช้ชีวิตในความเป็นคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนตามหลักคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะหลักเรื่องทิศ ๖ ที่ผู้ครองเรือนต้องทำหน้าที่และปฏิบัติตัวเกี่ยวข้องกับบุคคลภายในครอบครัว และสังคมได้ถูกต้องเหมาะสม แม้แต่ด้านความเป็นอยู่หรือด้านเศรษฐกิจภายในครอบครัว ทั้ง ๑๐ คน มีใบอนุญาตไม่ตระหนักรู้ภัยในการทำบุญถวายภัตตาหารและยารักษาโรคเป็นประจำ ไม่ทำให้ครอบครัวต้องเดือดร้อน ในด้านความเป็นอยู่ รู้จักการจัดสรรทรัพย์และใช้จ่ายทรัพย์ในทางที่ถูก ไม่มีคนใดเข้าไปเกี่ยวข้องกับอบายมุขต่าง ๆ อุบาสิกเอดท์คณะทั้ง ๑๐ คน ดำรงตนเป็นแบบอย่างที่ดีในชีวิตของผู้ครองเรือน^{๒๘}

ไพโรจน์ ศุภทิปมงคล ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของจิตตคหบดีอุบาสก ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา” จากการศึกษาวิจัยดังกล่าวสรุปได้ว่า จิตตคหบดีอุบาสกได้รับยกย่องว่าเป็นผู้เลิศในการแสดงธรรม (ธรรมกถึก) มีส่วนสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา แสดงธรรมแก่พุทธบริษัทมีตรสหายตลอดถึงนักบวชในลัทธิอื่น (อัญญเดียรธีย์) ทำนุเป็นแบบอย่างของชาวพุทธผู้ประพฤติดีงาม ปกป้องอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา และเผยแผ่คำสั่งสอน และได้ประพฤติปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีในสังคม คุณความดีของท่าน พระพุทธองค์ได้ทรงยก

^{๒๗} พระมานะ ธมมกุสโล (ศรีสุทธี), “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา”, *วิทยานพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ก.

^{๒๘} สุนทร สุริยรังสี, “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของคฤหัสถ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา: ศึกษาเฉพาะกรณีอุบาสิกผู้เอดท์คณะ”, *วิทยานพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๐๒ .

ย่องว่า “อุบาสกผู้มีศรัทธาเมื่อปรารถนาโดยชอบพึงปรารถนาอย่างนี้ว่าขอเราจงเป็น เช่น จิตตคหบดี และหัตถกอุบาสก ชาวเมืองอาฬวีนี้เป็นตราฐ เป็นประมาณแห่งอุบาสกทั้งหลายผู้เป็นสาวกของเรา”^{๒๙}

สุวิบูลย์ จำรูญศิริ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการด้านการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาในประเทศไทย” จากการศึกษาวิจัยดังกล่าวสรุปได้ว่าการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา หมายถึง การทำนุบำรุงส่งเสริม ช่วยเหลือพระพุทธศาสนา และการระงับภัยพระพุทธศาสนาทั้งภัยภายในและภัยภายนอกและรักษาลักษณะการสอนพระพุทธศาสนาให้ทรงคุณค่าและสาระสำคัญตามพระไตรปิฎกของไทย การอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนามีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง พระพุทธศาสนาจะเจริญขึ้นหรือเสื่อมลงก็ขึ้นอยู่กับ การอุปถัมภ์และคุ้มครองด้วยเช่นกัน เพราะพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่มีความค่าสูงสุด ที่ชาวไทยภาคภูมิใจมาในอดีตและหวงแหนไว้เป็นสมบัติของชาติไทยตลอดไป^{๓๐}

พระวิเชียร ลีตสมปนโน (ขวัญโปก) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาบทบาทในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาของพระเจ้าปเสนทิโกศล” จากการศึกษาวิจัยดังกล่าวสรุปได้ว่าพระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงสนพระทัยในการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาด้วยปัจจัยไทยธรรมแต่พระพุทธเจ้า และพุทธสาวก พุทธสาวิกา ทรงเป็นแบบอย่างแก่ศรัทธาประชาชนในแคว้นแคว้นด้วยการถวายอามิสทาน การสร้างกุฏิเสนาสนะ ทรงมีพระราชจริยาวัตรที่งดงามหลายด้าน โดยนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปประพจน์ปฏิบัติในฐานะผู้นำและผู้บริหารประเทศ ทรงใช้หลักทศพิธราชธรรมในการปกครองแคว้นโกศลและกาสิ ในฐานะผู้ครองเรือนทรงใช้หลักขรรยาวาสธรรม สมชีวิธรรม เป็นต้น^{๓๑}

จากการทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง แสดงให้เห็นว่า ความเจริญมั่นคงของพระพุทธศาสนาในอดีตจนถึงปัจจุบันเกิดจากการมีส่วนร่วมในบทบาทของพุทธบริษัททั้ง ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา ให้การอุปถัมภ์ใส่ใจในภาระธุระและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาตามบทบาทหน้าที่ ซึ่งความร่วมมือดังกล่าวสะท้อนภาพความสัมพันธ์ของสถาบันหลักที่สร้างความมั่นคงให้กับสังคม คือ บ้าน วัด ราชการ (บวร) ในปัจจุบัน

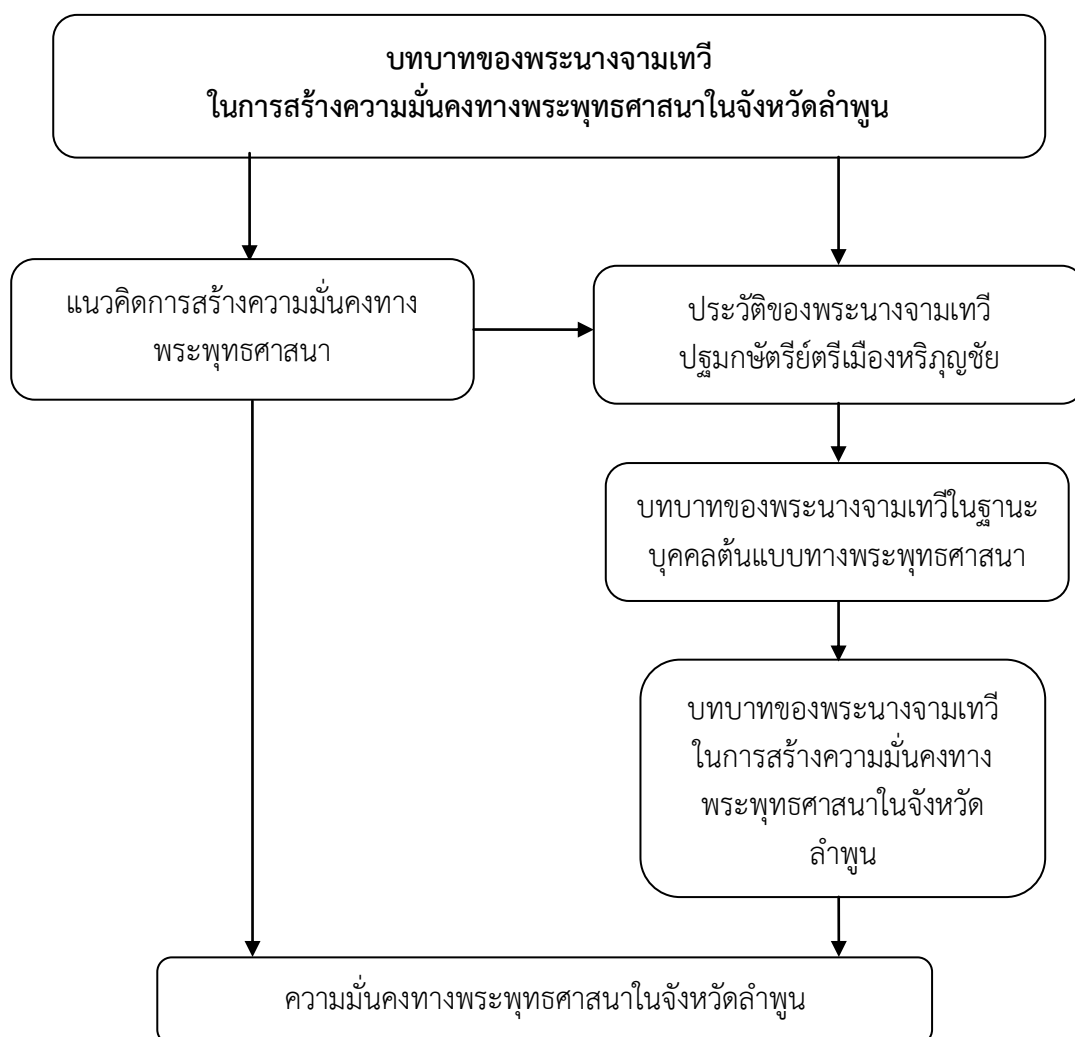
^{๒๙} ไพโรจน์ ศุภที่ปมมงคล, “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของจิตตคหบดีอุบาสก ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ก.

^{๓๐} สุวิบูลย์ จำรูญศิริ, “การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการด้านการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาในประเทศไทย”, *สารนิพนธ์ การสอบวัดคุณสมบัติ ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ก.

^{๓๑} พระวิเชียร ลีตสมปนโน (ขวัญโปก), “การศึกษาบทบาทในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาของพระเจ้าปเสนทิโกศล”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ก-ข.

๑.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังนี้

แผนภาพที่ ๑.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย

๑.๘.๑ รูปแบบการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน” ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ดังนี้

๑) ศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก คัมภีร์ เอกสาร ตำรา ผลงานวิจัย ผลงานวิชาการที่เกี่ยวข้อง โดยศึกษาเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวกับบทบาทด้านการทำนุบำรุงและการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา

๒) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เกี่ยวกับชีวประวัติ และผลงานการทำนุบำรุงและความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาของพระนางจามเทวี

๑.๘.๒ ผู้ให้ข้อมูลหลัก

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informants) ได้แก่ บุคคลผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับชีวประวัติ ผลงานการทำนุบำรุง และการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาของพระนางจามเทวี โดยแบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ พระสงฆ์ จำนวน ๑๒ รูป และคฤหัสถ์ จำนวน ๔ คน

๑.๘.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ผู้วิจัยได้ดำเนินการสร้างเครื่องมือในการวิจัยโดยศึกษาเอกสารวิชาการและจากงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำนุบำรุงและสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา โดยมีขั้นตอน ดังนี้

๑. ศึกษาเอกสาร ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
๒. กำหนดกรอบแนวคิดในการสร้างเครื่องมือ
๓. สร้างเครื่องมือ จากกรอบเนื้อหาในคำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย
๔. เสนอร่างเครื่องมือการวิจัยต่ออาจารย์ที่ปรึกษาและปรับปรุงแก้ไขตามที่อาจารย์ที่ปรึกษาแนะนำ คือ แบบสัมภาษณ์บุคคลผู้มีส่วนเกี่ยวข้องและให้ข้อมูล ผลงานการทำนุบำรุงและการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาของพระนางจามเทวี

๑.๘.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ทั้งนี้ข้อมูลที่จัดเก็บรวบรวมในการวิจัยครั้งนี้แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ประกอบด้วย

(๑) ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data)

คือ การเก็บข้อมูลเอกสาร (Documentary) โดยการศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก คัมภีร์จามเทวีวงศ์ เอกสาร ตำรา ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยศึกษาเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวกับบทบาทการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

(๒) ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data)

คือ การเก็บข้อมูลภาคสนามหรือจากพื้นที่ ที่ทำการศึกษาวิจัย ซึ่งเป็นข้อมูลหลักในการวิจัยครั้งนี้ เป็นข้อมูลที่ได้จากกลุ่มตัวอย่าง โดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-Depth Interview) และทำการบันทึกข้อมูลที่ได้จากการสนทนา ด้วยเทปบันทึกเสียง ทั้งนี้ใช้เวลาในการสัมภาษณ์ ประมาณ ๑-๒ ชั่วโมง

๑.๘.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดรูปแบบเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งข้อมูลที่รวบรวมเกิดจากการประมวลเอกสาร และการสัมภาษณ์เชิงลึก ดังนั้น การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยดำเนินการโดยจัดลำดับเนื้อหาตามวัตถุประสงค์ จากนั้นจึงทำการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) แล้วนำเสนอในรูปแบบการพรรณนา

๑.๙ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๙.๑ ทำให้ทราบแนวคิดการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา

๑.๙.๒ ทำให้ทราบบทบาทของพระนางจามเทวีในฐานะบุคคลต้นแบบทางพระพุทธศาสนา

๑.๙.๓ ทำให้ทราบบทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน

บทที่ ๒

แนวคิดการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา

แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนานั้น มีมาตั้งแต่ครั้งสมัยพุทธกาล ซึ่งในบทที่ ๒ นี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาถึงแนวคิดการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา เป็นการศึกษาในรายละเอียดเกี่ยวกับพัฒนาการการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ความสำคัญของความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ปัจจัยที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา และอุปาสกอุปาสิกาตัวอย่างผู้สร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา โดยมีรายละเอียด ดังนี้

๒.๑ พัฒนาการการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ทำให้เห็นว่าการวางรากฐานความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ได้เริ่มต้นขึ้นตั้งแต่ในยุคต้นพุทธกาล และพัฒนามาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งในที่นี้ผู้วิจัยจะนำเสนอพัฒนาการการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาออกเป็น ๓ ช่วง ได้แก่ สมัยพุทธกาล สมัยหลังพุทธกาล และสมัยเข้าสู่ประเทศไทย และเพื่อให้เห็นแนวคิดและความเป็นมาของเหตุการณ์ในแต่ละช่วงจึงขอเสนอรายละเอียด ดังนี้

๒.๑.๑ สมัยพุทธกาล

ในสมัยพุทธกาล ได้มีเหตุการณ์ที่บ่งบอกถึงแนวคิดการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่หลายเหตุการณ์ แต่จะขอยกตัวอย่างเหตุการณ์ครั้งสำคัญที่เด่นชัด ดังนี้

๒.๑.๑.๑) วันที่ส่งสาวออกไปประกาศศาสนาครั้งแรก พระพุทธองค์ได้ทรงประทานพุทธโอวาทแก่เหล่าพระอริยสาวก จำนวน ๖๐ รูป มีใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า “จรถ ภิกขเว จาริกัม พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย โลกานุกมปาย อตถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानิ” แปลว่า พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์^๑ ซึ่งถือเป็นพุทธดำรัสสำคัญที่ยืนยันถึงเจตนารมณ์ที่แน่วแน่และมุ่งมั่นเป็นจุดเริ่มต้นในการกำหนดนโยบายและแสดงจุดยืนที่จะสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา โดยอาศัยการเผยแผ่เป็นเครื่องมือและกระบวนการ ซึ่งต่อมาทำให้จำนวนภิกษุมีจำนวนมากขึ้น และพระพุทธศาสนาก็มีความเจริญรุ่งเรืองแผ่ขยายในดินแดนชมพูทวีป

๒.๑.๑.๒) วันที่แสดงโอวาทปาฏิโมกข์ ซึ่งเป็นเหตุการณ์หลังจากพระพุทธองค์ทรงให้นโยบายแก่สาวกทั้ง ๖๐ รูป ให้แยกย้ายกันจาริกเดินทางไปประกาศพระศาสนา ๖๐ แห่ง ในเส้นทาง

^๑ วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๒/๒๗, วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

ที่ไม่ซ้ำกัน เพื่อให้สามารถเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้ในหลายพื้นที่อย่างครอบคลุม โดยที่พระองค์เองก็เสด็จโดยลำพังไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม แคว้นมคธ ทรงแสดงธรรมโปรดชนกุล ๓ พี่น้อง คือ อุรุเวลากัสสปะ นทีกัสสปะ และคยาภิสาสปะ พร้อมทั้งบิณฑบาต และแสดงธรรมโปรด พระเจ้าพิมพิสาร กษัตริย์แห่งแคว้นมคธ ให้บรรลุธรรม ทำให้เกิดวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา คือวัดเวฬุวันมหาวิหาร ซึ่งนับเป็นต้นแบบแห่งการสร้างถาวรวัตถุ เพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนาสืบต่อมา ณ สถานที่อันเป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนานั้นเอง ได้เกิดเหตุอัศจรรย์ ๔ ประการ คือ

ประการที่หนึ่ง วันนั้นเป็นวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ พระจันทร์เต็มดวงสวย ฤกษ์งามยามดี

ประการที่สอง พระภิกษุสงฆ์ทั้ง ๑,๒๕๐ รูป มาประชุมกันโดยมิได้นัดหมาย
ประการที่สาม พระภิกษุสงฆ์ที่ร่วมประชุมวันนั้น ล้วนเป็นพระอรหันต์ และ
ประการสุดท้าย พระภิกษุสงฆ์เหล่านั้น ล้วนเป็นเอหิภิกขุอุปสมบทา คือ
ผู้ที่พระพุทธเจ้าบวชให้ทุกรูป จึงเรียกวันนั้นว่า “วันจาตุรงคสันนิบาต” แปลว่า วันประชุมครบองค์ ๔
ประการ พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ ท่ามกลางที่ประชุมพระสงฆ์สาวก จำนวน
๑,๒๕๐ รูป ณ วัดเวฬุวันมหาวิหาร เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นภายหลังพระพุทธเจ้าตรัสรู้ได้ ๔ เดือน
ปัจจุบันเรียกว่า “วันมาฆบูชา” ใจความสำคัญ ว่า

“สพปปาปสส อกรรม	กุสลสุปปสมปทา
สจิตตปริโยทปนํ	เอตํ พุทธาน สาสนํ ฯ
ชนตี ปรมํ ตโป ตีติกขา	
นิพพานํ ปรมํ วทนติ พุทธา	
น हि ปพพิโต ปรูปฆาตี	
สมโณ โหติ ปรี วิหะยนโต ฯ	
อนุปวาโท อนุปฆาโต	ปาติโมกเข จ สัมโม
มตตณฺณตา จ ภตตสมิ	ปนตณฺจ สยนาสนํ
อธิจิตเต จ อาโยโค	เอตํ พุทธาน สาสนํ ฯ”

โดยเป็นหลักคำสอนสำคัญที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ได้ประทานแก่ที่ประชุมพระสงฆ์สาวก เพื่อวางจุดหมาย หลักการ และวิธีการ ในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ด้วยวิธีการเผยแผ่เพื่อเข้าถึงแก่พุทธบริษัททั้งหลาย โดยสรุปแนวคิด ดังนี้^๒

หลักการ ๓ ได้แก่

๑) การไม่ทำบาปทั้งปวง ได้แก่การงดเว้น การลดละเลิก ได้แก่
อกุศลกรรมบถ ๑๐ ทางแห่งความชั่วมี ๑๐ ประการ อันความชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจ

^๒ สุริย์ มีผลกิจ และวิเชียร มีผลกิจ, พระพุทธกิจ ๔๕ พรรษา, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทคอมฟอร์ม จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๘.

๒) การทำกุศลให้ถึงพร้อม ได้แก่ การทำความดีทุกอย่างซึ่งได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นแบบของการทำฝ่ายดีมี ๑๐ ประกาศอันเป็นความดีทางกาย ทางวาจาและทางใจ

๓) การทำจิตให้ผ่องใส ได้แก่ การทำจิตของตนให้ผ่องใส ปราศจากนิวรณ์ซึ่งเป็นเครื่องขัดขวางจิตไม่ให้เข้าถึงความสงบมี ๕ ประการ ได้แก่

๓.๑) กามฉันทะ คือความพอใจในกาม

๓.๒) พยาบาท คือความอาฆาตพยาบาท

๓.๓) ถีนะมิทธะ คือความหดหู่ท้อแท้ ง่วงเหงาหาวนอน ขี้เกียจ

๓.๔) อุทธัจจะ กุกกัจะ คือความฟุ้งซ่าน รำคาญใจ

๓.๕) วิจิกิฉา คือความสงสัย

อุดมการณ์ คือ เป้าหมายสูงสุดในการดำเนินชีวิต มี ๔ ประการ ได้แก่

๑) ความอดทน ได้แก่ ความอดกลั้น ไม่ทำบาปทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ

๒) ความไม่เบียดเบียน ได้แก่ การงดเว้นจากการทำร้ายรบกวน หรือเบียดเบียนผู้อื่น

๓) ความสงบ ได้แก่ ปฏิบัติตนให้สงบทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ

๔) นิพพาน ได้แก่ การดับทุกข์ ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา เกิดขึ้นได้จากการดำเนินชีวิตตามมรรคมรรค ๘

แนวทางปฏิบัติฝึกหัดขัดเกลาดตนและการเผยแผ่พระพุทธศาสนามี ๖ ประการ คือ

๑) อนุปวาโท ไม่ไปว่าร้ายกัน ผู้เผยแผ่คำสอนจะต้องไม่โจมตี ไม่นินทาใคร

๒) อนุปฆาโต ไม่ไปล้างผลาญกัน ไม่เผยแผ่ศาสนาด้วยการฆ่า และต้องไม่ทำให้ใครเดือดร้อน

๓) ปาฏิโมกฺเข จ สัมโม สรรวมในพระปาฏิโมกข์ เว้นข้อที่ได้ตรัสห้ามไว้ และทำตามข้อที่ทรงอนุญาต

๔) มตตญญตา จ ภตตสมิ ต้องรู้จักประมาณในการกิน การใช้เครื่องอุปโภคบริโภคทุกอย่าง

๕) ปนตญจ สยนาสนํ เลือกที่นั่งที่นอนในที่สงบ เพื่อให้ตนเองมีโอกาสในการบำเพ็ญเพียรเต็มที่

๖) อธิจิตฺเต จ อาโยโค ประกอบความเพียรในการทำใจหยุดนิ่งอยู่เสมอ มุ่งทำตนให้หลุดพ้นจากกิเลส

ซึ่งโอวาทปาฏิโมกข์ทั้ง ๓ ส่วนนี้ เป็นหลักปฏิบัติและนโยบายในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ด้วยวิธีการการเผยแผ่ ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงประทานให้แก่พระสงฆ์สาวกในโอกาสที่ได้มาประชุมพร้อมเพรียงกัน เพื่อให้ถือเป็นนโยบายและหลักปฏิบัติในการ

เผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เป็นแนวทางเดียวกัน อันจะเป็นรากฐานสำคัญในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาสืบไป

๒.๑.๑.๓) วันจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน เป็นอีกหนึ่งเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เกิดขึ้นหลังจากที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้เสด็จโปรดสัตว์และแสดงพระธรรมเทศนา ตลอดระยะเวลา ๔๕ พรรษา ขณะนั้นพระองค์ได้ประทับจำพรรษา ณ เวฬุคาม ใกล้เมืองเวลasi แคว้นวัชชี ทรงปลงอายุสังขารว่า อีก ๓ เดือนข้างหน้าจะปรินิพพาน โดยก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน ๑ วัน พระองค์ได้เสวยสุกรมัททวะที่นายจุนทะทำถวาย เกิดอาพาธลงพระโลหิต พระพุทธองค์เกรงว่านายจุนทะจะถูกกล่าวโทษ จึงตรัสว่า “ปิตุบาทที่มีอันสงส์ที่สุด มี ๒ อย่าง คือ เมื่อตถาคต (พุทธองค์) เสวยปิตุบาทแล้วตรัสรู้ และเมื่อเสวยแล้วปรินิพพาน” และมีพระพุทธานุญาตว่า “โย โว อานนท ธมม จ วินโย มया เทสितो ปญญโต โส โว มมจเจเน สตถา” แปลว่า “ธรรมและวินัยอันที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมวินัยนั้น จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว”^๓ พระพุทธเจ้าทรงประจวบเหมาะ แต่ทรงอดกลั้นมุ่งหน้าไปยังเมืองกุสินารา ประทับ ณ ป่าสาละ เพื่อปรินิพพาน โดยก่อนที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพานนั้น พระองค์ได้อุปสมบทแก่พระสุภัททะปริพาชก ซึ่งถือได้ว่า “พระสุภัททะ” คือ สาวกองค์สุดท้ายที่พระองค์ทรงบวชให้ท่ามกลางพระสงฆ์สาวกทั้งที่เป็นพระอรหันต์ และปุณฺชนจากแคว้นต่างๆ รวมทั้งเทวดา ที่มารวมตัวกันในวันนี้ ในคราวนั้น พระองค์ทรงมีปัจฉิมโอวาทว่า “หนุตทานิ ภิกขเว อามนตยา มิ โว วยธมาสงขารา อปุปมาเทน สมปาเทถา” แปลว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราขอบอกเธอทั้งหลาย ว่าสังขารทั้งปวงมี ความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา พวกเธอจึงทำประโยชน์ ให้สมบูรณ์ ด้วยความไม่ประมาทเถิด”^๔ จากนั้น ได้เสด็จดับขันธปรินิพพาน ได้ต้นสาละ ณ สาละวันอุทยาน ของเหล่ามัลลกะชรี เมืองกุสินารา แคว้นมัลละ ในวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ รวมพระชนมายุได้ ๘๐ พรรษา ซึ่งตรงกับวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า “วันวิสาขบูชา” ซึ่งหากพิจารณาโดยลึกซึ้งจะเห็นว่า เหตุการณ์ทั้ง ๒ เหตุการณ์นี้ เป็นการแสดงให้เห็นถึงพระปัญญาธิคุณของพระพุทธองค์อย่างหาที่สุดมิได้ เพราะพระองค์ได้ทรงตัดสินพระทัยโดยแยบคาย ซึ่งเป็นอมตพจน์ที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ทรงมอบให้พระธรรมวินัย เป็นศาสดาแทนพระองค์เมื่อปรินิพพานไปแล้ว เป็นการบ่งบอกถึงว่าพระพุทธองค์ ทรงพิจารณาเห็นถึงความเดือดร้อนวุ่นวายที่อาจจะเกิดขึ้นกับการแย่งชิงในตำแหน่งผู้นำศาสนาในฐานะศาสดา เพราะโดยธรรมชาติของมนุษย์ย่อมมีกิเลสที่ครอบงำและจะเป็นเหตุที่ทำให้พระพุทธศาสนาเกิดความแตกแยกและล่มสลายโดยเร็ว พระองค์จึงทรงตัดสินพระทัยที่มอบ “พระธรรมและวินัย” ซึ่งเป็นคำสอนของพระพุทธองค์ให้เป็นศาสดาแทน

๒) ทรงประทานปัจฉิมโอวาท ว่าด้วย ความไม่ประมาท ซึ่งเป็นแก่นธรรมที่มีคุณค่าต่อมวลมนุษยชาติ ความไม่ประมาท คือ การมีสติกำกับตัวอยู่เสมอ ไม่ว่าจะคิด จะพูด จะทำอะไร ไม่ยอมถลำลงไปทางที่เสื่อม และไม่ยอมพลาดโอกาสในการทำความดี ตระหนักถึงสิ่งที่จะต้องทำ ถึงกรรมที่ต้องเว้น ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่ ไม่ปล่อยปละละเลย กระทำอย่างจริงจังและ

^๓ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^๔ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๘/๑๓๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.

ดำเนินรุดหน้าตลอดเวลา และความไม่ประมาทเป็นคุณธรรมที่สำคัญยิ่ง กล่าวได้ว่าคำสอนในพระพุทธศาสนาทั้งหมด เมื่อสรุปแล้วก็คือคำสอนให้เราไม่ประมาท

๒.๑.๒ สมัยหลังพุทธกาล (สังคายนา – ลังกา)

ภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว สถานการณ์ของพระพุทธศาสนาได้มีการเปลี่ยนแปลงตามภาวะของสังคม ส่วนหนึ่งได้มีการขยายพื้นที่ในการเผยแผ่และสร้างศาสนิกชนผู้นับถือเป็นวงกว้างออกไปในดินแดนใกล้เคียง แต่ในขณะเดียวกันก็เกิดปรากฏการณ์ความขัดแย้งและภัยคุกคามต่างๆ ที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาหลายครั้ง ซึ่งไม่ว่าจะเกิดความขัดแย้งหรือภัยคุกคามใดเกิดขึ้น ผู้นำทั้งฝ่ายศาสนจักรและอาณาจักรในแต่ละยุคสมัยก็ต่างช่วยกันคลี่คลายและประคับประครองแก้ไขปัญหามาโดยตลอด วิกฤตการณ์ต่างๆ อย่างแยบคาย ซึ่งเป็นผลส่งต่อความมั่นคงทางพระพุทธศาสนามาถึงยุคสมัยปัจจุบัน โดยจะลำดับเหตุการณ์สำคัญของการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ตามลำดับ ดังนี้

๒.๑.๒.๑) การสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในพุทธศตวรรษที่ ๑ - ๒ ได้ดำเนินการ ดังนี้

๑) การทำสังคายนาครั้งที่ ๑ โดยการนำของพระมหากัสสปะ ถือเป็นการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาครั้งแรกและครั้งสำคัญที่สุดหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพาน เพราะได้ร้อยกรองพระธรรมวินัยเข้าเป็นหมวดหมู่เป็นระเบียบเรียบร้อย ทำให้คำสอนของพระพุทธองค์ดำรงมั่น และได้ตกทอดมาถึงปัจจุบัน และแสดงถึงความสามัคคีของภิกษุสงฆ์ที่ได้พร้อมเพรียงกันจนถือเอาเป็นตัวอย่างการทำสังคายนาในสมัยต่อมา^๕ ซึ่งในการทำสังคายนาครั้งนี้ พระเจ้าอชาตศัตรูได้ให้การอุปถัมภ์พระสงฆ์ในการทำสังคายนาด้วยความศรัทธาอันยิ่งใหญ่ โดยพระองค์ได้รับสั่งให้จัดสถานที่ด้านหน้าถ้ำสัตตปิณฑคูหา และให้สร้างปะรำที่หน้าถ้ำ ครั้นแล้วได้รับสั่งให้ปูลาดต่อไป^๖ ซึ่งถือเป็นการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาครั้งยิ่งใหญ่ และส่งผลต่อการที่ยืดอายุของพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวมาจนถึงปัจจุบัน

๒) การจัดทำสังคายนาครั้งที่ ๒ โดยการนำของพระยสสะ บุตรแห่งกากันทกพราหมณ์ ซึ่งได้ทราบเรื่องภิกษุชาววัชชีพากันย่ำยีพระธรรมวินัย เกิดสังเวชสลดใจ จึงเดินทางไปเมืองเวสาลี ห้ามปรามชี้แจงมิให้ภิกษุทั้งหลายประพฤติเช่นนั้นและขอรับรองอุบาสกอุบาสิกา มิให้สนับสนุนพระสงฆ์ในเรื่องอันไม่สมควร แต่ก็ไม่สำเร็จ ตัวท่านเองยังถูกภิกษุพวกนั้นใส่ร้ายรังแกเสียอีก พระยสสะจึงชักชวนภิกษุเถระผู้มีศีลทั้งหลายให้สะสางเรื่องนั้น และได้ภิกษุชาวเมืองปาวาและภิกษุชาวแคว้นอวันตีเป็นกำลังหนุนแล้วชวนกันไปที่วาลูการาม นครเวสาลีเพื่อประชุมทำสังคายนา^๗ ซึ่งได้รับการอุปถัมภ์การทำสังคายนาครั้งที่ ๒ จากพระเจ้ากาลาโศกราช โดยการชี้แนะของพระนาง

^๕ บรรจง โสดาดี และคณะ, ประวัติพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๓๖.

^๖ บรรจง โสดาดี และคณะ, ประวัติพระพุทธศาสนา, หน้า ๓๖.

^๗ วศิน อินทสระ, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บรรณาการ, ๒๕๓๕), หน้า ๖๖.

นันทเถรีผู้เป็นน้อง พระองค์จึงรู้และเข้าใจสิ่งไหนเป็นพระธรรมคำสอนที่ถูกต้องและได้สั่งให้อารธนาพระสงฆ์ผู้มาเพื่อจะระงับอธิกรณ์ให้มาประชุม พอพระสงฆ์ประชุมกันพร้อมแล้วจึงทรงฟังความจากพระสงฆ์ทั้งสองฝ่าย คือ ฝ่ายวัชชีบุตรชาวเมืองไพศาลีและฝ่ายภิกษุผู้อยู่ในเมืองปาวา แล้วทรงพิจารณาด้วยปัญญาดูก็เห็นว่าฝ่ายวัชชีบุตรภิกษุถือเอาผิดจากพุทธบัญญัติ จึงทรงให้ภิกษุชาวเมืองปาวาให้อดโทษแล้วก็มอบตัวถวายปวารณาว่า “ข้าพเจ้าขอถวายตัวเป็นโยมแก่พระผู้เป็นเจ้าผู้ที่เป็นธรรมวาที ขอพระผู้เป็นเจ้าจงบำรุงยกย่องพระพุทธานุสาโดยสมควรแก่ความปรารถนาเถิด ฝ่ายพระธรรมจรรย์นั้น ขอจงเป็นหน้าที่ของพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย ส่วนฝ่ายอาณาจักรนั้นไว้ให้เป็นหน้าที่ของพวกกระผมจะช่วยอุปถัมภ์ในการทำสังคายนาครั้งนี้”^{๘๘} ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวเป็นการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวมาจนถึงปัจจุบัน

๒.๑.๒.๒) การสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ได้ดำเนินการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ทรงอุปถัมภ์บำรุงด้วยปัจจัยสี่แก่พระภิกษุสงฆ์ ซึ่งภายหลังจากที่พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงกลับพระทัยจากการทรงยินดีในการสงครามและทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนาแล้วก็ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่เคร่งครัดในศาสนาอย่างยิ่ง ทรงเป็นพุทธมามกะที่ดี ทรงปฏิบัติธรรมและทรงชักชวนให้ราษฎรของพระองค์ปฏิบัติธรรม^{๘๙} ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เช่น สร้างวัด วิหาร พระสถูป พระเจดีย์และหลักศิลาจารึก เป็นต้น และได้ทรงบำรุงด้านปัจจัยสี่แก่พระภิกษุสงฆ์เพื่อให้พระสงฆ์ได้รับความสะดวกมีโอกาสดำเนินการปฏิบัติธรรมอย่างเต็มที่^{๙๐}

๒) ทรงเป็นผู้นำกำจัดอหังการเพื่อความบริสุทธิ์ของพระพุทธศาสนา ซึ่งพระองค์ทรงร่วมกับคณะสงฆ์จัดผู้ไม่บริสุทธิ์ออกจากเพศสมณะ โดยได้ประกาศบอกนัดให้พระภิกษุที่อยู่ในชมพูทวีปทั้งสิ้นให้มาประชุมที่โอศุการามเพื่อชำระความบริสุทธิ์ของตนภายใน ๗ วัน พระองค์ประทับนั่งภายในม่านกับพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ได้สั่งให้ภิกษุผู้สังกัดอยู่ในนิกายนั้นๆ นั่งรวมกันเป็นนิกายๆ แล้วตรัสถามให้พระอภิชายคำสอนของพระพุทธองค์ ซึ่งพระสงฆ์เหล่านั้นได้อธิบายผิดไปตามลัทธิของตนๆ พระเจ้าอโศกมหาราชจึงได้ตรัสให้สักพระอหังการเหล่านั้นทั้งหมด ซึ่งเป็นจำนวนหกหมื่นรูป ครั้นกำจัดพระภิกษุพวกอหังการให้หมดไปจากพระพุทธศาสนาแล้ว พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระจึงได้จัดให้มีการสังคายนาครั้งที่ ๓ ขึ้น^{๙๑} ซึ่งการสังคายนาครั้งที่ ๓ นี้ได้รับความร่วมแรงร่วมใจจากคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมวาทีเป็นอย่างดี โดยมีพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ เป็นประธานสงฆ์ ส่วนฝ่ายอาณาจักรมีพระเจ้าอโศกมหาราช ได้ถวายความอุปถัมภ์ด้วยศรัทธาอย่างแรงกล้า การทำสังคายนา ครั้ง นี้ เกิดผลดีแก่พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างมาก นอกจากทำให้พระพุทธศาสนามี

^{๘๘} พิชุร มลิวัลย์ และไสว มาลาทอง, ประวัติพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๓), หน้า ๙๖.

^{๘๙} วศิน อินทสระ, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, หน้า ๗๔.

^{๙๐} บรรจง โสตาดี และคณะ, ประวัติพระพุทธศาสนา, หน้า ๖๒.

^{๙๑} พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ, ประวัติพระพุทธศาสนาในอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์สวย, ๒๕๔๖), หน้า ๗๓-๗๔.

ความมั่นคงและบริสุทธิ์ผุดผ่องแล้ว ยังแพร่หลายไปสู่เมืองน้อยใหญ่ของอินเดียและนานาชาติ^{๑๒} ด้วยการส่งพระสมณทูตออกไปประกาศพระพุทธศาสนา จำนวน ๙ สาย ซึ่งพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระได้ทราบโดยอนาคตังสญาณว่า ในกาลต่อไปภายหน้า พระพุทธศาสนาจะไม่เจริญรุ่งเรืองในชมพูทวีปอีกต่อไปแต่จะไปตั้งมั่น ณ แคว้นแคว้นอื่นๆ และเพื่อให้พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่ไปไกล ท่านจึงได้รับพระบรมราชานุญาตจากพระเจ้าอโศกให้คัดเลือกพระเถระผู้มีความรู้แตกฉานในพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นสมณทูตไปประกาศพระพุทธศาสนา ในนานาชาติ สมณทูตที่ได้รับการคัดเลือกแล้วส่งไปประกาศศาสนา ๙ สาย คือ

- (๑) พระมัชฌันติกเถระไปแคว้นกัศมีร์และคันธาระทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย ซึ่งได้แก่ แคว้นแคชเมียร์ในปัจจุบัน
- (๒) พระมหาเทวเถระ ไปหิสมณฑล ทางทิศใต้ของแม่น้ำโคธาวิ ซึ่งได้แก่ ไมซอร์ในปัจจุบัน
- (๓) พระรักขิตเถระไปวนวาสีประเทศ อยู่ในเขตกนราเหนือ ทางภาคตะวันตกเฉียงใต้ของอินเดีย
- (๔) พระธรรมรักขิตเถระไปปรันตชนบท อยู่ริมฝั่งทะเลอารเบียน ทิศเหนือของบอมเบย์
- (๕) พระมหาธรรมรักขิตเถระ ไปแคว้นมหาราษฎร์ ทางภาคตะวันตก อยู่ไม่ห่างจากบอมเบย์ในปัจจุบัน
- (๖) พระมหารักขิตเถระ ไปโยนกประเทศ ในทวีปเอเชียตอนกลาง เหนือประเทศอิหร่านไปถึงเทือกีสถาน
- (๗) พระมัชฌิมเถระ ไปหิมวันตประเทศ ได้แก่เนปาล ซึ่งอยู่ตอนเหนือของอินเดีย
- (๘) พระโสณเถระ และพระอุตตรเถระ ไปสุวรรณภูมิประเทศ ได้แก่ พม่า ไทย และมอญทุกวันนี้
- (๙) พระมหินทเถระ ไปเกาะสิงห์ หรือประเทศศรีลังกาปัจจุบัน^{๑๓}

๒.๑.๒.๓) การสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในสมัยพระเจ้ามิลินทร์ ได้ดำเนินการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ทรงสร้างพระนักปราชญ์ไว้สอนธรรม พระโรหณะ ได้เป็นอุปัชฌาย์บวชสามเณรนาคนซึ่งเป็นคนมีแววเฉลียวฉลาดและให้การศึกษาอบรมจนเป็นพระนักปราชญ์ที่เฉลียวฉลาดในการโต้ว่าที่ จนทำให้พระยามิลินทร์เกิดความศรัทธาและหันมาอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา^{๑๔}

๒) ทรงประพฤติปฏิบัติเป็นตัวอย่างแก่ประชาชน ซึ่งเมื่อพระเจ้ามิลินทร์ทรงหันมาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแล้ว พระองค์ได้สร้างวิหารถวายพระเถระ และทรงบำรุงศาสนา

^{๑๒} บรรจง โสตาดี และคณะ, ประวัติพระพุทธศาสนา, หน้า ๖๕.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕-๖๖.

^{๑๔} อ้างแล้ว, หน้า ๗๒ - ๗๓.

เป็นการใหญ่ ผลงานด้านศาสนาพอสรุปได้ ดังนี้ (๑) ทรงสร้างวิหารหลายแห่งและทรงบำรุงพระอรหันต์ด้วยปัจจัย ๔ ถึง ๑๐ โกฏิ (๒) ทรงขยายอาณาเขตพุทธศาสนาออกไปกว้างไกล โดยเฉพาะในดินแดนของกรีก (๓) ทรงทำเหรียญหลายชนิดที่ใช้เป็นเงินตรา และมีรูปตราธรรมจักรอยู่ด้วย ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนา (ไ) ทรงสละราชสมบัติออกผนวชในบ้นปลายพระชนม์ชีพและนัยว่าพระองค์ได้บรรลุอรหันต์ด้วย^{๑๕}

๓) ทรงให้กำเนิดการสร้างพระพุทธรูป ซึ่งสันนิษฐานกันว่าพระพุทธรูปในพระพุทธศาสนา สร้างขึ้นครั้งแรกในสมัยพระเจ้ามิลินทร์ ณ แคว้นคันธาราฐ ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของอินเดียโบราณ ปัจจุบันนักประวัติศาสตร์กล่าวว่า อยู่ในประเทศปากีสถานและอัฟกานิสถาน ระหว่าง พ.ศ. ๓๖๗ จนถึง พ.ศ. ๓๘๓^{๑๖} หลังจากชาวพุทธทางอินเดียตอนเหนือ (คันธาราฐ) ได้สร้างพระพุทธรูปแล้ว เป็นเหตุให้ชาวพุทธทางอินเดียตอนใต้ซึ่งเดิมไม่คิดสร้างพระพุทธรูป กลับเกิดความนิยมชมชอบต้องการสร้างขึ้นบ้าง โดยให้ช่างของตนสร้างพระพุทธรูปขึ้นตามแนวของช่างโยนก (กรีก) แต่ได้ดัดแปลงรูปลักษณะให้เป็นศิลปกรรมแห่งชาติตนอย่างกลมกลืน และการสร้างพระพุทธรูปก็วิวัฒนาการออกไปอย่างกว้างขวางแพร่หลายไปตามประเทศต่างๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนาทั่วโลก ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งถือเอาพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ก็ได้มีการสร้างพระพุทธรูปมาทุกสมัย กล่าวคือ สมัยทวาราวดี สมัยศรีวิชัย สมัยลพบุรี สมัยเชียงแสน สมัยสุโขทัย สมัยอู่ทอง สมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ ตามลำดับ^{๑๗}

๒.๑.๒.๔) การสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในสมัยพระเจ้าเทวานัมปิย ติสสะ ได้ดำเนินการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ทรงวางรากฐานพุทธบริษัท ๔ ซึ่งหลังจากที่พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่จากอินเดียสู่ลังกา เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๖ ในคราวที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงอุปถัมภ์การสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๓ ในอินเดียและได้ส่งพระเถระผู้รอบรู้แตกฉานในพระธรรมวินัยไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอินเดียต่างๆ รวม ๙ สาย และสายหนึ่งได้มายังเกาะของชาวสิงหล ได้แก่ ประเทศศรีลังกาในปัจจุบัน โดยการนำของพระมหินทเถระ ในรัชสมัยของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ซึ่งเป็นกษัตริย์ของลังกาและเป็นพระสหายของพระเจ้าอโศกมหาราช แต่ทั้งสองพระองค์ยังไม่เคยพบกัน พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้อุทิศมหาเมฆวันอุทยานเป็นวัดเรียกว่า “วัดมหาวิหาร” ถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ พระพุทธศาสนาเข้าสู่ลังกาในยุคนี้เป็นพุทธศาสนาแบบเถรวาท พระมหินทเถระ ได้นำเอาพระไตรปิฎกและอรรถกถาไปสู่ลังกาดำเนินการไปสู่ลังกาของพระมหินทเถระในครั้งนั้น นอกจากเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแล้วยังถือว่าเป็นการปลูกฝังวัฒนธรรมของชาวลังกา เพราะท่านมิเพียงแต่นำเอาพระพุทธศาสนาไปเท่านั้น ท่านยังได้นำเอาอารยธรรม ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม เข้าไปด้วย พระนางอนุสาเทวีและสตรีบริวารจำนวนมากปรารถนาอุปสมบทบ้าง พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะจึงได้ส่งคณะทูตไปสู่สำนักพระเจ้าอโศกมหาราช ทูลขอพระ

^{๑๕} สิริวัฒน์ คำวันสา, **พุทธศาสนาในอินเดีย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: พัทธอักษร, ๒๕๔๕), หน้า ๙๓-๙๔.

^{๑๖} บรรจง โสดาดี และคณะ, **ประวัติพระพุทธศาสนา**, หน้า ๘๔.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

นางสังฆมิตตาเถรี และกัณฑ์พระศรีมหาโพธิ์ ด้านทักษิณมาสู่ลังกาทวีป และพระนางสังฆมิตตาเถรีเป็นอุปัชฌาย์บรรพชาอุปสมบทแก่สตรีชาวลังกาโดยมีพระนางอุพาเทวีเป็นหัวหน้าคณะซึ่งเป็นการตั้งคณะภิกษุณีขึ้นในประเทศศรีลังกา

๒) ทรงยกพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติของชาวลังกา พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ทรงประกาศรับเอาพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติลังกา พระองค์ทรงศรัทธาถึงกับขอให้สงฆ์สมมติสีมาครอบพระราชวังของพระองค์ด้วย เพื่อพระองค์จะได้เป็นบุคคลที่อยู่ในอำนาจพระพุทธศาสนา ความรู้สึกเคารพเทิดทูนพระพุทธศาสนาได้มีมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ถึงแม้จะไม่ค่อยสม่ำเสมอนักก็ตาม ในพุทธศตวรรษที่ ๑๔ แสดงได้ว่า ผู้ที่จะเป็นพระเจ้าแผ่นดินครองลังกาจะต้องเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนาอย่างเดียวนั้น และมาถึงตอนหลังราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เรื่องนี้ยิ่งมีความสำคัญมากยิ่งขึ้น ถึงกับถือกันในลังกาว่า ผู้ที่จะเป็นพระเจ้าแผ่นดินลังกา ไม่ใช่จะต้องเป็นพุทธมามกะเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่จะต้องเป็นพระโพธิสัตว์ด้วย^{๑๘} ซึ่งแผ่นจารึกที่เชตวันารามของพระเจ้ามหินทที่ ๔ (พ.ศ.๑๔๙๙-๑๕๑๕) ได้ประกาศไว้ว่า ไม่มีใครนอกจากพระโพธิสัตว์เท่านั้นที่จะเป็นกษัตริย์ของศรีลังกาได้ และว่าพระโพธิสัตว์เท่านั้นได้รับความแน่ใจ (วียารัง) จากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว^{๑๙}

๒.๑.๓ สมัยหลังพุทธกาล (เข้าสู่ประเทศไทย)

๒.๑.๓.๑.) การสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย ได้ดำเนินการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ทรงให้มีการตั้งสมณศักดิ์ เมื่อประเทศไทยรับพุทธศาสนาจากลังกาก็รับประเพณีสมณศักดิ์มาด้วย ในชั้นเดิมมี ๒ ตำแหน่ง คือสวามี และมหาสวามี ส่วนชื่อสมณศักดิ์แตกต่างกันออกไปตามคุณสมบัติของพระเถระนั้นๆ ไทยได้ปรับปรุงสมณศักดิ์เสียใหม่ จึงเกิดทำเนียบสมณศักดิ์ขึ้นเป็นครั้งแรก มี ๕ ตำแหน่ง คือ ๑. ครูปา ๒. เถระ ๓. มหาเถระ ๔. สังฆราชา และ ๕. สงฆ์ปริณายกสิทธิ^{๒๐}

๒) ทรงให้มีการสอนธรรมะ โดยพระเจ้าลิไททรงศึกษาภาษามคธและพระไตรปิฎก ตั้งแต่สมัยทรงพระเยาว์กับคณาจารย์ผู้มีชื่อเสียง เช่น พระอโนมทัสสี พระสารีบุตรและพระราชบัณฑิตอุปเสน เป็นต้น จนแตกฉานสามารถทรงพระราชนิพนธ์เรื่องเตภูมิกถา ซึ่งกล่าวถึงความเป็นไปของสัตว์ทั้งหลายใน ๓ ภูมิ นับเป็นกษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่รอบรู้แตกฉานในภาษามคธและพระไตรปิฎก และพระองค์ยังทรงเสด็จออกผนวช นับว่าเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่ออกผนวชในขณะครองราชย์^{๒๑}

^{๑๘} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตฺตาโณ), ประวัติพระพุทธศาสนา, หน้า ๒๗๙.

^{๑๙} จานงค์ ทองประเสริฐ, ประวัติพระพุทธศาสนาในลังกา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๔๓), หน้า ๘๐.

^{๒๐} วศิณ อินทสระ, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียและประเทศไทย, หน้า ๑๔๕.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

๓) ทรงส่งเสริมพระปริยัติธรรม โดยพระเจ้าลิไท ได้ทรงอุทิศพระราชมณเฑียรให้เป็นที่พักผ่อนพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุ สามเณร นับได้ว่าเป็นโรงเรียนไทยแห่งแรกและเป็นแบบอย่างให้พระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ทรงดำเนินตาม^{๒๒}

๔) ทรงส่งเสริมการปกครองคณะสงฆ์ โดยได้ดำเนินการเชื่อมความปรองดองระหว่างคณะสงฆ์มหานิกายและเถรวาท เนื่องจากคณะสงฆ์เดิมของสุโขทัย คือ มหานิกาย ส่วนสงฆ์ที่พ่อขุนรามคำแหงอาราธนามาจากนครศรีธรรมราชเป็นนิกายสืบสายมาจากลังกา เรียกตนเองว่าคณะอรัญญิกถือปฏิบัติธรรมวินัยเคร่งครัด จึงเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของเจ้าขุนมูลนายและประชาชนทั่วไป และนิยมบวชเรียนในคณะนี้ ทำให้ประชาชนนับถือมากขึ้น ในระยะเวลาไม่นาน วัดของคณะใหม่ก็เรียกว่าวัดอรัญญิก เช่น วัดป่าม่วง วัดเขาพระบาทน้อยซึ่งตั้งอยู่ห่างเมืองพอประมาณ ส่วนหินยานและมหายานเดิมมีคณับถือน้อยลง แต่ละคณะไม่ขึ้นต่อกันในระยะแรกเพราะนิกายเดิมใช้ภาษาสันสกฤต ส่วนหินยานใหม่ใช้ภาษาบาลีตามแบบลังกา การสังฆกรรมจึงร่วมกันไม่ได้ ต่อมาภายหลังการคณะสงฆ์ทั้งสองฝ่ายก็ปรองดองกันได้ด้วยดี โดยมีสาเหตุ ๒ ประการ คือ ๑. พ่อขุนรามคำแหงใช้กุศโลบายชักนำขอรับรองให้สงฆ์ ๒ ฝ่ายร่วมกัน ๒. เจ้านายและประชาชนหันไปนับถือคณะใหม่มากทำให้ร่วมกันได้โดยไม่บังคับ เมื่อคณะสงฆ์รวมกันเป็นอันเดียวกันแล้วต่างก็แบ่งฐานะแตกต่างกันเป็น ๒ พวก คือ พวกที่สมาทานคณัฏฐะก็เรียนบาลีศึกษาพระไตรปิฎก อยู่วัดใกล้บ้านเรียกว่า คณะคามวาสี พวกที่สมาทานวิปัสสนาธุระก็บำเพ็ญภาวนาหาความสงบสุขอยู่ตามป่า จึงชื่อว่าคณะอรัญวาสี^{๒๓}

๒.๑.๓.๒) การสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยา ได้ดำเนินการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ทรงส่งเสริมการสร้างเสนาสนะทางพระพุทธศาสนา ซึ่งการนับถือพระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาไม่สู้เข้มงวดในทางแบบแผนชั้นสูงนัก โดยมากสนใจมุ่งไปในเรื่องการบุญการกุศล บำรุงวัด พระสงฆ์ สร้างวัดวาอาราม ปูชนียสถาน ปูชนียวัตถุ พิธีกรรม งานฉลอง งานนมัสการ เช่น ไหว้พระธาตุและพระพุทธรูป การบำเพ็ญภาวนาก็เน้นไปข้างความขลังศักดิ์สิทธิ์อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ มีเรื่องไสยศาสตร์อาถรรพ์ปะปนเป็นอันมาก^{๒๔}

๒) ทรงสร้างปราสาทคอบรอยพระพุทธบาท ซึ่งเป็นเหตุสืบเนื่องจากในสมัยพระเจ้าทรงธรรม พระสงฆ์ที่ไปศึกษาที่ประเทศศรีลังกากลับมาทูลพระองค์ว่า ทางลังกายืนยันว่ามีพระพุทธรูปบาทในประเทศ ๕ แห่ง คือ ภูเขาสุวรรณมาลิก ภูเขาสมณภูฏ ภูเขาสุวรรณบรรพต โยนกปุระและริมหาดแม่น้ำนัมมทา พระลังกาบอกว่า เขาสุวรรณบรรพตอยู่ในประเทศสยาม เมื่อทรงทราบเช่นนั้น พระองค์ก็ให้สืบเสาะหาจนมีนายพรานไปพบที่สระบุรี จึงกราบทูลให้ทรงทราบ พระองค์เสด็จไปทอดพระเนตรแล้วทรงมีพระราชศรัทธา อุทิศที่ดินโดยรอบทิศละ ๑๐๐ โยชน์ให้เป็นพุทธบูชาแล้วสถาปนามณฑลคอบรอยพระพุทธบาท ทรงกำหนดให้มีประเพณีนมัสการคอบรอยพระพุทธบาทขึ้นกลางเดือน ๓ และ ๔ ทุกๆ ปี^{๒๕}

^{๒๒} วุฑฒิน อินทสระ, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, หน้า ๑๔๗.

^{๒๓} บรรจง โสตาดี และคณะ, ประวัติพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๘๔ - ๑๘๕.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๘.

^{๒๕} อ้างแล้ว, หน้า ๑๘๙.

๓) ทรงให้กำเนิดประเพณีการบวชเรียนของลูกผู้ชาย เพื่อทดแทนคุณพระพุทธศาสนาและคุณของบิดามารดา ในสมัยพระเจ้าบรมโกศ มีพระราชนิยมเรื่องการบรรพชาอุปสมบท ราษฎรหรือข้าราชการ ถ้ายังไม่ผ่านการบรรพชาอุปสมบทมาแล้วก็ไม่ทรงโปรดชุบเลี้ยงหรือเลื่อนยศให้ พระราชนิยมนี้ทำให้ข้าราชการและราษฎรสามัญ นิยมการบวชชั่วระยะหนึ่ง เมื่อถึงอายุสมควรบวชได้^{๒๖}

๔) ทรงส่งเสริมการศึกษาธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีหลักฐานว่า ประเพณีการบวชเรียนคงจะได้รับความนิยมกันมาก ปรากฏว่ามีผู้บวชได้รับพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์เป็นอย่างดี ทำให้คนหลบเลี่ยงราชการบ้านเมืองไปบวชกันมากถึงกับต้องมียกสั่งให้ออกหลวงสรรค์ดีเป็นแม่กองประชุมสงฆ์สอบความรู้พระภิกษุสามเณรผู้ที่หลบเลี่ยงบวช สอบได้ความชัดว่าไม่มีความรู้ด้านศาสนาถูกบังคับให้ลาสิกขาเป็นจำนวนมาก^{๒๗}

๕) ทรงส่งพระสงฆ์ไปสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาที่ลังกา ในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ประเทศศรีลังกา ศาสนวงศ์ได้เสื่อมสูญไป ไม่มีพระภิกษุจะประกอบพิธีอุปสมบท พระเจ้ากัณทิสิริราชสิงหะจึงได้ส่งคณะทูตมา เมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๓ เพื่อขอคณะสงฆ์ไทยไปให้การอุปสมบทแก่กุลบุตรที่ศรีลังกา คณะสงฆ์ไทยมีพระอุปาลีเป็นหัวหน้า ได้เดินทางไปใน พ.ศ. ๒๒๙๖ และพำนักอยู่ที่วัดบุพพาราม เมืองแคนดี ประกอบพิธีผูกพัทธสีมา ทำพิธีอุปสมบท เป็นต้น

๒.๑.๓.๓) การสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้ดำเนินการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) รัชกาลที่ ๑ (๒๓๒๕ - ๒๓๕๒) พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงออกกฎหมายคณะสงฆ์ เพราะทรงมีพระราชประสงค์มุ่งกวาดล้างให้ภิกษุสามเณรมีศีลาจารวัตรอันดีงามเพื่อเป็นที่ตั้งแห่งความศรัทธาเลื่อมใสของมหาชนและเป็นประโยชน์แก่การปกครองสังคมชนบทให้ดำเนินไปด้วยความเจริญสืบไป และด้วยพระราชประสงค์ดังกล่าว ได้โปรดฯ ให้สึกพระ ๑๒๘ รูป ซึ่งเป็นอสังขัมมีความประพฤติเสียหาย อีกทั้งพระองค์ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัดต่างๆ เช่น สร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดสุทัศนเทพวราราม วัดสระเกศ และวัดพระเชตุพนฯ เป็นต้น ทรงโปรดให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๙ และถือเป็นครั้งที่ ๒ ในประเทศไทย ณ วัดมหาธาตุ ได้มีการสอนพระปริยัติธรรมในพระบรมมหาราชวัง ตลอดจนตามวังเจ้านายและบ้านเรือนของข้าราชการผู้ใหญ่ ทรงตรากฎหมายคณะสงฆ์ขึ้น เพื่อจัดระเบียบการปกครองของสงฆ์ให้เรียบร้อย ทรงจัดให้มีการสอบพระปริยัติธรรมทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชองค์แรกของกรุงรัตนโกสินทร์ โดยสถาปนาพระสังฆราช (ศรี) เป็นสมเด็จพระสังฆราช เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๕๒^{๒๘}

๒) รัชกาลที่ ๒ (๒๓๕๒- ๒๓๖๗) พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๒ เป็นทรงทำนุบำรุงส่งเสริมพระพุทธศาสนาเหมือนอย่าง

^{๒๖} วทีน อินทสระ, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, หน้า ๑๗๑.

^{๒๗} บรรจง โสตาดี และคณะ, ประวัติพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๙๐.

^{๒๘} พระธรรมธัชมนี (ประยูร สนดุกุโร), พุทธศาสนประวัติสมัยรัตนโกสินทร์และราชวงศ์จักรี ๒๐๐ ปี, (กรุงเทพมหานคร: กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๕.

พระมหากษัตริย์ไทยแต่โบราณ ในรัชสมัยของพระองค์ได้ทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชถึง ๓ พระองค์ คือ สมเด็จพระสังฆราช (สุก) สมเด็จพระสังฆราช (มี) และสมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร) ในปี พ.ศ. ๒๓๕๗ ทรงจัดส่งสมณทูต ๘ รูป ไปฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในประเทศลังกา ได้จัดให้มีการจัดงานวันวิสาขบูชาขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๐ ซึ่งแต่เดิมก็เคยปฏิบัติต่อกันมาเมื่อครั้งกรุงสุโขทัย แต่ได้ขาดตอนไปตั้งแต่เสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า จึงได้มีการฟื้นฟูวันวิสาขบูชาใหม่ ได้โปรดให้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขวิธีการสวดไล่ปริยัติธรรมขึ้นใหม่ ได้ขยายหลักสูตร ๓ ชั้น คือ เปรี๊ยะตรี - โท - เอก เป็น ๙ ชั้น คือ ชั้นประโยค ๑ - ๙ อีกทั้งทรงให้แต่งหนังสือโอวาทานุสาสนี จากกรณีที่พระราชอาณานิคมปาราชิกหลายคราวนั้น เห็นจะทรงพระวิตกถึงฝ่ายพุทธจักร จนปรากฏว่าได้แต่เพียงสมเด็จพระสังฆราช (มี) และสมเด็จพระพนรัตน์ (วันรัตน์อาจ) วัดสระเกศ ให้แต่งหนังสือโอวาทานุสาสนี แสดงข้อวัตรปฏิบัติอันสมควรแก่สมณมณฑล จำแนกไปทั่วพระอาราม (หลวง) เป็นทำนอง “สังฆานัติ” และชำระความปาราชิก ก็สืบสวนกวัดขุ่นขึ้น แต่ครั้งนั้นจนตลอดรัชกาลที่ ๒ ซึ่งถือว่าเป็นการชำระมลทินในสังฆมณฑลให้บริสุทธิ์ และเป็นการให้พระภิกษุสามเณรได้สั่งวรในความประพฤติ เพื่อความดีงามของหมู่คณะต่อไป^{๒๙}

๓) รัชกาลที่ ๓ (๒๓๖๗ - ๒๓๙๔) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้มีการสร้างพระไตรปิฎกฉบับหลวง เพิ่มจำนวนขึ้นไว้อีกหลายฉบับครบถ้วนกว่ารัชกาลก่อนๆ โปรดให้แปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดอารามหลายแห่ง และสร้างวัดใหม่ คือ วัดเทพธิดาราม วัดราชบพิธ และวัดเฉลิมพระเกียรติ ได้ตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นเป็นครั้งแรก เพื่อสอนหนังสือไทยแก่เด็กในสมัยนี้ได้เกิดนิยายธรรมยุดขึ้น โดยพระวชิรญาณเถระ (เจ้าฟ้ามงกุฎ) ขณะที่ผนวชอยู่ได้ทรงศรัทธาเลื่อมใสในจริยาวัตรของพระมอญ ชื่อ ชาย ฉายา พุทฺธวโส จึงได้ทรงอุปสมบทใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๒ ได้ตั้งคณะธรรมยุดขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๗๖ แล้วเสด็จมาประทับที่วัดบวรนิเวศวิหาร และตั้งเป็นศูนย์กลางของคณะธรรมยุด

๔) รัชกาลที่ ๔ (๒๓๙๔ - ๒๔๑๑) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เมื่อทรงเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎได้ผนวช ๒๗ พรรษา แล้วได้ลาสิกขาขึ้นครองราชย์เมื่อพระชนมายุ ๕๗ พรรษา ใน พ.ศ. ๒๓๙๔ ด้านการพระศาสนา ทรงพระราชศรัทธาสั่งสร้างวัดใหม่ขึ้นหลายวัด เช่น วัดปทุมวนาราม วัดโสมนัสวิหาร วัดมกุฏกษัตริยาราม วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม และวัดราชบพิธ เป็นต้น ตลอดจนบูรณะวัดต่างๆ อีกมาก โปรดให้มีพระราชพิธี “มาฆบูชา” ขึ้นเป็นครั้งแรก ใน พ.ศ. ๒๓๙๔ ณ ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม จนได้ถือปฏิบัติสืบมาจนถึงทุกวันนี้

๕) รัชกาลที่ ๕ (๒๔๑๑ - ๒๔๕๓) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองราชย์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๑ ทรงยกเลิกระบบทาสในเมืองไทยได้สำเร็จ ทรงสร้างวัดใหม่ขึ้น คือ วัดวัดราชบพิธ วัดเทพศิรินทราวาส วัดเบญจมบพิตร วัดอัมพวันนิมิตร วัดจุฬาทิศราชธรรมสภา และวัดนิเวศธรรมประวัติ ทรงบูรณะวัดมหาธาตุ และวัดอื่นๆ อีก ทรงนิพนธ์วรรณกรรมทางพุทธศาสนาจำนวนมาก โปรดให้มีการเริ่มต้นการศึกษาแบบสมัยใหม่ในประเทศไทย โดยให้พระสงฆ์ช่วยการศึกษาของชาติ ครั้น พ.ศ. ๒๔๒๗ ได้จัดตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎรขึ้นเป็นแห่งแรก ณ วัดมหรณ

^{๒๙} พระธรรมธัชมนี (ประยูร สุนตฺโกโร), พุทธศาสนประวัติสมัยรัตนโกสินทร์และราชวงศ์จักรี ๒๐๐ ปี, หน้า ๑๐๑.

พาราม ถึงปี พ.ศ.๒๔๑๔ โปรดให้จัดการศึกษาแก่ประชาชนในหัวเมือง โดยจัดตั้งโรงเรียนในหัวเมืองขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ มีพระบรมราชโองการประกาศตั้งกรมธรรมการเป็นกระทรวงธรรมการ (กระทรวงศึกษาธิการปัจจุบัน) โปรดให้มีการพิมพ์พระไตรปิฎกด้วยอักษรไทย จบละ ๓๙ เล่ม จำนวน ๑,๐๐๐ จบ พ.ศ. ๒๔๓๒ โปรดให้ย้ายที่ราชบัณฑิตยสถานจากพระปรีดิตรัยธรรมแก่พระภิกษุสามเณรจากในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ออกมาเป็นบาลีวิทยาลัย ชื่อมหาธาตุวิทยาลัย ที่วัดมหาธาตุ และต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๓๙ ได้ประกาศเปลี่ยนนามมหาธาตุวิทยาลัยเป็นมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นที่ศึกษาพระปริยัติธรรมและวิชาการชั้นสูงของพระภิกษุสามเณรปี พ.ศ. ๒๔๓๖ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงจัดตั้ง “มหามกุฏราชวิทยาลัย” ขึ้น เพื่อเป็นแหล่งศึกษาพระพุทธศาสนาแก่พระภิกษุสามเณรฝ่ายธรรมยุตินิกาย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเสด็จเปิดในปีเดียวกัน

๖) รัชกาลที่ ๖ (๒๔๕๓- ๒๔๖๘) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองราชย์ ทรงพระปรีชาปราดเปรื่องในความรู้ทางพระศาสนา ทรงนิพนธ์หนังสือแสดงคำสอนในพระพุทธศาสนาหลายเรื่อง เช่น เทศนาเสือป่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร เป็นต้น ถึงกับทรงอบรมสั่งสอนอบรมข้าราชการด้วยพระองค์เอง ทรงโปรดให้ใช้ พุทธศักราช (พ.ศ.) แทน ร.ศ. เมื่อ พ.ศ.๒๔๕๖ ให้เปลี่ยนกระทรวงธรรมการเป็นกระทรวงศึกษาธิการ ในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเปลี่ยนวิธีการสอบบาลีสนามหลวงจากปากเปล่ามาเป็นข้อเขียนเป็นครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๙ ทรงเริ่มการศึกษาพระปริยัติธรรมใหม่ขึ้นอีกหลักสูตรหนึ่ง เรียกว่า “นักธรรม” โดยมีการสอบครั้งแรกเมื่อ เดือนตุลาคม ๒๔๕๔ ตอนแรกเรียกว่า “องค์ของสามเณรธรรม” พ.ศ. ๒๔๖๒ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๓ โปรดให้พิมพ์คัมภีร์อรรถกถาแห่งพระไตรปิฎกและอรรถกถาชาดก และคัมภีร์อื่นๆ เช่นวิสุทธิมรรค มลีนทปปัญหา เป็นต้น

๒.๑.๓.๔) การสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในสมัยรัชกาลที่ ๗ จนถึงปัจจุบัน ได้ดำเนินการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) การสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาโดยพระสงฆ์ สมเด็จพระสังฆราช ทรงบัญญัติสังฆาณัติ โดยคำแนะนำของสังฆสภา ทรงบริหารการคณะสงฆ์ทางคณะสังฆมนตรี ทรงวินิจฉัยอธิกรณ์ทางคณะวินัยธรสังฆสภา ประกอบด้วยสมาชิกไม่เกิน ๔๕ รูป ที่เป็น ๑) พระเถระชั้นธรรมขึ้นไป ๒) พระคณาจารย์เอก ๓) พระเปรียญเอก

คณะสังฆมนตรี ประกอบด้วยสังฆนายกอุปหนึ่งและสังฆมนตรีไม่เกิน ๙ รูป จัดระเบียบการบริหารคณะสงฆ์ เป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนกลางและส่วนภูมิภาค สำหรับส่วนกลาง แบ่งเป็น ๔ องค์การ คือ องค์การปกครอง องค์การศึกษา องค์การเผยแผ่ และองค์การสาธารณูปการ องค์การหนึ่งๆ มีสังฆมนตรีว่าการรูปหนึ่ง จะมีสังฆมนตรีช่วยว่าการก็ได้ ในส่วนภูมิภาค ให้เป็นไปตามที่กำหนดไว้ในสังฆาณัติ และมีเจ้าคณะตรวจการในภาคต่างๆ ตามที่กำหนดไว้ในสังฆาณัติ จึงมีเจ้าคณะนับต่อจากคณะสังฆมนตรี ดังนี้ คือ เจ้าคณะตรวจการภาค เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล และเจ้าอาวาส

คณะวินัยธร เป็นไปตามสังฆานัติ ซึ่งแบ่งเป็นคณะวินัยธรชั้นต้น ชั้นอุทธรณ์ และชั้นฎีกา ตามระบอบนี้ มีพระสังฆปริณายก ๔ รูป คือ สมเด็จพระสังฆราช ประธานสังฆสภา สังฆนายก และประธานคณะวินัยธรชั้นฎีกา

ระเบียบบริหารตามที่กำหนดไว้ในส่วนภูมิภาค มีคณะกรรมการสงฆ์จังหวัด คณะกรรมการสงฆ์อำเภอ(เทียบเท่ากรรมการจังหวัด กรรมการอำเภอ) มีคณะวินัยธรชั้นฎีกา ๑ คณะ อุทธรณ์ ๑ คณะ ส่วนคณะวินัยธรจังหวัดมีทุกจังหวัด^{๓๐}

สมเด็จพระสังฆราช ทรงดำรงตำแหน่งสกลสังฆปริณายกและทรงบัญชาการคณะสงฆ์โดยคำแนะนำของสังฆสภา สังฆมนตรี และคณะวินัยธร ทรงบัญญัติสังฆานัติโดยคำแนะนำของสังฆสภา ทรงบริหารงานคณะสงฆ์ทางคณะสังฆมนตรีและทรงวินิจฉัยอธิกรณ์ทางคณะวินัยธร^{๓๑}

๒) การอุปถัมภ์และคุ้มครองภายใต้กรอบพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ และแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๕๓๕ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงบัญชาการคณะสงฆ์ใน ๒ ตำแหน่ง คือ ตำแหน่งองค์สกลมหาสังฆปริณายกหรือองค์ประมุขแห่งคณะสงฆ์ไทย กับตำแหน่งประธานกรรมการมหาเถรสมาคม อันเป็นองค์กรสูงสุดในการปกครองคณะสงฆ์ทั่วประเทศ

อำนาจหน้าที่มหาเถรสมาคมในการปกครองคณะสงฆ์ คือ การออกกฎหมายมหาเถรสมาคมข้อบังคับ วาระระเบียบ ออกคำสั่ง มติและประกาศ โดยไม่ขัดหรือแย้งกับกฎหมายและพระธรรมวินัยให้ใช้บังคับได้ ทั้งนี้ เพื่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ไทยให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยดีงาม มีประสิทธิภาพ บรรลุวัตถุประสงค์ มีศีลาจารวัตรและปฏิปทาน่าเลื่อมใส

มหาเถรสมาคมเป็นองค์กรปกครองสูงสุดของคณะสงฆ์ไทย มีสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเป็นประธานและมีกรรมการอื่นอีก จำนวน ๒๑ รูป ร่วมเป็นผู้บริหารระดับสูงในกิจการงานคณะสงฆ์^{๓๒}

มหาเถรสมาคม มีอำนาจหน้าที่ ดังต่อไปนี้ (๑) ปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปโดยเรียบร้อยดีงาม (๒) ปกครองและกำหนดการบรรพชาสามเณร (๓) ควบคุมและส่งเสริมการศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่ การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ของคณะสงฆ์ (๔) รักษาหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา (๕) ปฏิบัติหน้าที่อื่นตามที่บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติหรือกฎหมายอื่น เพื่อการนี้ ให้มหาเถรสมาคมมีอำนาจตามกฎหมายมหาเถรสมาคม ออกข้อบังคับ วาระระเบียบ ออกคำสั่ง มีมติออกประกาศ โดยไม่ขัดหรือแย้งกับกฎหมาย และพระธรรมวินัยให้ใช้บังคับได้ และจะมอบหมายให้พระภิกษุรูปใดหรือคณะกรรมการหรือคณะอนุกรรมการเป็นผู้ใช้อำนาจหน้าที่แทนก็ได้

^{๓๐} พิชุร มลิวัลย์ และไสว มาลาทอง, ประวัติพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๓), หน้า ๒๐๙ – ๒๑๑..

^{๓๑} จารุรัตน์ ปันมณี, กฎหมายพระสงฆ์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๐), หน้า ๖๔.

^{๓๒} สายัณห์ อินันใจ และคณะ, การปกครองคณะสงฆ์ไทย, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑๐ – ๑๑๕

๓) การสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาโดยพระมหากษัตริย์

(๑) รัชกาลที่ ๗ (๒๔๖๘ - ๒๔๗๗) พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้มีการทำสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้น ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๘ - ๒๔๗๓ เพื่อถวายเป็นพระราชกุศล แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ เป็นการสังคายนาครั้งที่ ๓ ในเมืองไทย แล้วทรงจัดให้พิมพ์พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ ชุดละ ๔๕ เล่ม จำนวน ๑,๕๐๐ ชุด และพระราชทานแก่ประเทศต่างๆ ประมาณ ๕๐๐ ชุด โปรดให้ย้าย

กรมธรรมการกลับเข้ามารวมกับกระทรวงศึกษาธิการ และเปลี่ยนชื่อกระทรวงศึกษาธิการเป็นกระทรวงธรรมการอย่างเดิม โดยมีพระราชดำริว่า "การศึกษาไม่ควรแยกออกจากวัด" ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๗๑ กระทรวงธรรมการประกาศเพิ่มหลักสูตรทางจริยศึกษาสำหรับนักเรียน ได้เปิดให้ฆราวาสเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม โดยจัดหลักสูตรใหม่ เรียกว่า "ธรรมศึกษา"

(๒) รัชกาลที่ ๘ (๒๔๗๗ - ๒๔๘๙) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เสด็จขึ้นครองราชเป็นรัชกาลที่ ๘ ในขณะที่พระชนมายุ เพียง ๙ พรรษาเท่านั้น และยังกำลังทรงศึกษาอยู่ในต่างประเทศ จึงมีผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในด้านการศาสนาได้มีการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. พระไตรปิฎก แปลโดยอรอด พิมพ์เป็นเล่มสมุด ๘๐ เล่ม เรียกว่าพระไตรปิฎกภาษาไทย แต่ไม่เสร็จสมบูรณ์ และได้ทำต่อจนเสร็จเมื่องานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๐

๒. พระไตรปิฎก แปลโดยสำนวนเทศนา พิมพ์โบราณ แบ่งเป็น ๑๒๕๐ กัณฑ์ เรียกว่า พระไตรปิฎกฉบับหลวง เสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒

พ.ศ. ๒๔๘๔ ได้เปลี่ยนชื่อกระทรวงธรรมการเป็นกระทรวงศึกษาธิการ และกรมธรรมการเปลี่ยนเป็น กรมการศาสนา และในปีเดียวกัน รัฐบาลได้ออก พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ เมื่อวันที่ ๑๔ ตุลาคม เพื่อให้การปกครองคณะสงฆ์มีความสอดคล้องเหมาะสมกับการปกครองแบบใหม่ พ.ศ. ๒๔๘๘ มหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ ได้ประกาศตั้งเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ ชื่อ "สภาการศึกษาามหามกุฏราชวิทยาลัย" เมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๙

(๓) สมัยรัชกาลที่ ๙ (ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๙ ถึงปัจจุบัน) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ได้เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นรัชกาลที่ ๙ สืบต่อมา ทรงมีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนา และทรงเป็นศาสนูปถัมภก ทรงให้การอุปถัมภ์แก่ทุกศาสนา และทรงปกครองบ้านเมืองโดยสงบร่มเย็น ตามระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ในรัชสมัยรัชกาลปัจจุบัน ได้มีการส่งเสริมพุทธศาสนาในด้านต่าง ๆ มากมาย ดังนี้

- ด้านการศึกษา ประชาชนได้สนใจศึกษาพุทธศาสนามากขึ้นตามลำดับ ได้มีการจัดตั้งสมาคม มูลนิธิทางพุทธศาสนาเพื่อการศึกษามากมาย มีการจัดตั้งชมรมพุทธศาสตร์ ในมหาวิทยาลัยและสถาบันการศึกษาต่าง ๆ พ.ศ. ๒๔๙๐ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งตั้งขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๒ ได้ประกาศตั้งเป็นมหาวิทยาลัยฝ่ายพระพุทธศาสนาขึ้น เมื่อวันที่ ๙ มกราคม

๒๔๙๐ และเปิดการศึกษาเมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๔๙๐ เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนการศึกษาของพระสงฆ์ได้มีการยกระดับมาตรฐานการศึกษา เช่นยกระดับมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง ๒ แห่ง คือ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้เปิดการเรียนการสอนระดับอุดมศึกษาแก่พระภิกษุสามเณรในระดับปริญญาตรี ปริญญาโท และระดับปริญญาเอก ได้มีการรับรองวิทยฐานะเทียบเท่ากับมหาวิทยาลัยสากลทั่วไป และได้ออกกฎหมาย พ.ร.บ.มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง ๒ แห่ง โดยรัฐสภาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๐ มีชื่อว่า “มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” และ “มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย” ปัจจุบันนี้ได้มีวิทยาเขตต่างจังหวัดอีกหลายแห่ง เช่น เชียงใหม่ พะเยา แพร่ ลำพูน นครสวรรค์ ขอนแก่น อุบลราชธานี นครราชสีมา หนองคาย นครปฐม นครศรีธรรมราช เป็นต้น ส่วนการศึกษาด้านอื่น ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนปริยัติธรรมแผนกสามัญระดับประถมศึกษา และ ม.๑ ถึง ม.๖ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๔ ในปี พ.ศ. ๒๕๐๑ ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนพุทธศาสนาวัดอาทิตย์ขึ้นเป็นแห่งแรก ณ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อเปิดการสอนพุทธศาสนาแก่เด็กและเยาวชน จนได้แพร่ขยายไปทั่วประเทศ

- ด้านการเผยแผ่ ได้มีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง ทั้งในและต่างประเทศในประเทศไทยได้มีองค์กรเผยแผ่ธรรมในแต่ละจังหวัด โดยได้จัดตั้งพุทธสมาคมประจำจังหวัดขึ้นส่วนพระสงฆ์ได้มีบทบาทในการเผยแผ่มากขึ้น โดยใช้สื่อของรัฐ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ เป็นต้น กระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดเอาวิชาพระพุทธศาสนาเป็นวิชาภาคบังคับแก่นักเรียนระดับมัธยมศึกษา ตั้งแต่ ม. ๑ ถึง ม. ๖ พระสงฆ์จึงได้มีบทบาทในการเข้าไปสอนในโรงเรียนต่าง ๆ มีการประยุกต์การเผยแผ่ธรรมในรูปแบบต่าง ๆ เช่นการบรรยาย ปาฐกถา และเขียนหนังสืออธิบายพุทธธรรมมากขึ้น ทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ เช่นมีพระเถระนักปราชญ์ชาวไทยในยุคนี้ได้แก่ท่านพุทธทาสภิกขุ และพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) เป็นต้น ในต่างประเทศได้มีการสร้างวัดไทยในต่างประเทศหลายวัด เช่นวัดไทยพุทธคยา ประเทศอินเดีย เป็นวัดไทยแห่งแรกในต่างประเทศ ต่อจากนั้นได้มีการสร้างวัดไทยในประเทศตะวันตก คือวัดพุทธประทีป กรุงลอนดอน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จเปิด เมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๙ นับเป็นวัดไทยวัดแรกในประเทศตะวันตก ต่อมาปี พ.ศ. ๒๕๑๔ ได้มีการสร้างวัดแห่งแรกในประเทศสหรัฐอเมริกา ที่นครลอสแอนเจลิส รัฐแคลิฟอร์เนีย ชื่อว่า วัดไทยลอสแอนเจลิส ปัจจุบันมีวัดไทยในสหรัฐอเมริกาประมาณ ๑๕ วัด นอกจากนั้นได้มีองค์กรเผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศของคณะสงฆ์ไทยได้จัดให้มีการอบรมพระธรรมทูตสายต่างประเทศขึ้นประจำทุกปี เพื่อส่งไปเผยแผ่พุทธศาสนาในต่างประเทศ โดยเฉพาะทางตะวันตก ปัจจุบันนี้ชาวตะวันตกได้หันมาสนใจพุทธศาสนากันมาก ปี พ.ศ. ๒๕๐๘ ได้มีการจัดตั้งสำนักงานองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลกขึ้น ณ ประเทศไทย (พ.ส.ล.) เพื่อเป็นศูนย์กลางของชาวพุทธทั่วโลก

- ด้านพิธีกรรม ได้มีการเปลี่ยนแปลงพระราชพิธีต่างๆ ที่เป็นพระราชพิธีของพระมหากษัตริย์ ให้เป็นพิธีของรัฐบาล เรียกว่า “รัฐพิธี” โดยให้กรม กระทรวงต่างๆ เป็นผู้จัด จัดให้มีการส่งเสริมพระพุทธศาสนาช่วงวันวิสาขบูชาของทุกปี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พระบรมวงศานุวงศ์ เสด็จแทนพระองค์ในพิธีเวียนเทียนในวันสำคัญทางพุทธศาสนาเช่น วันวิสาขบูชา มาฆบูชา อาสาฬหบูชา ณ พุทธมณฑล ซึ่งสร้างขึ้น เมื่อคราว ฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ

- ด้านวรรณกรรม ได้มีวรรณกรรมทางพุทธศาสนาเกิดขึ้นมากมาย มีปราชญ์ทางพุทธศาสนาเกิดขึ้นหลายรูป จึงได้เกิดวรรณกรรมทั้งประเภทร้อยแก้วและร้อยกรองมากมายหลายเล่ม เช่น พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ ปฏิจจสมุปปาตจากพระโอษฐ์ ของท่านพุทธทาสภิกขุ หนังสือพุทธธรรม ของพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) เป็นต้น

จึงสรุปได้ว่า ความมั่นของพระพุทธศาสนา จำเป็นต้องอาศัยการที่พุทธศาสนิกชนทุกคนจะต้องสร้างจิตสำนึกในความเป็นเจ้าของพระพุทธศาสนาให้เกิดขึ้น จะต้องมีความรู้สึกในการมีส่วนร่วมว่านี่เป็นพระพุทธศาสนาของเรา เรามีส่วนร่วมรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา เมื่อมีเหตุการณ์ที่ไม่ดีเกิดขึ้น เราต้องมองในฐานะผู้เป็นเจ้าของและผู้รับผิดชอบ เมื่อมองอย่างเป็นเจ้าของแล้ว เราจะเห็นว่าพระพุทธศาสนาเป็นของเรา หรือเป็นทรัพย์สินสมบัติของเรา เมื่อมองด้วยความรับผิดชอบต่ออย่างนี้แล้ว จะก่อให้เกิดแรงศรัทธาเข้มแข็งที่พร้อมจะปกป้องอุปถัมภ์คุ้มครองพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่เป็นหลักยึดเหนี่ยวใจนำพาชีวิตของตนให้พบแต่ความสุขสงบตลอดไป

๒.๒ ความสำคัญของการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา

การสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา มีมาเป็นเวลานานตั้งแต่ครั้งสมัยพุทธกาล ผู้อุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาก็มีทั้งชาวบ้านธรรมดา มหาเศรษฐีและพระมหากษัตริย์ และการให้การอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาก็ขึ้นอยู่กับศักยภาพของผู้นั้นเอง ซึ่งหากพิจารณาถึงความสำคัญของการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนานั้น ย่อมส่งผลและคุณค่าต่อสังคม ดังนี้

๒.๒.๑ ความสำคัญของความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาต่อสังคมระดับโลก

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของมนุษยชาติ เพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของมนุษย์ โดยมนุษย์ เพื่อมนุษย์ พระพุทธศาสนาจึงเป็นสมบัติอันทรงคุณค่ายิ่งของมนุษยชาติ เพราะพัฒนาการความรู้ด้านศาสนาในโลกนั้น ไม่ว่าโลกจะผ่านไปอย่างไรก็ตาม จะไม่มีผลจากความรู้ที่ยิ่งไปกว่าการตรัสรู้แล้ว เมื่อความรู้ที่เกิดจากการตรัสรู้ของมนุษย์คนหนึ่ง ที่ได้ผ่านการศึกษาค้นคว้า ลองผิดลองถูกมาตามลำดับจนตรัสรู้และมีผู้ตรัสรู้ตามได้ รองลงมาคือคนเหล่านั้นสามารถสัมผัสผลการปฏิบัติธรรมลดหลั่นกันลงมาตามลำดับ ยืนหยัดพิสูจน์ความดี ความถูกต้องของตนมาเป็นเวลานานมากและความจริงเหล่านั้นยังคงเป็นความจริงอยู่ หากว่ามนุษย์ในยุคใดสมัยใดก็ตาม ทอดทั้งศาสนธรรมอันเป็นสัจธรรมเช่นนี้ไป จะเป็นความสูญเสียที่ไม่อาจแก้ไขได้ จนอาจจะหมุนโลกกลับเข้าสู่ความเป็นอนารยชนก็เป็นได้^{๓๓} ซึ่งเราจะเห็นว่า พระพุทธศาสนาไม่ได้จำกัดความรู้ และการปฏิบัติอยู่เพียงแค่ชาวพุทธเท่านั้น ที่สำคัญคือพระองค์ไม่เคยบังคับให้ใครต้องมานับถือ แต่หากผู้ใดได้มาศึกษาว่าพระพุทธเจ้าสอนอะไร และเห็นว่าเป็นสิ่งที่ดี เป็นประโยชน์ต่อตนเอง จะน้อมนำไปปฏิบัติก็ได้ไม่ได้หมายความว่าต้องเลิกนับถือสิ่งที่ตัวเองเคยนับถือ พระองค์ให้อิสระแก่ทุกคนได้เลือกในสิ่งที่เหมาะสมกับตนเองด้วยความเต็มใจ ดังนั้น พุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาสากล การปฏิบัติสมาธิก็เป็นสิ่งสากลที่ทุกคนทำได้ โดยไม่ขัดแย้งกับความเชื่อดั้งเดิมของตนเอง และในเรื่องความเป็นสากลของพระพุทธศาสนา มีบุคคลสำคัญของศตวรรษนี้กล่าวยืนยันเอาไว้เช่นเดียวกัน เขาผู้นั้นคือ

^{๓๓} พระเทพดิลก (ระแบบ จิตฺตนาโณ), ศาสนาอะไรเป็นศาสนาประจำชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: พริศวารพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๕.

อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ ในช่วง ๑ ปีก่อนที่เขาจะเสียชีวิตนั้น มหาวิทยาลัยพรินซ์ตันได้ตีพิมพ์งานเขียนชิ้นหนึ่งของเขาชื่อเรื่อง “The Human Side” ซึ่งเขาได้กล่าวไว้ว่า “ศาสนาในอนาคต จะต้องเป็นศาสนาสากล ศาสนานั้นควรอยู่เหนือพระเจ้าที่มีตัวตน และควรจะเว้นคำสอนแบบลัทธิ (คือ เป็นแบบสำเร็จรูปที่ให้เชื่อตามเพียงอย่างเดียว) และแบบเทววิทยา (คือ พึ่งเทวดาเป็นหลักใหญ่) ศาสนานั้นเมื่อครอบคลุมทั้งธรรมชาติและจิตใจ จึงควรมีรากฐานอยู่บนสามัญสำนึกทางศาสนา ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ต่อสิ่งทั้งปวง คือ ทั้งธรรมชาติและจิตใจอย่างเป็นหน่วยรวมที่มีความหมาย พระพุทธศาสนาตอบข้อกำหนดนี้ได้ ถ้าจะมีศาสนาใดที่รับมือได้กับความต้องการทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ปัจจุบัน ศาสนานั้นก็ควรเป็น พระพุทธศาสนา”^{๓๔}

๒.๒.๒ ความสำคัญของความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาต่อสังคมไทย

การสร้าง ความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา สามารถกระทำได้หลากหลายวิธีการ และหนึ่งในวิธีการสำคัญ คือ การอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา เพราะการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาเป็นการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญ การทำนุบำรุงส่งเสริมพระพุทธศาสนา นั้น เปรียบเหมือนการบำรุงรักษาต้นไม้ หากคนเราไม่บำรุงด้วยการใส่ปุ๋ย พรุนดิน รดน้ำ และกำจัดกาฝาก ต้นไม้จะอับเฉาเหี่ยวแห้งและตายได้ ฉะนั้นใด พระพุทธศาสนาก็นั้นเหมือนกัน หากพุทธบริษัทหรือพุทธศาสนิกชนไม่ช่วยบำรุงส่งเสริมอย่างถูกต้องด้วยการศึกษา ปฏิบัติ เผยแผ่ และแก้ปัญหาคบเกี่ยวคุ้มครอง พระพุทธศาสนาอาจจะถึงความวิบัติได้^{๓๕}

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา สังคมไทยกับพระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันมานาน คนไทยส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนาและนำหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนามาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ดังนั้น ความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาจึงมีความสำคัญต่อคนไทยและชาติไทย ดังนี้^{๓๖}

๒.๒.๒.๑) ความสำคัญของพระพุทธศาสนาต่อสังคมไทยในฐานะเป็นศาสนาประจำชาติ พระพุทธศาสนาถือได้ว่าเป็นศาสนาประจำชาติ เพราะคนส่วนใหญ่ ร้อยละ ๙๕ นับถือพระพุทธศาสนา และอยู่เคียงคู่กับชาติไทยมาโดยตลอด ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงมีความสำคัญต่อสังคมไทย พอสรุปได้ ดังนี้

๑) พระพุทธศาสนาเป็นหลักในการดำเนินชีวิตของคนไทย เพราะคนไทยนำหลักธรรมมาประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน และลักษณะนิสัยของคนไทยมีจิตใจที่ดีงามในทุกๆ ด้าน มีความเป็นมิตรกับทุกคน เป็นต้น

^{๓๔} พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาสากล (Buddhism is universal religion), [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://pantip.com/topic/31738747> [๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๑].

^{๓๕} แก้ว ชิตตะขบ, คู่มือพุทธศาสนิกชน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๒), หน้า ๑๒๑.

^{๓๖} ความสำคัญของพระพุทธศาสนาต่อสังคมไทย, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://sites.google.com/site/phrasayyankietsaksy/khwam-sakhay-khxng-phraphuthth-sasna-tx-sangkham-thiy-ni-thana-pen-sasna-praca-chati> [๘ มกราคม ๒๕๖๒].

๒) พระพุทธศาสนาเป็นหลักในการปกครองประเทศ พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ของไทยได้นำเอาหลักธรรมพระพุทธศาสนาไปใช้ในการปกครองประเทศ เช่น ทศพิธราชธรรม ตลอดจน หรือใช้หลัก “ธรรมาธิปไตย” และหลักอปาริหานิยธรรม เป็นหลักในการปกครองในระบอบประชาธิปไตย เป็นต้น

๓) พระพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมจิตใจ เนื่องจากหลักธรรมในพระพุทธศาสนา มุ่งเน้นให้เกิดความรักความสามัคคีกัน มีความเมตตากรุณาต่อกัน เป็นต้น จึงเป็นศูนย์รวมจิตใจของชนชาวไทยให้มีความเป็นหนึ่งเดียวกัน

๔) พระพุทธศาสนาเป็นที่มาของวัฒนธรรมไทย ด้วยวิถีชีวิตของคนไทยผูกพันกับพระพุทธศาสนา จึงเป็นกรอบในการปฏิบัติตนตามหลักพิธีกรรมในพระพุทธศาสนาต่างๆ เช่น การบวช การแต่งงาน การทำบุญเนื่องในพิธีต่างๆ

๒.๒.๒.๒) ความสำคัญของพระพุทธศาสนาต่อสังคมไทยในฐานะเป็นสถาบันหลักของสังคมไทย พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่สังคมไทยส่วนใหญ่นับถือ และสืบทอดกันมาเป็นช้านาน ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงมีบทบาทสำคัญของวิถีชีวิตของคนไทย พระพุทธศาสนาจึงมีความสำคัญในด้านต่างๆ ดังนี้ คือ

๑) ด้านการศึกษา ในอดีตที่ผ่านมา วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนในด้านการศึกษา พระสงฆ์เป็นผู้อบรมสั่งสอนจัดการศึกษาเล่าเรียน ถึงแม้ในปัจจุบันบทบาทเหล่านี้จะลดน้อยลงไป เนื่องจากสาเหตุใดก็ตาม สิ่งที่เราควรคำนึงถึงก็คือ พระพุทธศาสนามีความสำคัญทางการศึกษา โดยมีบทบาทที่สำคัญอยู่ ๒ ประการ ที่เป็นพื้นฐานของสภาพปัจจุบันในทางการศึกษาของพระพุทธศาสนา คือ

๑.๑) ประเพณีที่วัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาเล่าเรียนของชุมชน และพระสงฆ์เป็นครูผู้ทำหน้าที่อบรมสั่งสอน

๑.๒) ประเพณีบวชเรียน นั่นคือการบวชเพื่อที่จะเรียนหนังสือ ซึ่งอาจจะเรียนทั้งทางโลกและทางธรรม

นอกจากนี้ วัดในพระพุทธศาสนายังเป็นแหล่งศิลปวิทยาการ เป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าต่างๆ เช่น มีคัมภีร์โบราณ มีศิลปจารึก มีจารึกถึงองค์ความรู้ต่างๆ ทั้งด้านการแพทย์แผนโบราณ ด้านยาสมุนไพร ด้านภาษา ด้านวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ ด้านศิลปะ เป็นต้น

๒) ด้านสังคม พระพุทธศาสนาเน้นความสำคัญในเรื่องการสร้างสันติสุขภายในของแต่ละคน และเมื่อแต่ละคนมีความสุขแล้วก็จะส่งผลต่อสังคมที่มีสันติสุขไปด้วย จะเห็นได้จากหลักพุทธธรรมเพื่อความดีงามแห่งสังคม เช่น ทาน ธรรมที่คุ้มครองโลก สังคหวัตถุ เป็นต้น นอกจากหลักพุทธธรรมแล้ว วัดยังเป็นศูนย์กลางในด้านพิธีกรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ เป็นแหล่งสังคมสงเคราะห์ เช่น เป็นศูนย์ฝึกวิชาชีพของชุมชน ศูนย์รับเลี้ยงเด็กเล็ก ศูนย์สงเคราะห์ผู้ป่วยโรคร้ายแรงต่างๆ เป็นต้น ส่วนพระสงฆ์ก็จะทำหน้าที่เป็นผู้นำทางจิตใจและผู้นำทางสังคม เช่น

ผู้นำในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผู้นำในการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น และผู้นำทางการอบรมจิตใจของคนในสังคมให้ดีขึ้น เป็นต้น

๓) ด้านศิลปกรรม พุทธสถานตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน มีการก่อสร้างขึ้นมาด้วยจิตศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชน จึงก่อให้เกิดความปราณีตงดงาม แสดงถึงความเป็นศิลปะอย่างสูงส่ง และแสดงถึงความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในแต่ละยุคสมัย การก่อสร้างพุทธสถานเหล่านั้นนอกจากจะทูลเกล้าถวายและทูลเกล้าทูลกระหม่อมแล้ว ยังทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายแด่พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ เป็นการทำบุญกุศล และเป็นสถานที่ปฏิบัติศาสนกิจของพระภิกษุ และพุทธศาสนิกชน เป็นสถานที่สืบทอดพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนถาวรและเพื่อเชิดชูความรุ่งเรือง ของพระพุทธศาสนา ดังนั้นวัดจึงเป็นแหล่งรวมศิลปกรรมแขนงต่างๆ ทั้งในการวิจิตรศิลป์ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม เป็นต้น

๒.๒.๒.๓) ความสำคัญของพระพุทธศาสนาต่อสังคมไทยในฐานะเป็นสภาพแวดล้อมที่กว้างขวางและครอบคลุมสังคมไทย พระพุทธศาสนาเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของคนไทยในทุกๆ ด้าน จึงมีลักษณะที่เป็นสภาพที่กว้างขวางและครอบคลุมสังคมไทย ทั้งนี้เพราะการที่พระพุทธศาสนากับชนชาติไทยได้มีความสัมพันธ์แนบแน่นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทั้งในทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

๑) ด้านประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของชนชาติไทย เนื่องมาด้วยกันกับความ เป็นมาของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะนับตั้งแต่สมัยที่ชนชาติไทยมีประวัติศาสตร์อันชัดเจน ชาวไทยก็ได้นับถือพระพุทธศาสนาต่อเนื่องตลอดมา จนกล่าวได้ว่า ประวัติศาสตร์ของประเทศไทย เป็นประวัติศาสตร์ของชนชาติที่นับถือพระพุทธศาสนา

๒) ด้านวัฒนธรรม วิถีชีวิตของคนไทยได้ผูกพันประสานกลมกลืนกับหลัก ความเชื่อ และหลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนาตลอดเวลายาวนาน จนทำให้เกิดการปรับตัวเข้าหากัน และสนองความต้องการของกันและกัน ตลอดจนผสมกลมกลืนกับความเชื่อถือและข้อปฏิบัติสายอื่นๆ ที่มีมาในหมู่ชนชาวไทย ถึงขั้นที่ทำให้เกิดมีระบบความเชื่อและความประพฤติปฏิบัติทาง พระพุทธศาสนา ที่เป็นแบบของคนไทยโดยเฉพาะ อันมีรูปลักษณะและเนื้อหาของตนเอง ที่เน้นเด่น บางแง่บางด้านเป็นพิเศษ แยกออกได้จากพระพุทธศาสนาอย่างทั่วๆ ไป เรียกว่า พระพุทธศาสนา แบบไทยหรือพระพุทธศาสนาของชาวไทย

วัฒนธรรมไทยทุกด้านมีรากฐานสำคัญอยู่ในพระพุทธศาสนา คำมากมายในภาษาไทยมีต้น กำเนิดมาจากภาษาบาลี และมีความหมายสืบเนื่อง ปรับเปลี่ยนมาจากคติในพระพุทธศาสนา แบบแผนและครรลองตามหลักการของพระพุทธศาสนา ได้รับการยึดถือเป็นแนวทาง และเป็น มาตรฐานสำหรับความประพฤติ การบำเพ็ญกิจหน้าที่ และการดำเนินชีวิตของคนในสังคมไทยทุก ระดับ ทั้งสถาบันพระมหากษัตริย์และประชาชนทั่วไป

คนไทยตั้งแต่พระเจ้าแผ่นดินลงมา จนถึงชาวบ้านสามัญทั่วไป ได้บวชเรียนรับการศึกษาจาก สถาบันพระพุทธศาสนา ดังมีประเพณีบวชเรียนเป็นหลักฐานสืบมา วัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาของ

สังคมไทย เป็นแหล่งคำสั่งสอน การฝึกอบรม และอำนวยการความรู้ทั้งทางตรงแก่ผู้บวชเรียนและโดยอ้อมแก่ทุกคนในชุมชนและในสังคม วัดจึงเป็นศูนย์รวมจิตใจและเป็นศูนย์กลางกิจกรรมของชุมชน

กิจกรรมส่วนใหญ่ที่มีความสำคัญของรัฐกิติ ของชุมชนกิติ จะมีส่วนประกอบของพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา เพื่อเน้นย้ำความสำคัญและเสริมคุณค่าทางจิตใจ รวมทั้งกิจกรรมในชีวิตประจำวัน เช่น ตื่นนอน ล้างหน้า ออกเดินทาง ก็นำหลักธรรมทางศาสนาเข้าแทรกเป็นส่วนนำสำหรับเตือนสติ หรือเพื่อความเป็นสิริมงคล เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงวัย เช่น การเกิด การแต่งงาน และการตาย ก็ทำให้มีความสำคัญและดำรงด้วยกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา กล่าวได้ว่าชีวิตของคนไทยผูกพัน อิงอาศัยกันกับพระพุทธศาสนาตลอดเวลา

สภาพที่กล่าวมานี้ ได้เป็นมาช้านาน จนฝังลึกในจิตใจและวิถีชีวิตของชาวไทย กลายเป็นเครื่องหล่อหลอม กลั่นกรองนิสัยใจคอ พันจิตใจของคนไทยให้มีลักษณะเฉพาะตน นอกจากนั้นพระพุทธศาสนาจึงอยู่ในฐานะที่เป็นสภาพแวดล้อมที่กว้างขวาง และครอบคลุมสังคมไทย ในประเด็นต่อไปนี้ คือ

- ๑) พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ
- ๒) พระพุทธศาสนาเป็นแกนนำและเป็นรากฐานสำคัญของวัฒนธรรมไทย
- ๓) พระพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมจิตใจ ทำให้เกิดความสามัคคีในหมู่ชนชาวไทย
- ๔) พระพุทธศาสนาเป็นหลักการที่ช่วยดำรงรักษาเสรีภาพในการนับถือศาสนา
- ๕) พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันคู่ชาติไทย
- ๖) พระพุทธศาสนาสอดคล้องกับลักษณะนิสัยของคนไทยที่รักความเป็นอิสระเสรี
- ๗) พระพุทธศาสนาเป็นแหล่งสำคัญที่หล่อหลอมเอกลักษณ์ของชาติไทย
- ๘) พระพุทธศาสนาเป็นมรดกและเป็นคลังสมบัติอันล้ำค่าของชนชาติไทย
- ๙) พระพุทธศาสนาเป็นหลักนำทางในการพัฒนาชาติไทย
- ๑๐) พระพุทธศาสนาเป็นแหล่งของดีมีค่าที่ชนชาติไทยมอบให้แก่อารยธรรมของโลก

จึงสรุปได้ว่า ความสำคัญของการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา มีเป้าหมายสำคัญ คือ การธำรงรักษาไว้ซึ่งพุทธพจน์ อันเป็นหลักคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าให้คงอยู่ เพราะคำสั่งสอนเหล่านี้มีคุณค่าและความสำคัญต่อมวลมนุษยชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดำเนินวิถีชีวิตของคนไทยส่วนใหญ่ที่อาศัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานและแนวทางปฏิบัติให้มีความเจริญงอกงามในการใช้ชีวิต และอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยความสงบสุข

๒.๓ ปัจจัยที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา

๒.๓.๑ ปัจจัยที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์

จากการศึกษาคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ได้กล่าวถึงธรรมที่ทำให้ศาสนาเสื่อมและเจริญไว้ว่า ธรรมเป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญหายไปแห่งสี่ธรรม ๒ ประการ คือ

- ๑) บทพญัญชนะที่สืบทอดกันมาไม่ดี

๒) อรรถที่สืบทอดขยายความไม่ดี แม้อรรถแห่งพยัญชนะที่ตั้งไว้ไม่ดีก็ถือว่าเป็นการสืบทอดขยายความไม่ดี และธรรมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญ ไปหายไปแห่งพระสัทธรรม ๒ ประการ คือ (๑) บทพยัญชนะที่สืบทอดกันมาดี (๒) อรรถที่สืบทอดขยายความดี แม้อรรถแห่งบทพยัญชนะที่ตั้งไว้ดีก็ถือว่าเป็นการสืบทอดขยายความดี^{๓๗}

นอกจากนี้ ยังได้กล่าวถึงบุคคลผู้ทำให้ศาสนาเสื่อมและเจริญไว้ว่า ภิกษุพวกที่คัดค้านอรรถและธรรมโดยสูตรที่ตนเรียนไว้ไม่ดีด้วยพยัญชนะปฏิรูป (พยัญชนะที่ได้สืบทอดมาโดยทำอักษรให้วิจิตร) นั้น ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อไม่เกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อไม่ใช่สุขแก่คนหมู่มาก เพื่อไม่ใช่ประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ภิกษุยอมประสพสิ่งไม่ใช่บุญเป็นอันมาก และชื่อว่าทำให้สัทธรรมนี้สูญหายไป ส่วนภิกษุพวกที่อนุโลมอรรถและธรรมโดยสูตรที่ตนเรียนไว้ดีด้วย พยัญชนะปฏิรูปนั้น ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นยอมประสพบุญเป็นอันมาก และชื่อว่าดำรงสัทธรรมนี้ไว้ได้^{๓๘} และยังได้กล่าวถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้พระสัทธรรมไม่ดำรงอยู่ได้นานและเหตุปัจจัยที่ทำให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้นาน ดังนี้

เหตุปัจจัยทำให้พระสัทธรรมไม่ดำรงอยู่ได้นาน คือ เมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาในธรรมวินัยนี้

- ๑) อยู่อย่างไม่มี ความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในพระศาสดา
- ๒) อยู่อย่างไม่มี ความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในพระธรรม
- ๓) อยู่อย่างไม่มี ความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในพระสงฆ์
- ๔) อยู่อย่างไม่มี ความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในสิกขา
- ๕) อยู่อย่างไม่มี ความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในกันและกัน

เหตุปัจจัยให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้นาน คือ เมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในธรรมวินัยนี้

- ๑) อยู่อย่างมี ความเคารพ มีความยำเกรงในพระศาสดา
- ๒) อยู่อย่างมี ความเคารพ มีความยำเกรงในพระธรรม
- ๓) อยู่อย่างมี ความเคารพ มีความยำเกรงในพระสงฆ์
- ๔) อยู่อย่างมี ความเคารพ มีความยำเกรงในสิกขา
- ๕) อยู่อย่างมี ความเคารพ มีความยำเกรงในกันและกัน^{๓๙}

๒.๓.๒ ปัจจัยที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในทัศนะของนักการศึกษา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึง ความเจริญและความเสื่อมของพระพุทธศาสนาว่า พระพุทธศาสนาเท่าที่คนไทยเกี่ยวข้องแยกได้เป็น ๒ ด้าน คือ ด้านที่เกี่ยวกับพระธรรมวินัยโดยเฉพาะเรียกว่าพุทธธรรมอย่างหนึ่ง และด้านที่เป็นวัฒนธรรม อีกอย่างหนึ่ง

^{๓๗} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/ ๒๐ - ๒๑/๗๒ - ๗๓.

^{๓๘} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/ ๔๒/๘๗.

^{๓๙} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๑/๓๔๓-๓๔๔.

พระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัย โดยเฉพาะพุทธธรรม ไม่มีการเสื่อมไม่มีการเจริญ เพราะเป็นความจริงที่ดำรงอยู่ตามธรรมชาติของมัน และเป็นหลักกลางๆ สุดแต่ใครจะศึกษา และนำมาใช้ให้ได้ผลดีเหมาะสมกับกาลเทศะอย่างไร พระพุทธศาสนาเจริญหรือเสื่อมนั้น หมายถึง พระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรม หรือพระพุทธศาสนาที่เชื่อถือและปฏิบัติกันอยู่ในวิถีชีวิตของหมู่ชนนั้นๆ

คำว่า พระพุทธศาสนาเสื่อม หมายความว่า พระพุทธศาสนาที่หมู่ชนนั้นเชื่อถือและปฏิบัติอยู่ในเวลานั้น เลือนรางหรือห่างเหินจากหลักการที่แท้จริง คือ พระธรรมวินัยไกลออกไปมากขึ้น ความรู้ความเข้าใจและการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยจางคลายและลดน้อยลงไปจากวิถีชีวิตของหมู่ชนนั้น

คำว่า พระพุทธศาสนาเจริญ หมายความว่า พระพุทธศาสนาที่หมู่ชนนั้นเชื่อถือและปฏิบัติอยู่ในเวลานั้น แน่นหนาหรือใกล้เคียงมากขึ้นในทางที่เป็นไปตามหลักการที่แท้จริง คือพระธรรมวินัย ความรู้ความเข้าใจและการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยเฟื่องฟู และซึมแทรกเข้าไปอยู่ในวิถีชีวิตของหมู่ชนนั้นมากขึ้น^{๔๐}

ในขณะที่ พระเทพดิลก (ระแบบ จิตฺตฺวาณ) ได้กล่าวถึง ความเสื่อมของพระพุทธศาสนา และหน้าที่ชาวพุทธไว้ว่า ความเสื่อมของพระพุทธศาสนาเกิดจากสาเหตุ ๓ ประการ คือ (๑) เกิดขึ้นจากคนในเป็นพิษ คือการกระทำของพุทธบริษัทเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ ภิกษุบริษัท (๒) ภัยที่เกิดขึ้นจากศาสนาอื่น ซึ่งศาสนาที่สามารถทำลายพระพุทธศาสนาได้มากในอดีต คือ ศาสนาพราหมณ์ อิสลาม และคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก (๓) ภัยที่เกิดจากลัทธิการเมือง คือ ลัทธิคอมมิวนิสต์ที่สามารถยึดครองประเทศต่างๆ ที่เคยนับถือพระพุทธศาสนาไปแล้วเป็นจำนวนมาก เช่น ประเทศจีนแผ่นดินใหญ่ รัสเซีย มองโกเลีย ทิเบต เกาหลีเหนือ เวียดนาม เขมร และลาว ส่วนหน้าที่ชาวพุทธที่จะต้องปฏิบัติ คือ (๑) บำรุงพระพุทธศาสนา ด้วยการสนับสนุนส่งเสริมกิจกรรมทางศาสนาในด้าน การศึกษา การเผยแผ่ การบริหาร การสร้างศาสนสถานต่างๆ (๒) บำบัด คือการพยายามขจัดสิ่งที่เป็นพิษภัยอันตรายต่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนาด้วยความไม่ประมาท (๓) บริหาร คือ ช่วยกันรับผิดชอบต่อพระพุทธศาสนา ไม่ใช่โยนให้เป็นภาระของใครพวกใดพวกหนึ่งโดยเฉพาะ แต่เป็นงานที่ทุกคนต้องรับผิดชอบร่วมกันทั้งด้านความเสื่อมและความเจริญ (๔) รักษาคือการรักษาความดีต่างๆ ที่มีอยู่ในพระพุทธศาสนา เพราะความดีเหล่านั้นได้แสดงให้เห็นแล้วว่าสามารถรักษาความเป็นไทยสืบต่อกันมาเป็นเวลานาน เพื่อให้มรดกคือพระพุทธศาสนา นี้ ได้เป็นมรดกที่ทรงคุณค่าสำหรับลูกหลานไทยซึ่งจะเกิดและเจริญเติบโตมารับผิดชอบประเทศชาติพระพุทธศาสนาและพระมหากษัตริย์ในโอกาสต่อไป^{๔๑}

เช่นเดียวกับ ฟิ้น ดอกบัว ได้กล่าวถึง ความเจริญและความเสื่อมของพระพุทธศาสนาไว้ว่า พระพุทธศาสนาในเมืองไทยจะเป็นอย่างไรขึ้นอยู่กับฝ่ายบรรพชิตเป็นสำคัญ ถ้าฝ่ายบรรพชิตดีก็จะนำ

^{๔๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๕๐), หน้า ๙๘-๑๐๑.

^{๔๑} พระเทพดิลก (ระแบบ จิตฺตฺวาณ), ความมั่นคงของพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๓-๔๓.

ฝ่ายคฤหัสถ์ไปทางถูกต้องตามพระธรรมวินัย พระพุทธศาสนาก็จะเจริญรุ่งเรือง แต่ถ้าตรงกันข้าม พระพุทธศาสนาก็จะเสื่อมลง หากจะเทียบพระพุทธศาสนาเหมือนรถยนต์ ฝ่ายบรรพชิตก็เปรียบเหมือนล้อหน้า ฝ่ายคฤหัสถ์ก็เปรียบเหมือนล้อหลัง อันธรรมดาล้อหลังแม้จะมีพลังขับเคลื่อนล้อหน้าให้หมุนไปได้ แต่ก็ต้องไปตามล้อหน้าฉันนั้น^{๔๒}

สอดคล้องกับ นนท ธรรมสถิตย์ ได้กล่าวถึงความเสื่อมของพระพุทธศาสนาไว้ในหนังสือ พระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ไทยว่า ความเสื่อมของพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียนั้น เป็นเพราะเหตุใหญ่ ๒ ประการ คือ

๑) เพราะเหตุภายใน (ภัยภายใน) ของพระพุทธศาสนาเอง เช่น การเสื่อมทางด้านศีลธรรม และการแตกแยกในสังฆมณฑล

๒) เพราะเหตุภายนอก (ภัยภายนอก) เช่น การทำลายล้างของลัทธิหรือศาสนาอื่น

ในขณะที่ กุเทพ ไสกระจ่าง อดีตประธานคณะกรรมการการศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม สภาผู้แทนราษฎร ได้เสนอแนวทางอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาโดยให้เหตุผลว่า ปัจจุบัน สถาบันพระพุทธรูปศาสนากำลังอยู่ในสภาพไม่มั่นคง เพราะมีภัยทั้งภายในและภายนอกจึงสมควรอย่างยิ่งที่พุทธศาสนิกชนทุกภาคส่วนทั้งในระดับรัฐบาล และประชาชนทั่วไป จะได้ร่วมแรงร่วมใจแสวงหาแนวทางอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาให้คงอยู่คู่ประเทศไทยตลอดไป

สำหรับหลักการการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนามี ดังนี้

๑) ให้การคุ้มครองพระธรรมวินัย ศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศาสนศึกษาและศาสนพิธีมิให้ถูกจ้วงจาบ ละเมิด ลอกเลียนหรือทำให้บริติตผิดเพี้ยน

๒) ให้รัฐอุปถัมภ์สมเด็จพระสังฆราช มหาเถรสมาคม มหาสังฆสมาคม มหาคณิสสร และมหาวินัยธร ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ทั้งด้านงบประมาณ สถานที่และบุคลากร

๓) ให้มีคณะกรรมการพระพุทธศาสนาแห่งชาติมีหน้าที่วางนโยบายการอุปถัมภ์คุ้มครองพระพุทธศาสนา

๔) ให้มีสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติมีหน้าที่ปฏิบัติตามนโยบายและแผนอุปถัมภ์คุ้มครองพระพุทธศาสนา

๕) ให้มีกองทุนพระพุทธศาสนาแห่งชาติเป็นแหล่งเงินทุนเพื่อการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา

จึงสรุปได้ว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางพระพุทธศาสนานั้น พระสุตตันตปิฎกกล่าวถึงสาเหตุที่ทำให้ศาสนาเสื่อมและเจริญมีทั้งสาเหตุจากธรรมและบุคคล ความเสื่อมและความเจริญของพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องของการปฏิบัติส่วนหลักพุทธธรรมไม่มีเจริญและเสื่อม สาเหตุแห่งความเสื่อมหรือความไม่มั่นคงของพระพุทธศาสนาเกิดจากภัยของพระพุทธศาสนา ซึ่งมีทั้งภัยภายนอกพระพุทธศาสนาและภัยภายในพระพุทธศาสนา ภัยภายในเกิดจากการไม่ประพฤติปฏิบัติตาม

^{๔๒} พัน ดอกบัว, วัดและพระสงฆ์ทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: ศิลปบรรณาการ, ๒๕๕๐), หน้า ๓๑๕.

ตามหลักพระธรรมวินัย ส่วนภิกษุภายนอกเกิดจากผู้นับถือศาสนาอื่นหรือผู้ไม่มีศาสนาเลยมุ่งเผยแผ่ ศักดานุภาพของพวกตน นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาได้เห็นความสำคัญของการสร้างความมั่นคง ทางพระพุทธศาสนาด้วยวิธีการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาและระดมสรรพกำลังให้การ อุปถัมภ์และคุ้มครอง

๒.๔ อุปาสกอุปาสิกาตัวอย่างผู้สร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา

คำว่า เอตทัคคะ หมายถึง ผู้เป็นยอด ผู้เป็นประเสริฐ^{๔๓} ถือกันว่าเป็นตำแหน่งทาง พระพุทธศาสนาที่พระบรมศาสดาทรงประทานแต่งตั้งให้พุทธบริษัท คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุปาสก และอุปาสิกา ผู้มีความรู้ความสามารถยอดเยี่ยมในด้านนั้น ๆ เป็นตำแหน่งเฉพาะบุคคลที่พระพุทธองค์ ทรงแต่งตั้งเพียงรูปเดียวเท่านั้น ในฝ่ายภิกษุมีเอตทัคคะจำนวน ๔๑ รูป และภิกษุณี จำนวน ๑๓ รูป ซึ่งล้วนแต่เป็นพระอรหันตชีนาสพทั้งสิ้น เว้นแต่พระอานนท์เพียงรูปเดียวที่เป็นพระโสดาบัน ต่อเมื่อ พระบรมศาสดาปรินิพพานแล้ว ท่านจึงได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์

ส่วนในฝ่ายอุปาสก มีเอตทัคคะ ๑๐ ท่าน ซึ่งมีตั้งแต่พระโสดาบันถึงพระอนาคามี เว้นตปุสสะกับภัลลิกะ สองพ่อค้าที่มีได้บรรลุมรรคผลใดๆ ในส่วนของอุปาสิกานั้น มีจำนวน ๑๐ ท่าน ทุกท่านล้วนแต่เป็นพระโสดาบันทั้งสิ้น^{๔๔} อนึ่ง เหตุผลที่พระพุทธองค์ทรงยกย่องพุทธบริษัททั้งสี่ไว้ใน ตำแหน่งเอตทัคคะต่างๆ ก็ด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ (๑) ได้รับการยกย่องตามเรื่องที่เกิด (๒) ได้รับการ ยกย่องตามที่ได้สะสมบุญมาแต่ในอดีตชาติ (๓) ได้รับการยกย่องตามความเชี่ยวชาญ และ (๔) ได้รับการยกย่องตามที่มีความสามารถเหนือผู้อื่น^{๔๕} ซึ่งเหล่าอุปาสกอุปาสิกาผู้ให้การทำนุ บำรุงพระพุทธศาสนาให้มั่นคงในสมัยพุทธกาลนั้น ผู้วิจัยจึงนำเสนอเฉพาะบุคคลที่เป็นเอตทัคคะ บางส่วนพอสังเขป ดังนี้

๒.๔.๑ สุตตตอนาถบิณฑิกคหบดี เอตทัคคะในฝ่ายผู้ยินดียั้งในการถวายทาน^{๔๖} (เป็นทายก)

สุตตตอนาถบิณฑิกคหบดี เกิดในตระกูลมหาเศรษฐี ในเมืองสาวัตถี เป็นผู้มั่งคั่งทรัพย์สมบัติ มาก เป็นผู้มั่งคั่งเมตตาชอบทำบุญให้ทานแก่คนยากจนอนาถา สุตตตอนาถบิณฑิกคหบดี ได้ช่วยยั้งคาส ถวายภัตตาหารแด่พระบรมศาสดาและพระภิกษุสงฆ์ ครั้นเสร็จภัตกิจแล้วได้กราบทูลอาราธนาพระ บรมศาสดาเพื่อเสด็จไปประกาศพระศาสนายังเมืองสาวัตถี พร้อมทั้งกราบทูลว่า จะสร้างพระอาราม ถวายที่เมืองสาวัตถีนั้น พระบรมศาสดาทรงรับอาราธนาตามคำกราบทูล เมื่อการก่อสร้างพระอาราม เสร็จแล้วได้กราบทูลอาราธนาพระบรมศาสดาพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์เสด็จเข้าประทับ จัดพิธีฉลอง พระอารามอย่างมโหฬารนานถึง ๙ เดือน ได้จัดถวายอาหารบิณฑบาตอันประณีต แต่พระบรมศาสดา

^{๔๓} อัง.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๑๘๘/๑๑๒.

^{๔๔} บรรจบ บรรณรุจิ, *อัสติมหาสาวก*, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิธรรมสภา), ๒๕๓๖.

^{๔๕} พระครูกลุณยาสถิตวิวัฒน์ (สมาน กลุณยธมโม), *เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า (๔) – (๕).

^{๔๖} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๔๔/๓๑.

และพระภิกษุสงฆ์ เมื่อพิธีฉลองพระอารามเสร็จสิ้นลงแล้ว ได้กราบอาราธนาพระภิกษุจำนวนประมาณ ๒๐๐ รูป ไปฉันภัตตาหารที่บ้านของตนทุกวันตลอดกาล สุตตตอนาถบิณฑิกคหบดี ทำบุญโดยทำนองนี้ ทั้งให้ทานแก่คนยากจน และการถวายทานแด่พระภิกษุสงฆ์ จนกระทั่งทรัพย์สิ้นเงินทองที่เก็บสะสมไว้ ลดน้อยลงไปโดยลำดับ

สุตตตอนาถบิณฑิกคหบดี ยังเป็นต้นแบบการทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย ขณะเดียวกัน ลูกสาวคนโต และลูกสาวคนที่สอง เมื่อได้ฟังธรรมจากพระคุณเจ้าแล้วได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน สุตตตอนาถบิณฑิกคหบดี ในบั้นปลายของชีวิต ได้ป่วยลงแม้ว่าร่างกายจะได้รับทุกขเวทนาอย่างแรงกล้า แต่ในดวงจิตก็คิดคำนึงแต่เรื่องบุญกุศล จึงสั่งให้คนรับใช้ไปนิมนต์พระสารีบุตรกับพระอานนท์มายังบ้านของตน พระเถระทั้งสองรีบไปเยี่ยมอาการเจ็บป่วยของเศรษฐี พร้อมทั้งนำเอาบาตรไปด้วย เพื่อให้โอกาสเศรษฐีได้ทำบุญในวาระสุดท้ายของชีวิต เมื่อได้เห็นอาการของเศรษฐีแล้วก็ทราบว่าจะอยู่ได้ไม่นาน พระสารีบุตรเถระจึงได้แสดงธรรมอันเหมาะสมกับอุปนิสัยของเศรษฐีผู้เป็นพระอริยบุคคลชั้นพระโสดาบัน เพื่อเป็นอุบายระงับทุกขเวทนา ให้ดวงจิตผ่องใสรื่นเริงบันเทิงใจในบุญ ไม่กระวนกระวายไปตามอาการความเจ็บปวด เมื่อพระเถระทั้งสองได้เยี่ยมอาการเจ็บป่วยของสุตตตอนาถบิณฑิกคหบดี ให้ท่านได้ทำบุญถวายทาน และฟังพระธรรมเทศนาสมดังเจตนาแล้ว ก็ลากลับยังพระเชตวันาราม อนาถบิณฑิกเศรษฐีก็ถึงแก่กรรมด้วยดวงจิตผ่องใส ไปบังเกิดเป็นเทพบุตรสวยทิพย์สมบัติในสวรรค์ชั้นดุสิต ในวันนั้นนั่นเอง

เพราะความที่สุตตตอนาถบิณฑิกคหบดี เป็นผู้มีศรัทธามั่นคงไม่หวั่นไหว ฝึกฝนในการทำบุญให้ทาน ไม่มีผู้ใดจะเปรียบเทียบกับได้ พระพุทธองค์จึงทรงยกย่องท่านในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสกทั้งหลายในฝ่ายผู้เป็นทายก^{๔๗}

๒.๔.๒ จิตตคฤหบดี เอตทัคคะในฝ่ายผู้เป็นธรรมกถึก^{๔๘}

จิตตคฤหบดีเกิดในสกุลเศรษฐี ที่เมืองมัจฉิกสัณฑะ แคว้นมคธ เมื่อบิดาล่วงลับไปแล้ว จิตตคฤหบดีได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเศรษฐีในเมืองนั้นแทนบิดา สมัยหนึ่ง พระมหากษัตริย์ผู้เป็นภิกษุรูปหนึ่งในกลุ่มพระปัญจวัคคีย์ ได้ไปที่เมืองมัจฉิกสัณฑะ จิตตคฤหบดีเห็นปฏิบัติริยาบของท่านสงบเสงี่ยมเรียบร้อยจึงเกิดศรัทธาเลื่อมใส รับบาตรของพระเถระแล้วนิมนต์มายังเรือนของตน ถวายภัตตาหารให้ท่านฉันเสร็จ แล้วนิมนต์ท่านไปยังส่วนของตนซื้ออัมพาตกะ ได้ถวายสวนนั้นสร้างกุฏิถวายเป็นสังฆารามชื่อว่า “อัมพาตการาม” นิมนต์ให้ท่านอยู่จำพรรษา ณ ที่นั้น และอาราธนาให้ท่านไปรับอาหารบิณฑบาตที่บ้านของตนทุกวัน พระเถระได้แสดงธรรมโปรดตามสมควรแก่อุปนิสัยของท่านจิตตคฤหบดี และในไม่ช้าท่านก็ได้บรรลุเป็นพระอนาคามี

เนื่องจากท่านจิตตคฤหบดีมิได้เข้าเฝ้ากราบถวายบังคมพระบรมศาสดาเป็นเวลานานแล้ว จึงคิดที่จะไปเข้าเฝ้าพระบรมศาสดาได้ข่าวประกาศแก่ชนชาวเมืองมัจฉิกสัณฑะว่า “ผู้ประสงค์จะร่วมเดินทางไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ากับเรา ก็จงเตรียมเกสัชทั้งหลาย มีน้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย และของเคี้ยวของฉัน เป็นต้น ให้พร้อมแล้วร่วมไปด้วยกัน” ได้มีประชาชนเป็นจำนวนมากประมาณ

^{๔๗} พระครูกลียาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กลียาณมโม), *เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา*, หน้า ๓๒๖ – ๓๓๕.

^{๔๘} อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๕๐/๓๑.

๒,๐๐๐ คน ร่วมเดินทางไปกับท่านจิตตคฤหบดี เมื่อเดินทางถึงพระอารามแล้วพบบริษัทรบราที่ติดตามมาด้วยเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ถวายทานแด่พระพุทธรองค์และพระภิกษุสงฆ์ตลอดระยะเวลาครึ่งเดือน วัตถุทานทั้งหลายที่นำมาจากบ้านเรือนของตนและของประชาชนที่ติดตามมาก็หมดไปเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ยังคงเหลืออีกมากกว่าครึ่ง ก่อนที่ท่านจิตตคฤหบดีพร้อมคณะ จะกราบทูลลาพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อกลับสู่บ้านเมืองของตน ได้น้อมถวายวัตถุทานเหล่านั้นทั้งหมดแก่พระภิกษุสงฆ์เพื่อประโยชน์แก่การบริโภคใช้สอย

จิตตคฤหบดีเป็นผู้มีศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนตรัยอย่างมั่นคง ถึงพร้อมด้วยศีลและโภคะ มีอภัยภัยเอื้อเพื่อแก่คนทั่ว ๆ ไป สงเคราะห์บริษัทด้วยวัตถุและธรรมะ เป็นผู้ฉลาดในการแสดงธรรม ด้วยเหตุนี้ พระพุทธรองค์จึงทรงยกย่องท่านในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นผู้เลิศกว่าอุบาสกทั้งหลายในฝ่าย ผู้เป็นธรรมกถึก^{๔๙}

๒.๔.๓ นางสาวดา เอตทัคคะในฝ่ายผู้ถึงสมณะก่อน^{๕๐} (ผู้ถึงพระรัตนตรัยก่อน)

นางสุชาดาเป็นธิดาของเสนียกุมภี (กุมภี หมายถึง เศรษฐีผู้มีทรัพย์มาก) ในหมู่บ้านเสนานิคม แห่งตำบลอุรุเวลา เมื่ออายุย่างเข้าสู่วัยสาวงามได้ทำพิธีบวงสรวงต่อเทพยดาที่สิงสถิตอยู่ ณ ต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่งใกล้บ้านของนาง โดยได้ตั้งปณิธานความปรารถนาไว้ ๒ ประการ คือ ขอให้นางได้สามีที่มีบุญ มีทรัพย์สมบัติ และมีชาติสกุลเสมอกัน และขอให้นางมีบุตรคนแรกเป็นชาย ถ้าความปรารถนาของนางทั้ง ๒ ประการ สำเร็จสมบูรณ์แล้ว นางจะทำพิธีกรรมแก้เทพยดาด้วยของอันมีค่าหนึ่งแสนกหาปณะ ครั้นกาลต่อมา ความปรารถนาของนางสำเร็จทั้งสองประการ โดยได้สามีเป็นเศรษฐีมีฐานะเสมอกัน และได้บุตรคนแรกเป็นชาย นางได้ปล่อยเวลาให้ล่วงเลยไปจนลูกชายแต่งงานแล้ว จึงปรารถนาที่จะทำพิธีกรรมบวงสรวงสังเวยเทพยดาด้วยข้าวมธุปายาส เมื่อถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ นางได้ประกอบพิธีหุงข้าวมธุปายาสเสร็จเรียบร้อยแล้วให้นางทาสีสาวใช้ไปปิดกวาดทำความสะอาดบริเวณโคนต้นไทรนั้น

ขณะนั้น พระสิทธัตถะบรมโพธิสัตว์หลังจากเลิกละความเพียรด้วยวิธีทรมานร่างกายหันมาเสวยพระกระยาหารบำรุงพระวรกายตั้งพระทัยจะบำเพ็ญเพียรทางจิต ประทับนั่งพักผ่อนที่ได้ร่มไทยนั้น ผินพระพักตร์ทอดพระเนตรไปทางทิศปราจีน (ตะวันออก) มีพระรัศมีแผ่ชานออกจากพระวรกายเป็นปริณทลุดงามยิ่งนัก นางทาสีสาวใช้เห็นแล้วก็ตระหนักแนในจิตคิดว่าคงเป็นเทพยดาเจ้านางนงค์คอยมารับเครื่องพลีกรรมจึงมิได้เข้าไปทำความสะอาดดังที่ตั้งใจมา รีบกลับไปแจ้งแก่นางสุชาดาฝ่ายนางสุชาดาก็รีบแต่งกายด้วยเครื่องอาภรณ์อันงดงามเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ยกถาดข้าวมธุปายาสขึ้นทูลศรัทธา ออกจากบ้านพร้อมด้วยบริวารไปยังต้นไทรนั้น ครั้นได้เห็นพระโพธิสัตว์งดงามเช่นนั้น ก็เกิดโสมนัสยินดีสำคัญว่าเป็นรุกขเทวดามานั่งคอยมารับเครื่องพลีกรรม จึงน้อมนำเข้าไปถวายพร้อมทั้งถาดทองคำ เมื่อพระบรมโพธิสัตว์ทรงรับและเสวยข้าวมธุปายาสแล้วเสด็จไปประทับที่โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ทรงบำเพ็ญเพียรทางจิตและได้ตรัสรู้เป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้าในวันนั้น หลังจากได้ประทับเสวยวิมุตติสุข คือสุขอันเกิดจากการตรัสรู้บริเวณใกล้ๆ นั้นเป็นเวลา

^{๔๙} พระครูกลียาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กลียาณธมโม), *เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา*, หน้า ๓๓๖ – ๓๓๘.

^{๕๐} อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๕๘/๓๒.

๗ สัปดาห์ รวม ๔๙ วันแล้ว ได้เสด็จไปแสดงธรรมโปรดพระปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี

ยสะ บุตรของนางสุชาดาเกิดความรู้สึกลดร้อนใจและเบื่อหน่ายเมื่อเห็นเหล่านักดนตรีหญิงนอนกันไม่เป็นระเบียบ บ้างก็กรนดังจิ้งจก บ้างก็อ้าปากน้ำลายไหล จึงเดินออกจากห้องพลางบ่นว่า “ที่นี่วุ่นวายหนอ ที่นี่ขัดข้องหนอ” ซึ่งขณะนั้น พระพุทธองค์เสด็จเดินจงกรมอยู่ ได้สดับเสียงของยสะเดินบ่นมาเช่นนั้น จึงตรัสว่า “ที่นี่ไม่วุ่นวาย ที่นี่ไม่ขัดข้อง เธอจงเข้ามาที่นี่เราจะแสดงธรรมให้ฟัง” ยสะจึงเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ได้สดับพระธรรมเทศนา อนุพุทโธภาและอริยสัจ ๔ จบแล้วได้บรรลุเป็นพระโสดาบันและบรรลุพระอรหันต์ผลในกาลต่อมา

พระบรมศาสดาพร้อมด้วยพระยสะเสด็จไปยังเรือนของเศรษฐีตามคำอาราธนา ประทับบทธาสนะที่จัดเตรียมไว้ มารดาและภรรยาเก่าของยสะได้ช่วยกันถวายภัตตาหาร เมื่อเสร็จภัตกิจแล้ว พระพุทธองค์ทรงแสดงอนุพุทโธภาและอริยสัจ ๔ ให้สตรีทั้งสองฟัง เมื่อจบลงทั้งสองได้ดวงตาเห็นธรรม บรรลุเป็นพระโสดาบันในพระพุทธศาสนา แสดงตนเป็นอุบาสิกา ขอร้องพระรัตนตรัยตลอดชีวิต เธอทั้งสองได้ชื่อว่า “เป็นอุบาสิกาคนแรกหรือรุ่นแรกที่ถึงพระรัตนตรัยในพระพุทธศาสนา” ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงยกย่องนางสุชาดา ในตำแหน่งเอตทัคคะว่า เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่าย ผู้ถึงพระรัตนตรัยก่อนอุบาสิกาทั้งปวง^{๕๑}

๒.๔.๔ นางวิสาขา เอตทัคคะในฝ่ายผู้ยินดีในการถวายทาน^{๕๒} (ผู้เป็นทายิกา)

นางวิสาขา เกิดในตระกูลเศรษฐี ในเมืองภัททิยะ แคว้นอังคะ บิดาชื่อว่า ธนัญชัย มารดาชื่อว่าสุมนาเทวี และปู่ชื่อเมณฑกเศรษฐี ขณะที่เธอมีอายุอยู่ในวัย ๗ ขวบ เป็นที่รักดุจแก้วตา ดวงใจของเมณฑกผู้เป็นปู่ยิ่งนัก เมื่อเมณฑกเศรษฐีได้ทราบข่าวว่า พระบรมศาสดาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์จำนวนมากกำลังเสด็จมาสู่เมืองภัททิยะ ท่านเมณฑกเศรษฐี จึงได้มอบหมายให้เด็กหญิงวิสาขา พร้อมด้วยบริวารออกไปทำการรับเสด็จที่นอกเมือง ขณะที่พระพุทธองค์ประทับพักผ่อนพระอิริยาบถอยู่นั้น เด็กหญิงวิสาขาพร้อมด้วยบริวาร เข้าไปเฝ้ากราบถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่อันสมควรแก่ตน พระพุทธองค์ทรงแสดงพระธรรมเทศนาให้พวกเธอฟัง เมื่อจบลงก็ได้บรรลุเป็นพระโสดาบันด้วยกันทั้งหมด

นางวิสาขามีเบญจกัลยาณี ความงามของสตรี ๕ อย่าง คือ (๑) เกสกลยาณํ ผมงาม คือหญิงที่มีผมยาวถึงสะเอวแล้วปลายผมงอนขึ้น (๒) มงสกลยาณํ เนื้องาม คือหญิงที่มีริมฝีปากแดงดุจผลตำลึงสุกและเรียบชิดสนิทกันดี (๓) อัญญกัลยาณํ กระดูงาม คือหญิงที่มีฟันสีขาวประดุจสังข์และเรียบเสมอกัน (๔) ฉวิกัลยาณํ ผิวงาม คือหญิงที่มีผิวงามละเอียด ถ้าดำก็ดำดั่งดอกบัวเขียว ถ้าขาวก็ขาวดั่งดอกกระรณิกา (๕) วัยกัลยาณํ วัยงาม คือ หญิงที่แม้จะคลอดบุตรถึง ๑๐ ครั้ง ก็ยังคงสภาพร่างกายสาวสวยดุจคลอดครั้งเดียว และคุณสมบัติพิเศษประจำตัวนางวิสาขาในบรรดาอุบาสิกาทั้งหลาย นางวิสาขานับว่าเป็นผู้มีบุญสั่งสมมาตั้งแต่อดีตชาติมากเป็นพิเศษกว่าอุบาสิกาคนอื่น ๆ หลายประการ เช่น ลักษณะของผู้มีวัยงาม มีกำลังมากเท่ากับช้าง ๕ เชือกรวมกัน

^{๕๑} พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กัลยาณมโม), *เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา*, หน้า ๓๖๗ – ๓๗๑.

^{๕๒} อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๕๔/๓๒.

นางวิสาข ได้บำรุงพุทธศาสนาโดยการถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ ได้สร้างพระวิหารบุพพาราม ถวายผ้าอาบน้ำฝน ถวายเตียง ตั้ง พุก หมอน และเสนาสนภัณฑ์ ถวายผ้ากาสาฬพัศตร์ ผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้าย เป็น จีวรทาน และถวายเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นเภสัชทาน ด้วยเหตุที่นางวิสาขได้อุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุสงฆ์ และได้ถวายวัตถุอุปัฏฐากในพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก ดังกล่าวมา พระผู้มีพระภาคจึงได้ทรงประกาศยกย่องนางในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่ายผู้เป็นทายิกา^{๕๓}

๒.๔.๕ นางขุชุตตรา เอตทัคคะในฝ่ายพุทธ^{๕๔} (ผู้แสดงธรรม)

นางขุชุตตรา เป็นลูกสาวของหญิงแม่นมในเรือนโฆสกเศรษฐีในกรุงโกสัมพี เป็นหญิงพิกุลหลังค่อม ต่อมาเมื่อโฆสกเศรษฐีได้ยกนางสาวมาตีผู้เป็นหญิงกำพร้าให้อยู่ในฐานะเป็นธิดาของตนแล้ว ได้มอบหญิง ๕๐๐ คน ให้เป็นบริวารของนางอีกด้วย และนางขุชุตตราก็ได้เป็นบริวารของนางด้วยเช่นกัน เมื่อนางสาวมาตีได้รับการอภิเษกเป็นมเหสีของพระเจ้าอุเทนแห่งเมืองโกสัมพี หญิงบริวารทั้งหมดก็ติดตามเข้าไปรับใช้นางในพระราชนิเวศน์ด้วย และพระเจ้าอุเทนได้พระราชทานทรัพย์วันละ ๘ กหาปณะ แก่นางขุชุตตราเพื่อจัดซื้อดอกไม้ให้นางสาวมาตี

วันหนึ่ง นายสุมนะขอโอกาสแก่ท่านเศรษฐีเพื่อกราบทูลอาราธนาพระบรมศาสดาเสด็จไปเสวยภัตตาหารที่บ้านของตน เมื่อเศรษฐีอนุญาตให้สมประสงค์แล้ว จึงจัดการตกแต่งเสนาสนะและภัตตาหาร เมื่อเสร็จภัตกิจแล้ว พระบรมศาสดาทรงแสดงพระธรรมเทศนาอนุโมทนา นางขุชุตตรา ก็ได้มีโอกาสฟังด้วย นางส่งกระแสดิจไปตามพระธรรมเทศนา เมื่อจบลงก็ได้บรรลุโสดาปัตติผล และโดยปกตินางขุชุตตราจะซื้อดอกไม้เพียง ๔ กหาปณะ และเก็บไว้เอง ๔ กหาปณะ แต่หลังจากได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระบรมศาสดาจนบรรลุอมฤตธรรมแล้ว เห็นว่าการกระทำอย่างนั้นไม่ควร จึงได้ซื้อดอกไม้ทั้ง ๘ กหาปณะ

นางสาวมาตี เมื่อทราบความโดยตลอดแล้ว ก็ได้กล่าวติเตียนต่อนางขุชุตตราแต่ประการใด กลับขอให้นางได้แสดงธรรมที่ได้ฟังมาจากพระบรมศาสดาให้ตนและบริวารอื่นๆ ได้ฟัง ซึ่งนางขุชุตตราตอบรับด้วยความยินดีเป็นอย่างยิ่ง แต่ขอโอกาสอาบน้ำชำระร่างกายและประดับตกแต่งร่างกายพอควรแก่ฐานะก่อน แล้วนั่งบนอาสนะที่สูงกว่าหญิงทั้งปวง แสดงธรรมไปโดยลำดับตามที่ตนได้ฟังมาจากพระบรมศาสดา เมื่อจบลงแล้ว หญิงเหล่านั้นทั้งหมดมีนางสาวมาตีเป็นหัวหน้าก็ได้บรรลุเป็นพระโสดาบันพร้อมๆ กัน หลังจากนั้น นางขุชุตตราได้รับการยกฐานะจากการเป็นทาสีคอยรับใช้นางสาวมาตี ให้ดำรงอยู่ในฐานะมารดาและอาจารย์ของนางสาวมาตี และหญิงบริวารเหล่านั้น มีหน้าที่ไปรับฟังพระธรรมเทศนาจากพระบรมศาสดาแล้วนำมาแสดงให้นางสาวมาตีกับบริวารฟัง นางขุชุตตรากระทำดังนี้ จนนางเป็นผู้มีความเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก และเพราะความที่นางขุชุตตราเป็นผู้มีปัญญามาก สามารถแสดงธรรมได้อย่างไพเราะลึกซึ้งดีกว่าอุบาสิกาคนอื่นๆ

^{๕๓} พระครูกลียาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กลียาณธมโม), *เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา*, หน้า ๓๗๒ – ๓๘๖.

^{๕๔} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๖๐/๓๒.

พระบรมศาสดาจึงทรงยกย่องนางในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่ายผู้แสดงธรรม^{๕๕}

๒.๔.๖ นางสาวดี เอตทัคคะในฝ่ายผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตา^{๕๖}

นางสาวดี เป็นธิดาของเศรษฐี นามว่า ภัททวดี แห่งเมืองภัททวดี เดิมชื่อว่า “สามา” บิดาของนางเป็นสหายที่ไม่เคยเห็นหน้ากันกับโสมกเศรษฐีแห่งเมืองโกสัมพี ครั้นต่อมาเกิดโรคหิวาต์ระบาดในเมืองภัททวดี เศรษฐีภัททวดีต้องพาภรรยาและลูกสาวอพยพหนีโรคภัยไปยังเมืองโกสัมพีเพื่อขอพักอาศัยกับโสมกเศรษฐีผู้เป็นสหาย แต่บังเอิญโสมกได้เสียชีวิตลง เหลือแต่นางสามาเป็นกำพร้าพ่อแม่อยู่แต่ผู้เดียว ต่อมาโสมกเศรษฐีได้พบนางแล้วเกิดความสงสารจึงรับนางไว้เลี้ยงดูดุจ ลูกสาวแท้ ๆ ของตน เมื่อนางสามาเข้ามาอยู่ในบ้านของท่านเศรษฐีแล้วเห็นความไม่เรียบร้อยเวลาแจกทานจึงให้คนทำรั้วมีประตูทางเข้าทางออก ให้ทุกคนเรียงแถวตามลำดับเข้ารับแจกทานทุกอย่างเรียบร้อยไม่มีเสียงแข็งแ่งเหมือนแต่ก่อน โสมกเศรษฐีพอใจเป็นอย่างยิ่ง กล่าวยกย่องชมเชยในความฉลาดของนางเป็นอันมาก หลังจากนั้น นางจึงได้ชื่อว่า “สามาวดี” (วดี แปลว่า รั้ว) และต่อมาจากนั้นไม่นาน นางก็ได้รับการอภิเษกเป็นอัครมเหสีของพระเจ้าอุเทน แห่งเมืองโกสัมพีนัน

นางสาวดีพร้อมด้วยบริวาร มีจิตศรัทธาเลื่อมใส ตั้งมั่นอยู่ในพระรัตนตรัย พากันสนใจในการฟังธรรม ปฏิบัติธรรมและสมาทานรักษาศีลอุโบสถเป็นประจำ แต่นางสาวดีได้สิ้นชีพด้วยการถูกนางมาคันทียา สนมของพระเจ้าอุเทนเผาพร้อมบริวาร เนื่องจากนางสาวดีเป็นผู้มีปกติอยู่ประคบด้วยเมตตา ได้รับยกย่องจากพระบรมศาสดา ในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่าย ผู้อยู่ด้วยเมตตา^{๕๗}

๒.๔.๗ นางอุตตรานันทมารดา เอตทัคคะในฝ่ายผู้ยินดีในฉันท (เพ่งด้วยฉันท)^{๕๘}

นางอุตตรา เกิดเป็นลูกสาวของนายปุมณะ ซึ่งเป็นคนรับใช้อยู่ในเรือนของสมมเศรษฐี ในกรุงราชคฤห์ เขาเป็นคนขยันในการทำงาน แม้ในวันเทศกาล งานนักขัตฤกษ์ พุทธศาสนและกรรมกรอื่น ๆ พากันหยุดงานเพื่อฉลองนักขัตฤกษ์กัน แต่นายปุมณะก็ยังคงไปทำการไถนาตามหน้าที่ของตนตามปกติ ขณะที่เขากำลังไถนาอยู่นั้น พระสารีบุตรเถระเมื่อก่อจากนิโรธสมบัติแล้วได้ถือบาตรเที่ยวเดินภิกขาจารผ่านมายังทุ่งนาที่นายปุมณะกำลังไถอยู่นั้น นายปุมณะพอเห็นพระเถระ ก็หยุดไถแล้วเข้าไปกราบด้วยเบญจางคประดิษฐ์แล้วถวายน้ำบัววนปากและไม้สีฟัน พระเถระทำกิจสีฟันและบัววนปากแล้วเดินภิกขาจารต่อไป นายปุมณะคิดว่า “เหตุที่พระเถระมาทางนี้ในวันนี้ก็คงจะมาสงเคราะห์เรา ถ้าภริยาของเราได้พบพระเถระแล้ว ขอให้นางได้อาหารที่นำมาให้เราลงในบาตรของพระเถระด้วยเถิด”

ส่วนภริยาของเขาเมื่อนำอาหารไปส่งให้เขาที่นาในระหว่างทางได้พบพระเถระจึงคิดว่า “วันอื่น ๆ เราพบพระเถระแต่ไทยธรรมของเราไม่มี ส่วนในวันนี้มีไทยธรรมก็ไม่ได้พบพระเถระ

^{๕๕} พระครูกลียาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กลียาณธมโม), เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา, หน้า ๓๘๗ – ๓๙๐.

^{๕๖} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๖๑/๓๒.

^{๕๗} พระครูกลียาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กลียาณธมโม), เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา, หน้า ๓๙๑ – ๓๙๓.

^{๕๘} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๖๒/๓๒.

แต่วันนี้ทั้งสองอย่างของเรามีพร้อมแล้ว เราควรถวายอาหารที่เตรียมไปให้สามी แก่พระเถระก่อน แล้วจึงกลับไปทำมาใหม่” เมื่อนางคิดดังนี้แล้วก็ใส่โภชนาหารลงในบาตรของพระเถระแล้วกล่าวว่า “ด้วยอานิสงส์แห่งทานนี้ ขอให้ชีวิตขอดิฉันพ้นจากความยากจนด้วยเถิด” พระเถระกล่าวอนุโมทนา ให้ความปรารถนาของนางสำเร็จตามที่ต้องการแล้วก็กลับไปสู่วิหาร เมื่อนางได้ถวายอาหารแก่พระเถระแล้ว ก็รีบกลับบ้านเพื่อจัดหาอาหารมาให้สามีของตน ฝ่ายนายปุณณะเฝ้าเฝ้าเรื่อยไปจนเวลาสาย ภริยาก็ยังไม่นำอาหารมาส่งเช่นทุกวัน รู้สึกหิวเป็นกำลังจึงหยุดไถ่แล้วนอนพักที่ไถ่ริมไม้ เมื่อภริยามาถึงนา ก็เกรงว่าสามีจะโกรธที่มาช้า จึงรีบพูดกับสามีขึ้นก่อนว่า “ท่านอย่าเพิ่งโกรธ ขอให้ฟังดิฉันก่อน” แล้วนางก็เล่าเหตุที่มาช้าให้สามีฟังโดยตลอด นายปุณณะกล่าวว่า “เธอทำดีแล้ว แม้ฉันเองก็ได้ถวายน้ำบัวปากและไม้สีฟันแก่พระเถระเหมือนกัน วันนี้นับว่าเป็นบุญของเราเหลือเกิน” ทั้งสองสามีภรรยาต่างก็ปีติอิ่มเอิบในการทำของตน

นายปุณณะ กินอาหารเสร็จแล้วก็นอนหนุนตักภริยาแล้วก็กลับไปครุหนึ่ง พอตื่นขึ้นมา มองไปที่ทุ่งนา เห็นก้อนดินที่ตนไถมีสีเหมือนทองคำเต็มทั่วท้องนา จึงบอกให้ภริยาดูด้วย ภริยาเมื่อมองดูก็เห็นมีแต่ก้อนดินจึงพูดขึ้นว่า “ท่านคงจะเหน็ดเหนื่อย และหิวจนตาย” แต่เมื่อเขาถูกไปหยิบมาให้ภริยาดู ต่างก็เห็นเป็นทองเหมือนกัน สองสามีภรรยาเก็บทองใส่ถาดจนเต็มแล้ว นำไปถวายพระราชาร่วมทั้งกราบทูลให้ส่งคนไปขนทองคำ ที่ทุ่งนาของตนนั้นมาเก็บไว้ในท้องพระคลัง พระราชาสั่งราชบุรุษพร้อมเกวียนไปบรรทุกทองคำตามที่นายปุณณะ กราบทูลราชบุรุษทั้งหลาย ในขณะที่กำลังขนทองคำใส่เกวียนนั้นพากันพูดว่า “บุญของพระราชาราช” ทันใดนั้นทองคำก็กลายเป็นดินซีไถเหมือนเดิม พวกราชบุรุษจึงกลับไปกราบทูลให้ทรงทราบ พระราชารับสั่งว่า “พวกท่านจงไปขนมาใหม่พร้อมกับจงพูดว่า บุญของนายปุณณะ” พวกราชบุรุษทำตามรับสั่ง ก็ปรากฏว่าได้ทองคำมาหลายเล่มเกวียน นำมากองที่หน้าพระลานหลวง พระราชารับสั่งถามว่า ในพระนครนี้ ใครมีทรัพย์มากเท่านี้บ้าง เมื่อได้สดับว่าไม่มี จึงพระราชทานตำแหน่งเศรษฐีแก่นายปุณณะได้นามว่า “ธนเศรษฐี” พร้อมทั้งมอบทองคำทั้งหมดให้แก่นายปุณณะด้วย นายปุณณะเศรษฐี เมื่อทำการมงคลฉลองตำแหน่งเศรษฐี ได้กราบอาราธนาพระบรมศาสดาพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์มาเสวยและฉันภัตตาหารที่บ้านเป็นเวลา ๗ วัน พระบรมศาสดาทรงแสดงพระธรรมเทศนาอนุโมทนาทาน นายปุณณะเศรษฐีพร้อมกับภริยาและธิดาได้บรรลุโสดาปัตตผล

ในกาลต่อมา ราชคหเศรษฐี ได้ส่งคนไปสุ่มนางอุตตราธิดาของนายปุณณะ เพื่อทำอาวามงคลกับบุตรของตน เมื่อนายปุณณะ ไม่ขัดข้องจึงได้จัดพิธีอาวามงคลเป็นที่เรียบร้อยแล้วมาอยู่ในตระกูลของสามีเมื่อถึงฤดูกาลเข้าพรรษานางกล่าวกับสามีว่า ปกตินางจะอธิษฐานองค์อุโบสถเดือนละ ๘ วัน ขอให้สามีอนุญาตให้นางด้วย แต่สามีไม่อนุญาต นางจึงส่งข่าวไปถึงบิดามารดาว่า นางถูกส่งตัวให้ไปอยู่ในที่คุมขัง ไม่สามารถจะอธิษฐานองค์อุโบสถแม้สักวันเดียว ขอให้บิดามารดาช่วยส่งทรัพย์ไปให้นางจำนวน ๑๕,๐๐๐ กหาปณะด้วยเถิด เมื่อนางได้ทรัพย์ตามจำนวนที่ต้องการแล้วก็ได้ไปหานางสิริมา ซึ่งเป็นหญิงโสเภณีประจำนครนั้น ได้เจรจาติดตามขอให้ช่วยเป็นตัวแทนในการบำรุงบำเรอสามีของนางเองเป็นเวลา ๑๕ วัน แล้วมอบทรัพย์ให้นาง ๑๕,๐๐๐ กหาปณะ นางสิริมาก็ตกลงยอมรับ และสามีของนางก็พอใจอนุญาตให้นางอธิษฐานองค์อุโบสถได้ตามความปรารถนา เมื่อสามีอนุญาตแล้ว นางอุตตราจึงได้กราบทูลอาราธนาพระบรมศาสดาและพระภิกษุสงฆ์ เพื่อเสวย

และฉันทัดอาหารที่บ้านของตน เป็นเวลา ๑๕ วัน นางพร้อมด้วยทาสีผู้เป็นบริวารช่วยกันจัดของเคี้ยวของฉันทันควรแก่สมณบริโณคนื่อนำเข้าไปถวายพระบรมศาสดาพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ อธิษฐานองค์อุโบสถ ครบกำหนดกึ่งเดือนโดยทำนองนี้

ในวันสุดท้ายของการรักษาอุโบสถ ขณะที่นางอัครากำลังชวนชายจัดแจงภัตตาหารอยู่นั้น สามีนางกับนางสิริมายืนดูอยู่ที่หน้าต่างบนปราสาทพลางคิดว่า “นางอัคราหญิงโง่คนนี้น่าจะเกิดมาจากสัตว์นรก ชอบทำการทำงานสกปรกเหมือนทาสีทั้งหลาย ทรัพย์สมบัติก็มีอยู่มากมายแต่กลับไม่ยินดี นางทำอย่างนี้ไม่สมควรเลย” คิดดังนี้แล้วก็แสดงอาการยิ้มแย้มเป็นเชิงเยาะเย้ย ส่วนนางอัคราผู้เป็นภริยาก็คิดว่า “บุตรเศรษฐีผู้เป็นสามีของเรานี้ มีปกติประมาท โง่เขลา สำคัญว่าทรัพย์สมบัติของตนเหล่านี้เป็นของยังยืนถาวรตลอดไป” แล้วนางก็แสดงอาการยิ้มแย้มบ้าง นางสิริมา ซึ่งยืนอยู่กับบุตรเศรษฐีนั้น เห็นสองสามีภรรยายิ้มแย้มด้วยกันดังนั้นก็โกรธ จึงรีบลงมาจากปราสาทเพื่อจะทำร้ายนางอัครา แต่นางอัคราเห็นกิริยาอาการของนางสิริมานั้นแล้วก็ทราบดีว่าจะเกิดอะไรขึ้น นางจึงเข้ามาขึ้นที่ ๆ ที่กำลังยืนอยู่ เจริญเมตตาจิตเป็นอารมณ์ แผ่เมตตาไปยังนางสิริมานั้น นางสิริมาได้จับกระบวยตักน้ำมันที่กำลังเดือดอยู่ในกระทะแล้ว เทราดลงบนศีรษะของนางอัคราที่กำลังเข้ามา และแผ่เมตตาจิตอยู่ ด้วยอำนาจแห่งเมตตาตามันบันดาลให้น้ำมันที่กำลังร้อนจัดนั้นได้ปราศจากความร้อน และไหลตกไปประหนึ่งน้ำตกจากใบบัว นางสิริมาเห็นเช่นนั้น จึงตกใจกลับได้สติสำนึกตัวว่าเป็นผู้มาอยู่เพียงชั่วคราว จึงกราบลงแทบเท้านางอัครา วิงวอนขอให้ยกโทษให้แต่นางอัครากล่าวว่า “ฉันทะยกโทษให้ ก็ต่อเมื่อบิดาของฉันทคือพระบรมศาสดายกโทษให้เธอก่อนเท่านั้น”

เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จมาพร้อมภิกษุสงฆ์ ประทับบนพุทธอาสน์เพื่อเสวยภัตตาหาร ณ ที่บ้านของนางอัคราในเช้าวันนั้น นางสิริมาได้กราบทูลกิริยาที่ตนกระทำต่อนางอัคราให้ทรงทราบโดยตลอดแล้ว กราบทูลขอให้ทรงยกโทษให้ เมื่อพระบรมศาสดาทรงยกโทษให้แล้วก็เข้าไปหานางอัคราให้ยกโทษให้อีกครั้งหนึ่ง พระบรมศาสดาเมื่อเสร็จกิจแล้ว ทรงแสดงพระธรรมเทศนาอนุโมทนา ตรัสพระคาถาภาวนาว่า พึงชนะความโกรธด้วยความไม่โกรธ พึงชนะคนไม่ดีด้วยความดี พึงชนะคนตระหนี่ด้วยการให้ พึงชนะคนพูดเท็จด้วยคำจริง ฯ เมื่อจบพระธรรมเทศนา นางสิริมาได้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล แสดงตนเป็นอุบาสิกาให้ทานรักษาศีลและฟังธรรมตามกาลเวลา พระบรมศาสดาอาศัยเหตุที่นางอัคราเป็นผู้เชี่ยวชาญในการเข้าฌาน จึงประกาศยกย่องให้นางเป็นเอตทัคคะเป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลาย ในฝ่าย ผู้เพ่งด้วยฌาน หรือผู้เข้าฌาน^{๕๙}

๒.๔.๘ พระนางสุปปาวสา เอตทัคคะในฝ่ายผู้ถวายรสอันประณีต^{๖๐}

พระนางสุปปาวสา เป็นพระธิดาของกษัตริย์พระนครโกลิยะ ทรงเจริญวัยแล้วพระนางได้เข้าเฝ้าพระบรมศาสดาครั้งแรก ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์จบแล้ว ก็ดำรงอยู่ในอริยภูมิเป็นพระอริยบุคคลชั้นพระโสดาบัน ต่อมาได้อภิเษกสมรสกับศากยราชกุมารพระองค์หนึ่ง จากนั้นไม่นานก็ทรงครรภ์ แต่การทรงครรภ์ของพระนางนั้นผิดกว่าหญิงอื่นๆ เพราะพระนางทรงครรภ์อยู่ถึง ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน จึงประสูติพระโอรสออกมาพระนามว่า “สิวลี” หลังจากพระนางประสูติราชโอรส

^{๕๙} พระครูกลียาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กลียาณมโม), *เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา*, หน้า ๔๐๓ – ๔๐๗.

^{๖๐} อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๖๓/๓๓.

แล้ว มีศรัทธาประสงค์จะถวายมหาทานด้วยพระกระยาหารมีรสอันประณีต เป็นเวลา ๗ วันติดต่อกัน จึงกราบทูลความประสงค์นั้นแก่พระสามี และขอทรงพระกรุณาโปรดกราบทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาค พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ มารับมหาทาน อาหารบิณฑบาตในพระราชนิเวศน์ ตามประสงค์ของพระนาง

พระพุทธองค์เสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว เมื่อทรงกระทำอนุโมทนาได้ตรัสพระธรรมเทศนาแก่พระนางสุปาวสาว่า “สุปาวสา บุคคลผู้ถวายโภชนาหารแก่ปฎิคาหก (ผู้รับ) ชื่อว่าให้สิ่งอันประเสริฐทั้ง ๕ ประการ คือ ให้อายุ ให้วรรณะ ให้สุขะ ให้พละ และให้ปฏิภาณ” “สุปาวสา บุคคลผู้ให้ของเช่นไรก็ย่อมได้ของเช่นนั้น คือ ผู้ให้อายุก็ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งอายุ ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ เป็นต้น ผู้ให้สิ่งอื่นๆ ก็พึงทราบโดยนัยเดียวกัน”

สีวลีกุมาร แม้จะประสูติได้ไม่กี่วัน แต่ก็มีพระวรกายแข็งแรงเหมือนกุมารผู้มีพระชนม์ ๗ พรรษา (เพราะอยู่ในครรภ์นานถึง ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน) ได้ช่วยพระบิดาพระมารดาขนขวายจัดแจงกิจต่าง ๆ ในการถวายภัตตาหารแด่พระบรมศาสดาและพระภิกษุสงฆ์ พระสารีบุตรเถระได้สังเกตดูสีวลีกุมารตั้งแต่วันแรก รู้สึกพอใจในอัธยาศัยของกุมารน้อย ในวันที่ ๗ อันเป็นวันสุดท้าย พระเถระได้ชักชวนให้เธอมาบวช สีวลีกุมารผู้มีจิตน้อมไปในการบวชอยู่แล้ว เมื่อพระบิดา พระมารดาอนุญาตแล้ว จึงได้บวชในสำนักของพระสารีบุตรเถระ และได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ เป็นพระอริยสาวกสำคัญในพระพุทธศาสนา

ต่อมา พระบรมศาสดาขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร เมื่อทรงแต่งตั้งอุบาสิกาทั้งหลายในตำแหน่งต่างๆ ก็ได้ทรงแต่งตั้งพระนางสุปาวสา โกลิยธิดานี้ไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่าย ผู้ถวายของมีรสอันประณีต^{๖๑}

๒.๔.๙ นางสุปปิยา เอตทัคคะในฝ่ายผู้บำรุงภิกษุอาพาธ^{๖๒} (ผู้ปฎิฐากภิกษุไข้)

นางสุปปิยา เกิดในตระกูลหนึ่งในกรุงพาราณสี เมื่อเจริญวัยแล้ว ได้สามิผู้มีฐานะใกล้เคียงกัน นางเป็นผู้มีอุปนิสัยศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างแน่วแน่ ต่อมา เมื่อพระบรมศาสดา พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เป็นบวราจร เสด็จจาริกไปยังกรุงพาราณสี นางได้ทราบข่าวการเสด็จมาจึงเข้าเฝ้าพร้อมกับพุทธบริษัทอื่น ๆ ได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้ว ได้บรรลุโสดาปัตติผล

วันหนึ่ง นางได้ไปฟังธรรมที่วัด และก่อนที่จะกลับบ้านได้เดินเยี่ยมเยือนพระภิกษุภายในวัดนั้น พบพระภิกษุอาพาธรูปหนึ่ง จึงได้ถามว่าต้องการสิ่งใดบ้าง ภิกษุแจ้งว่าต้องการอาหารที่มีรสเนื้อ วันรุ่งขึ้น นางได้ใช้ให้ทาสีไปหาซื้อเนื้อที่ตลาด ปรากฏว่าวันนั้นตลาดไม่มีเนื้อเหลือ นางจึงใช้มีดเฉือนเนื้อที่ขาของตนเองออกมาก้อนหนึ่งแล้วส่งให้นางทาสีจัดการปรุงอาหาร พร้อมทั้งส่งให้นำไปถวายพระคุณเจ้าที่วัด ถ้าพระคุณเจ้าถามถึงก็ให้บอกว่าอุบาสิกาเป็นไข้

พระบรมศาสดาเมื่อทรงทราบว่านางสุปปิยาไม่สบาย ครั้นวันรุ่งขึ้นจึงพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เป็นบวราจร เสด็จไปยังบ้านของนางสุปปิยา เมื่อนางทราบว่าพระผู้มีพระภาคเสด็จมา ได้ปรึกษากับสามีว่าตนไม่สามารถที่จะเข้าเฝ้าถวายการต้อนรับได้ ขอให้สามีจัดการกราบทูลอาราธนาพระบรม

^{๖๑} พระครูกลียาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กลยาณมโม), *เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา*, หน้า ๔๐๘ – ๔๐๙.

^{๖๒} อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๖๔/๓๓.

ศาสดาให้ประทับนั่ง ณ ที่อันควรแล้วถวายพระกระยาหาร เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จมาถึงบ้านของนางสุปปิยา แล้วตรัสเรียกนางสุปปิยา นางสุปปิยานอนอยู่ในห้องได้ยินพระพุทธรังษีที่ตรัสกับสามี โดยตลอดจึงคิดว่า “พระบรมศาสดา ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณสงเคราะห์ เกื้อกูลแก่ชาวโลกทั้งปวง คงจะทรงทราบเหตุเรื่องราวของเราแล้ว จึงรับสั่งเรียกหา” เมื่อคิดดังนี้แล้ว เกิดปีติปลาบปลื้มความเจ็บปวด จึงรีบลุกขึ้นจากเตียงโดยเร็วด้วยหวังว่าจะเข้าเฝ้า ทันใดนั้น เหตุอัศจรรย์อันเกิดจากพุทธานุภาพ บาดแผลที่ขาของนางก็หายสนิท โดยไม่มีร่องรอยของบาดแผล นางยังเกิดปีติศรัทธามากขึ้น รีบจัดแจงแต่งกายเรียบร้อยแล้วออกมาเข้าเฝ้า กราบถวายบังคม พระพุทธรังษีทรงดำริสอบถามนางสุปปิยาได้ทราบเหตุเรื่องราวที่ตนกระทำทั้งหมดให้พระพุทธรังษีได้ทรงทราบ พระบรมศาสดา ครั้นเสร็จกิจแล้ว เสด็จกลับพระวิหารรับสั่งให้ประชุมสงฆ์แล้วทรงดำหนิกษุรูปนั้นเป็นอย่างมาก แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามภิกษุฉันเนื้อมนุษย์ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

ต่อมา พระบรมศาสดาขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร เมื่อทรงแต่งตั้งอุบาสิกาทิ้งหลายในตำแหน่งต่าง ๆ ได้ทรงปรารภอุปนิสัยศรัทธาของนางสุปปิยาแล้ว ได้ทรงแต่งตั้งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทิ้งหลาย ในฝ่าย ผู้อุปัฏฐากภิกษุ^{๖๓}

๒.๔.๑๐ นางกาติยานี เอตทัคคะในฝ่ายผู้เลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้น^{๖๔} (ผู้เลื่อมใสมั่นคง)

นางกาติยานี เกิดในกรุงมรณคร เป็นผู้มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามาตั้งแต่เยาว์วัย มีหญิงสหายคนหนึ่งชื่อนางกาฬี เป็นชาวกรุงมรณครเช่นกัน ในยามราตรีคืนหนึ่ง ขณะที่พระโกฏิภณโสมเถระ กำลังแสดงธรรมโปรดโยมมารดา และเป็นเหตุให้โยมมารดานั้นเป็นพระอริยาลักขี (โสดาปัตติผลถึงอรหัตตมรรค) ขณะนั้น นางกาติยานีกับนางกาฬีผู้เป็นสหายก็ได้ร่วมฟังธรรมอยู่ข้างท้ายพุทธบริษัทนั้นด้วย ในคืนวันนั้น โจรประมาณ ๙๐๐ คน ได้ทำการขุดอุโมงค์จากมุมหนึ่งของตัวเมืองเข้าไปโผล่ทะลุที่บ้านของนางกาติยานี ตามแผนการที่วางไว้ ส่วนหัวหน้าโจรได้ไปรวมอยู่กับพุทธบริษัท ที่ฟังธรรม เพื่อต้องการทราบข่าวชนพวกนี้มาประชุมกันด้วยเรื่องอะไร และเป็นการบังเอิญที่ยินอยู่ใกล้กับนางกาติยานี

เวลานั้น นางกาติยานีได้ใช้ให้ทาสีกลับไปบ้านเพื่อนำน้ำมันมาเติมประทีปให้เกิดแสงสว่างในบริเวณโรงธรรม นางทาสีไปถึงบ้านก็พบโจรขุดอุโมงค์ ด้วยความตกใจไม่ทันได้นำน้ำมันออกมา รีบกลับไปบอกเจ้านายหญิง หัวหน้าโจรซึ่งยืนอยู่ใกล้ ๆ ได้ยินคำที่ทาสีบอกแก่นายเช่นนั้น ก็คิดว่า ถ้าหญิงนี้เชื่อคำทาสีแล้วกลับบ้าน โจรก็จะเอาดาบฟันนางให้ขาดเป็นสองท่อน แต่ถ้าไม่กลับและยังคงฟังธรรมต่อไป โจรจะคืนทรัพย์สินทั้งหมดที่ขโมยมาจากบ้านของนางให้แก่นาง เมื่อนางกาติยานีฟังคำของทาสีแล้ว กลับเลือกที่จะฟังธรรมต่อ หัวหน้าโจรจึงได้ตะหนักถึงบาปกรรมที่ตนได้ทำ จะสั่งให้ลูกน้องนำทรัพย์สินของนางกลับไปคืนไว้ที่เดิมทั้งหมด แล้วพากันไปยืนฟังธรรมอยู่ข้างท้ายพุทธบริษัท เมื่อจบเทศนาของพระเถระแล้ว นางกาติยานีก็ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล

ครั้นรุ่งอรุณ หัวหน้าโจรได้พาลูกน้องทั้งหมด กราบหมอบแทบเท้าของนางกาติยานี อุบาสิกา พร้อมกับกล่าวอ้อนวอนให้นางยกโทษให้ โดยเล่าถึงเรื่องราวทั้งหมดให้นางฟัง แล้วขอให้นาง

^{๖๓} พระครูกลียาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กลยาดมโม), *เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา*, หน้า ๔๑๐ – ๔๑๒.

^{๖๔} อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๖๕/๓๓.

พาดตนเองและพวกพ้องทุกคนไปบวชในสำนักของพระโกฏิกณณโสณเถระ นางกาติยานีอุบาสิกาได้พาพวกโจรเหล่านั้นไปบวชตามต้องการ และก็ได้รับบรรลุพระอรหัตผลด้วยกันทั้งหมด

ต่อมา พระบรมศาสดาขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร เมื่อทรงแต่งตั้งอุบาสิกาทั้งหลายในตำแหน่งต่าง ๆ ได้ทรงพิจารณาปรรวณความมีศรัทธาเลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้นในพระรัตนตรัยของนางกาติยานีอุบาสิกาแล้ว ทรงแต่งตั้งนางไว้นตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าบรรดาอุบาสิกาทั้งหลาย ในฝ่ายผู้เลื่อมใสมั่นคง^{๖๕}

๒.๔.๑๑ นางกาฬีกรัชมริกา เอตทัคคะในฝ่ายผู้เลื่อมใสเพราะได้ยินได้ฟังตามๆกันมา^{๖๖}
(ผู้ได้รับความเลื่อมใสตามเขา)

นางกาฬี เกิดในเมืองราชคฤห์ เมื่อเจริญวัยแล้วได้มีสามีอยู่ในกรุงกัทรชนคร ต่อมานางได้ตั้งครุฑ รักรักษาบริหารครุฑจนครบกำหนด แล้วคิดว่า “การคลอดบุตรในเรือนของบุคคลอื่นนั้น เป็นการไม่สมควร” จึงกลับไปยังเรือนบิดามารดาของตนที่กรุงราชคฤห์ ในเวลาเที่ยงคืนของคืนหนึ่ง นางกาฬีได้ยินเสียงของพวกสาตาคิริยักร์และเหมวตยักร์ ซึ่งยืนอยู่ในอากาศเหนือปราสาทของตน กล่าวพรรณนาพระคุณของพระรัตนตรัยแล้วเกิดความเลื่อมใสที่ได้ยินเสียงสรรเสริญพระคุณของพระรัตนตรัยนั้น จนได้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล โดยที่ยังไม่ได้เข้าเฝ้าพระบรมศาสดาเลย และต่อมานางได้คลอดบุตรโดยสวัสดิ์

พระพุทธองค์ทรงปรารภเหตุนี้ เมื่อทรงแต่งตั้งบรรดาอุบาสิกาทั้งหลายในตำแหน่งต่างๆ ได้ทรงแต่งตั้งนางกาฬีอุบาสิกาไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่ายผู้ได้รับความเลื่อมใสตามเขา (คือ เลื่อมใสโดยฟังตามคนอื่นหรือตามกันมา)^{๖๗}

๒.๔.๑๒ นางนกุลมารดาหปตานี เอตทัคคะในฝ่ายผู้กล่าวถ้อยคำที่ทำให้เกิดความคุ้นเคย^{๖๘} (ผู้มี ความคุ้นเคยในพระศาสนา)

นางนกุลมารดา เกิดในตระกูลเศรษฐีในเมืองสูงสูมารคิริ แคว้นภคคะ เมื่อเจริญวัยได้แต่งงานอยู่ครองเรือนตามขรราวาสวิสัย มีความสุขตามสมควรแก่ฐานะเมื่อบิดามารดาล่วงลับไปแล้ว ได้ครอบครองดูแลทรัพย์สมบัติสืบไป

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคอันภิกษุสงฆ์แวดล้อมติดตามเสด็จจาริกไปถึงพระนครสูงสูมารคิริ แล้วเสด็จเข้าประทับ ณ เกสกลาวัน ขณะนั้น นกุลเศรษฐีและภริยาพร้อมด้วยเหล่าชาวเมืองสูงสูมารคิริ ได้พากันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ณ ที่ประทับ ทันทีที่เศรษฐีและภริยาได้แลเห็นพระผู้มีพระภาคเท่านั้นความรักประหนึ่งว่าพระพุทธองค์เป็นบุตรในอุทรของตนก็เกิดขึ้น สองสามีภริยาหมอบลงแทบพระยุคลบาทของพระบรมศาสดาแล้วกราบทูลว่า “ลูกเอ๋ย เจ้าทั้งพ่อแม่ไปสัณกาลช้านาน บัดนี้เจ้าไปอยู่ ณ ที่ใดมา” จากอาการกิริยาและคำพูดของเศรษฐีและภริยานั้น สร้างความสับสนฉงนสนเท่ห์แก่ภิกษุ

^{๖๕} พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กลยาณธมโม), *เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา*, หน้า ๔๑๔ – ๔๑๖.

^{๖๖} อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๖๗/๓๓.

^{๖๗} พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กลยาณธมโม), *เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา*, หน้า ๔๑๗.

^{๖๘} อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๖๖/๓๓.

สงฆ์และพุทธบริษัทในสมาคมนั้น เพราะต่างก็ทราบดีว่าพระพุทธรองค์เสด็จออกบรรพชาจากศากยสกุล กรุงกบิลพัสดุ์ และชาวเมืองสุทวารคิริ ก็ทราบดีว่าเศรษฐีสองสามีภรรยามีญาติร่วมสายโลหิตและทายาทที่คน เหตุไฉนท่านจึงกล่าวต่อว่าพระผู้มีพระภาคเป็นบุตรของตน แม้พระบรมศาสดาก็มิได้ตรัสห้ามประณามเศรษฐีสองสามีภรรยานั้นแต่ประการใดเลย ด้วยเศรษฐีทั้งสองมีสติเต็มไปด้วยความรักและปิติสุดที่จะยับยั้งได้ พระพุทธรองค์ทรงรอโอกาสเมื่อพวกเขากลับได้สดว้างใจเป็นกลางแล้ว จึงทรงแสดงธรรมตามสมควรแก่อัธยาศัยยังบุคคลทั้งสองให้ดำรงอยู่ในพระโสดาปัตติผล แล้วทรงยกเรื่องในอดีตชาติ มาประกาศในท่ามกลางพุทธบริษัทให้ทราบทั่วกันว่า “ในอดีตชาติ เศรษฐีสองสามีภรรยานี้เคยเป็นบิดามารดาของตถาคต ๕๐๐ ชาติ เคยเป็นปู่ เป็นย่า ๕๐๐ ชาติ เคยเป็นลุง เป็นป้า ๕๐๐ ชาติ เคยเป็นอาเป็นน้า ๕๐๐ ชาติ ดังนั้นเพราะความรักความผูกพันที่ติดตามาตลอดช้านานนี้พอได้เห็นตถาคตจึงสุดที่จะอดกลั้นความรักนั้นไว้ได้” พระบรมศาสดา ครั้นได้ประทานสุขสมบัติในเทวโลก และสุขสมบัติในอริยภูมิแก่ชาวสุทวารคิริแล้ว เสด็จจาริกไปยังคามนิคมอื่น ๆ โดยลำดับ

ครั้นกาลต่อมา พระบรมศาสดาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์แวดล้อมตามเสด็จมายังพระนครสุทวารคิริอีก เศรษฐีและภรรยาซึ่งทั้งสองเข้าสู่วัยชราภาพแล้ว ได้ทราบข่าวการเสด็จมาของพระผู้มีพระภาค จึงพากันไปเฝ้ากราบววยบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ได้กราบอาราธนาเพื่อเสวยพระกระยาหารในวันรุ่งขึ้น พระพุทธรองค์ทรงรับด้วยดุชนิภาพ เมื่อได้เวลาทรงพาภิกษุสงฆ์เสด็จไปยังบ้านของนกุลเศรษฐี ซึ่งสองสามีภรรยานั้นได้อังคาสถวายภัตตาหารแด่พระพุทธรองค์พร้อมภิกษุสงฆ์เป็นที่เรียบร้อยแล้ว พากันเข้าไปนั่งใกล้ ๆ ณ ที่อันสมควรแก่ตน นางนกุลมารดาคนนี้ได้กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์กับนกุลบิดาคนนี้นี้ แต่งงานกันมาตั้งแต่ครั้งอยู่ในวัยหนุ่มสาว ตราบจนบัดนี้ ข้าพระองค์มิได้รู้สึกเลยว่า นกุลบิดาคนนี้นี้ผู้สามีจะนอกใจแม้ทางใจ ดังนั้น เขาจะนอกใจทางกายได้อย่างไร ข้าพระองค์ปรารถนาจะพบกันและกัน ทั้งในปัจจุบันทั้งในภายภาคหน้า พระเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นครสุทวารคิริตามสมควรแก่พระอัธยาศัยแล้วทรงพาหมู่ภิกษุสงฆ์เสด็จจาริกโปรดเวไนยสัตว์ตามคามนิคมชนบทอื่นๆ โดยลำดับ ต่อมาพระพุทธรองค์ขณะประทับ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงสถาปนานกุลมารดาคนนี้นี้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกทั้งหลาย ในฝ่ายผู้มีคุณความดีในพระศาสนา^{๖๙}

จึงสรุปได้ว่า อุบาสก อุบาสิกา สมัยพุทธกาลมีบทบาทสำคัญต่อการสืบทอดและสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้ ตำแหน่งเอตทัคคะ ที่พระบรมศาสดาได้แต่งตั้งไว้นั้น ได้แสดงให้เห็นชนรุ่นหลังได้ตระหนักถึงบทบาทหน้าที่ของตนเองในฐานะหนึ่งในพุทธบริษัทสี่ ผู้ซึ่งต้องทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเพื่อให้หมู่ชนทั้งหลายได้แสวงหาหนทางแห่งนิพพาน หลุดพ้นจากอบายมุขทั้งปวง ด้วยความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา

^{๖๙} พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กลยานธมโม), *เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา*, หน้า ๔๑๘ – ๔๒๐.

บทที่ ๓

บทบาทของพระนางจามเทวีในฐานะบุคคลต้นแบบทางพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาจะมีความมั่นคงและยั่งยืน ต้องเกิดจากการมีส่วนร่วมในการสนับสนุน ส่งเสริม อุปถัมภ์บำรุงของพุทธบริษัท ซึ่งในประวัติพระพุทธศาสนาได้มีบุคคลจำนวนมากที่ได้มีบทบาทสำคัญในการสร้างมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในสถานะและบทบาทที่แตกต่างกันไป ในบทที่ ๓ ผู้วิจัยได้ศึกษาถึงบทบาทของพระนางจามเทวีผู้เป็นบุคคลต้นแบบทางพระพุทธศาสนา เป็นการศึกษาในรายละเอียดเกี่ยวกับพระราชประวัติ ความเป็นต้นแบบฐานะอุบาสิกาในพระพุทธศาสนา ความเป็นต้นแบบฐานะกษัตริยาในพระพุทธศาสนา ความเป็นต้นแบบฐานะมารดาในพระพุทธศาสนา ความเป็นต้นแบบฐานะภรรยาในพระพุทธศาสนา และความเป็นต้นแบบฐานะบุตรธิดาในพระพุทธศาสนา โดยมีรายละเอียด ดังนี้

๓.๑ พระประวัติของพระนางจามเทวี

๓.๑.๑ พระชาติของพระนางจามเทวี

จากการศึกษาพระประวัติของพระนางจามเทวี จากเอกสารต่างๆ ซึ่งได้มีผู้ศึกษารวบรวม และบันทึกไว้เป็นหลักฐาน ได้กล่าวถึงกำเนิดพระชาติของพระนางไว้ ๒ ประเด็น คือ

ประเด็นที่ ๑ พระนางจามเทวีทรงมีพระชาติเป็นชนมอญจากกรุงละโว้ เอกสารที่แสดงไว้ และนับเป็นเอกสารฉบับหลวงปรากฏอยู่ ๓ ฉบับ คือ

- ตำนานมูลศาสนา^๑ รจนาโดยพระพุทธญาณเถระ เจ้าอาวาสองค์ที่ ๔ ของวัดสวนดอก (พ.ศ. ๑๙๖๐-๑๙๗๒) และมาจบลงที่พระพุทธคามมหาเถระ เจ้าอาวาสองค์ที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๓๐๒-๒๔๐๒) ต้นฉบับเดิมเป็นภาษาพื้นเมือง ฉบับแปลเป็นภาษาไทยโดยกรมศิลปากร ให้นายสุดสมวงศ์ และนายพรหม ขมาลา ข้าราชการเปรียญในกองวรรณคดีเป็นผู้แปล พ.ศ. ๒๔๘๒

- คัมภีร์จามเทวีวงศ์^๒ รจนาโดยพระโพธิ์รังสีเถระ มีการสันนิษฐานว่าแต่งภายหลังจาก ตำนานมูลศาสนา ต้นฉบับเป็นภาษาบาลี แปลโดยพระปริยัติธรรมธาดาและพระญาณวิจิตร

- คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์^๓ รจนาโดยพระรัตนปัญญาเถระ เจ้าอาวาสวัดพ่อนสร้อย ต้นฉบับเป็นภาษาบาลี (ระหว่างปี พ.ศ. ๒๐๖๐-๒๐๗๑) แปลเป็นภาษาไทยโดยศาสตราจารย์แสง มนวิฑูร

^๑ กรมศิลปากร, ตำนานมูลศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระจันทร์ ๒๕๑๙), หน้า ๑๒๔.

^๒ พระโพธิ์รังสี, จามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๓), หน้า ๘๑.

^๓ พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, แปลโดยแสง มนวิฑูร, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๖๘.

ประเด็นที่ ๒ พระนางจามเทวีทรงมีพระชาติเป็นมอญชาวลำพูน ในคติประเด็นนี้ ส่วนใหญ่จะปรากฏหลักฐานในตำนานพื้นบ้านภาคเหนือและเรื่องเล่าสืบต่อกันมา ตลอดจนบุคคลผู้อ้างตนว่าสามารถสื่อสารกับดวงพระวิญญาณของพระนางจามเทวีได้ ซึ่งล้วนแต่เป็นมูลเหตุที่น่าสนใจ และมีการตีพิมพ์เผยแพร่ในลักษณะเอกสารหลายฉบับ เช่น พระราชประวัติของพระนางจามเทวี ฉบับนายสุทธาวรี^๕ พระนางจามเทวี ฉบับหม่อมหลวงสุพร อิศรเสนา^๖ เจ้าแม่จามเทวีหม่อมเล้าของ นายไพศาล แสนไชย^๗ และตามรอยพระพุทธร่องค์ของนายสินธพ ทรวงแก้ว^๘ เป็นต้น ซึ่งทั้งนี้ต้องใช้ วิจารณ์งานในการศึกษา

สิงขะ วรรณสัย ได้รวบรวมตำนานพระนางจามเทวีจากใบลานอักษรล้านนาไทย ตำนาน จามเทวีหรือญไชยและสมุดข่อยที่เป็นอักษรล้านนากล่าวถึงหนองมวลหรือหนองมอญตลอดจนถึงพระ นางจามเทวี มีดังนี้

กิริตังเรารู้มานี้ ส่วนนางจามเทวีผู้นั้นหากเป็นลูกเลี้ยงแห่งเจ้าสุเทวฤาษีด้วย แต่ก่อนนั้นยังมีเมืองชื่อกรุงรัตนนครต่อมาพระยากรุงรัตนนั้นบ่ชอบทศราชธรรมเมืองลวด ล่มจม คนทั้งหลายก็ถึงซึ่งความฉิบหายมากนัก ลวดเป็นหนองอันใหญ่ชื่อว่า “หนองมวล” ก็มีแลและหนองอันนั้นเต็มไปด้วยดอกป่านจักร ดอกบัวทั้งหลายมากนัก เจ้าสุเทวฤาษีก็ เทียรย้อมลงมาหา เหง้าบัว หัวป่านในหนองนั้น จูเมื่อวันหนึ่ง ฤาษีไปทันยังกุมารผู้หนึ่ง โอ ปาติกะเกิดในดอกบัวแฉ่นใหญ่ เจ้าฤาษีจึงเอามาเลี้ยงไว้ อธิษฐาน ให้นิ้วมือของตนเป็น น้ำนมให้นางกุมารดูดกินนั้นแล ฤาษีใส่ชื่อตามนิมิตอันเอามายองวันนั้นว่า “จามเทวี” และนางใหญ่มาเป็นสาวดั่งอันเจ้าฤาษีคะนิงในใจว่ากูเป็นฤาษีกายหน้าคนทั้งหลายจัก นิทหาว่าร้ายให้แก่กว่าฤาษีคนนี้มีลูกเมียว่าอันแก่กูชะแล จึงเอานางใส่แพ แล้วตั้งสัจจะ อธิษฐานว่าด้วยกุศลผลบุญอันกูได้รำพึงเมตตาภวานานี้ จูงไปตามรักษายังลูกแห่งกูเทอะ ด้วยเดชบุญสมภารแห่งนางและสัจจะอธิษฐานของฤาษี นางล่องไปตามกระแสน้ำระมิง ด้วยสวัสดิ์ถึงเมืองละโว้...พระยานางตั้งไว้เป็นลูกพวยลุนก็กระทำอวามหังคละยังเจ้า กัมโพชราชบุตร อันเป็นลูกแห่งตน กับตั้งนางจามเทวีหือเป็นผู้ใหญ่ อยู่กินด้วยกัน ก็ตั้งไว้ ยังฐานันตรอันเป็นอุปราชาก็มีแล^๙

^๕ สุทธาวรี สุวรรณภานัน, พระราชชีวประวัติพระนางจามเทวีบรมราชชนรีศรีสุริยวงศ์องค์บดินทร์ ปันธานีหรือญไชย, (เชียงใหม่: ทิพยเนตรการพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๙-๑๗.

^๖ หม่อมหลวงสุพร อิศรเสนา, พระนางจามเทวี, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นิติบรรณการ, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕.

^๗ ไพศาล แสนไชย, รวมเรื่องเจ้าแม่หม่อมเล้า, รวบรวมโดย ประสิทธิ์ เพชรรักษ์, (ลำพูน: ฌัฐพลการ พิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒-๑๓.

^๘ สินธพ ทรวงแก้ว, ตามรอยพระพุทธร่องค์, (ลำพูน: โรงพิมพ์กอนาพรินท์, ๒๕๔๙), หน้า ๓๕-๓๖.

^๙ สิงขะ วรรณสัย, ประวัติพระนางจามเทวีและจังหวัดลำพูน, (ลำพูน: นิยพันธ์การพิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๒๖-๓๓.

ธรรมทาส พานิช^๙ กล่าวว่าพระนางจามเทวีเป็นคนไทยไม่ใช่ชนมอญหรือชนเขมรโดยให้เหตุผลไว้ ๓ ประการ คือ

ประการที่ ๑ ตำนานเรื่องจามเทวีบันทึกไว้โดยคนไทย ไม่ว่าจะเป็นตำนานมูลศาสนาหรณนาโดยภาษาไทย ๒ รูป คือ พระพุทธพุกามเถระและพระพุทธญาณเถระ รจนาเป็นภาษาไทยคัมภีร์จามเทวีวงศ์รจนาโดยพระภิกษุไทย คือ พระโพธิ์รังสีเถระ ถึงจะแต่งเป็นภาษาบาลีแต่ใช้นามของพระนางจามเทวีว่า “จามเทวี” โดยตรง ไม่รจนาเป็น “จัมมเทวี” และคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ซึ่งรจนาโดยภิกษุไทยเช่นกันนามว่า พระรัตนปัญญาเถระ รจนาเป็นภาษาบาลี แต่ภิกษุทั้ง ๔ รูปก็ได้บันทึกเรื่องราวของคนไทยก็เพื่อให้คนไทยได้ศึกษา

ประการที่ ๒ ชื่อคน ชื่อบ้านเมืองสมัยพระนางจามเทวีเป็นชื่อภาษาไทย เช่น คำว่า “จาม” เป็นภาษาไทย พระนางจามเทวีมีชื่อเป็นไทย คำว่า “จาม” เป็นชื่อภาษาไทยของนครทวารวดีคือเมืองของพระรามคู่กับพระลพ (ละโว้) สมัย พ.ศ. ๑๑๐๑-๑๑๗๐ กษัตริย์ละโว้สืบสายมาจากกษัตริย์ไศเลนทรวงศ์ ลูกหลานพระอินทรแห่งพระเทพวิหาร กุมาริ์จามเป็นหลานพระราม ผู้สืบเชื้อสายมาจากกษัตริย์ทรวงธรรม อันสืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าอโศกแห่งมคร ต้นราชวงศ์ไศเลนทรวงศ์

ประการที่ ๓ คำว่า “ขอม” กับ “กัมโพช” หมายถึง คนไทย คำว่า “ขอม” ในตำนานไทยหมายถึง คนไทยที่ละโว้และอยุธยา คนไทยโบราณชาวล้านนาเรียกชาวลุ่มน้ำเจ้าพระยาหรือชาวไทยใต้ว่า ชาวกัมโพช

กิตติ วัฒนมหาคม^{๑๐} ผู้ซึ่งศึกษาพระนางจามเทวีจากตำนานต่าง ๆ กล่าวว่า พระนางจามเทวีน่าจะทรงเป็นเชื้อสายสองเชื้อสายระหว่างชาวภาคกลางกับชาวภาคใต้ หรือละโว้กับรัตนปุระ โดยอ้างถึงพระพี่เลี้ยงทั้งสอง คือ พระนางปทุมวดีและพระนางเกษวดี ที่เป็นชาวเมืองรัตนปุระ (นครศรีธรรมราช) และคตินิยมในพระราชสำนักที่ต้องสถาปนาคนชาติเดียวกันเป็นพระพี่เลี้ยงเจ้าหญิงทั้งสองพระองค์เท่ากับเป็นลูกพี่ลูกน้องของพระนางจามเทวี

จากตำนานและทัศนะของนักปราชญ์ตามที่ยกมา อาจกล่าวได้ว่าพระนางจามเทวีทรงมีพระชาติเป็นชาวเหนือ ชาวนครทริภุญไชยและเป็นชนเผ่าเม็ง ซึ่งเป็นชนชาติมอญโบราณ แม้ในคัมภีร์จามเทวีวงศ์ ปรีเฉพที่ ๑ ได้กล่าวถึงพวกเมงบุตรที่ปรากฏในข่ายพระญาณว่า

“ณ วันหนึ่งสมเด็จพระชินสีห์เจ้า ทรงเล็งพระญาณส่องโลกได้ทอดพระเนตรเห็นพวกเมงบุตรทั้งหลายเป็นอันมาก พวกกันที่ยาวอยู่ในป่า อาศัยในบ้านเรียกขโรหคามะในป่าใหญ่บุพพุปนิไสย ได้ฉวยเข้าไปอยู่ในควงข่ายพระญาณ จึงควรที่พระองค์จะทรงประทานโอวาทและอนุศาสน์สอน”^{๑๑}

^๙ ธรรมทาส พานิช, **พระนางจามเทวี**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท งานดี จำกัด, ๒๕๓๓), หน้า ๒๐-๒๖.

^{๑๐} กิตติ วัฒนมหาคม, **จอมนางทริภุญไชย**, หน้า ๘๙-๑๑๐.

^{๑๑} พระโพธิ์รังสี, **จามเทวีวงศ์พงศาวดารเมืองทริภุญไชย**, หน้า ๗.

เกี่ยวกับชาวเมืองนี้ สิ่งชะ วรรณสัย^{๑๒} ให้ทัศนะเรื่องเวียงตระการที่ตั้งอยู่ที่ อำเภอ สันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ โดยเฉพาะบ้านหนองดู่ อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน ซึ่งเป็นถิ่นที่อยู่ของ พวกเม็งมาช้านานนั้น ท่านได้สอบถามคนเฒ่าคนแก่ต่างก็ยืนยันว่า บรรพบุรุษของเขายูมาช้านาน ตั้งแต่โบราณกาลเป็นเจ้าของถิ่นนี้ไม่ได้อพยพมาจากที่ไหน

จึงสรุปได้ว่า พระชาติของพระนางจามเทวี ถ้ายึดตามคัมภีร์หลักทั้ง ๓ ฉบับ กล่าวว่า พระ นางจามเทวีเป็นราชธิดาของพระเจ้ากรุงละโว้ แล้วมาครองนครหริภุญไชยตามคำทูลเชิญของพระ วาสุเทพฤาษี แต่ถ้ายึดตามเอกสารตำนานพื้นเมืองเหนือทั้งหลาย รวมถึงเรื่องเล่าประวัติพระนางจาม เทวีของชนพื้นเมือง พระนางจามเทวีทรงมีพระชาติเป็นคนมอญหริภุญไชยแท้ ทั้งนี้ เมื่อสืบพระ ประวัติและหลักฐานทางโบราณคดี ตลอดจนสัมภาษณ์บุคคลชุมชนคนมอญ ที่บ้านหนองดู่ จังหวัด ลำพูน ปัจจุบันกรมศิลปากร ได้ขุดค้นหลักฐานที่วัดเกาะกลาง ซึ่งวัดนี้มีพระเจดีย์เก่าอยู่กลางน้ำ พระ นางจามเทวีได้สร้างเป็นที่ระลึกถึงพ่ออินตา พระราชบิดาผู้ให้กำเนิดและที่ใกล้ๆ กันนี้มีเนินดินที่เป็น หลักฐานว่า เป็นบ้านของพ่ออินตาและที่บ้านหนองดู่นี้เป็นชุมชนพื้นเมืองชาวมอญที่สืบสานวัฒนธรรม ประเพณีดั้งเดิมมาหลายชั่วอายุคน ทั้งภาษาและการแต่งกาย

กล่าวมาถึงตรงนี้จะเห็นได้ว่า พระประวัติของพระนางจามเทวี มีการรวบรวมจาก แหล่งข้อมูลที่แตกต่างกันทั้งจากตำนานและประวัติศาสตร์ ซึ่งผู้วิจัยพยายามที่จะรวบรวมข้อมูลเพื่อนำมาอ้างอิงให้ได้มากที่สุด ทั้งนี้เพื่อประกอบการวิเคราะห์พิจารณาในมิติต่างๆ ซึ่งต้องใช้เวลาในการศึกษาสังเคราะห์และวิเคราะห์เนื้อหาข้อมูลอีกจำนวนมาก แต่ไม่ว่าพระประวัติของพระนางจะถูกกล่าวถึงในหลักฐานชิ้นใด ผู้วิจัยมีความเห็นสอดคล้องกับอาจารย์สิ่งชะ วรรณสัย ที่ได้กล่าวไว้ว่า

“พระนางจามเทวีจะเป็นธิดาของใคร ประสูติที่ไหน พระมารดาพระนามว่า อย่างไรนั้น เมื่อเราไม่รู้ก็ไม่ทำให้เสียสาระของเรื่อง เพราะเรื่องที่แท้จริงของ พระนางฯ นั้นอยู่ที่พระนางฯ ได้มาเป็นกษัตริย์ครองราชย์สมบัติพระองค์แรกใน พระนครหริภุญไชย ที่พระवासุเทพฤาษีร่วมกับพระสุกกทันตฤาษีได้สร้างขึ้น และ พระนางฯ ได้นำพระพุทธศาสนา ศิลปวัฒนธรรมทั้งหลายมาเผยแพร่ในดินแดนถิ่น นี้ เป็นเหตุให้ล้านนาไทยรุ่งเรืองในสมัยต่อมา”^{๑๓}

๓.๑.๒ สู่สำนักละโว้

จากการศึกษา ได้กล่าวว่า หลังจากที่พระสุเทวฤาษีได้นำเด็กหญิงวิมาเลียงและตั้งชื่อว่า จามเทวี และได้อบรมสั่งสอนพุทธธรรมและศิลปวิทยาจนกระทั่งอายุได้ ๑๓ ชันษา เริ่มแตกเนื้อสาว เป็นกุมารีที่มีความงดงามอย่างยิ่ง พระสุเทวฤาษีจึงมาคิดคำนึงถึงอนาคตของกุมารีวิมาที่ท่านได้ชุบเลี้ยง มาจนเข้าสู่ในวัยสาว การที่จะปล่อยให้อยู่ด้วยคงไม่เป็นการสมควร จึงคิดว่าควรที่จะส่งไปอยู่ บ้านเมืองอื่น เพื่อศึกษาศิลปวิทยาและสร้างฐานะครอบครัวให้มีความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต อีกอย่าง หนึ่งท่านเป็นฤาษี ปฏิบัติตนอยู่ในศีลพรตในกายภาคหน้าเพื่อสพรหมิกและผู้คนทั่วไปจะติเตียนได้ ท่านเป็นพระฤาษีที่มีอิทธิญาทราบเหตุการณ์ในอนาคตได้ ประการหนึ่งท่านได้พร่ำสอนศิลปธรรม

^{๑๒} สิ่งชะ วรรณสัย, ประวัติพระนางจามเทวีและจังหวัดลำพูน, หน้า ๑๖-๑๗.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓-๓๔.

จรรยา อบรมศาสนธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาให้กับกุมารวิจิตรชื่นชมซาบซึ้งใจ กล่าวได้ว่า พระนางจามเทวี มีพื้นฐานทางพระพุทธศาสนาบ้างแล้วจากพระสุเทวฤาษี ท่านฤาษีก็คงทราบดีว่า ขณะนั้นกรุงละโว้เป็นเมืองที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง จึงได้ส่งพระนางจามเทวีเมื่อครั้งยังเป็น กุมารีไปอยู่ที่เมืองละโว้

จากการศึกษาเอกสารประชุมตำนานล้านนาไทย ของสงวน โชติสุขรัตน์ ได้แปลตำนาน นางจามเทวีฉบับของพระมหาหมื่นจุฬาลงกรณ์เถระ วัดหอธรรมเชียงใหม่ ข้อความตอนหนึ่งได้กล่าวถึง ความคิดคำนึงของพระสุเทวฤาษี ว่า

“นางมีวัยอันจำเริญใหญ่ขึ้นมาก็เป็นสาวดั่งอัน เจ้าระสีก็คิดนึกในใจตนว่าตนกูนี้ก็ บวชเป็นระสี ภายหน้าคนทั้งหลายมาหั้นนางผู้นี้ ก็จักนิทราว่าระสีตนนี้มีลูกมีเมีย ว่าอัน แก่กู่ชะแล ว่าอันแล้ว ก็เอนางใส่ไปในแพ แล้วก็ตั้งกิริยาสัจจะอธิษฐานว่า ด้วยกุศลส่วน บุญอันข้าได้บำเพ็ญกสิณเมตตาวานานี้ จูงไปตามรักษาลูกแห่งตน ขอให้อย่างความสุข สวัสดิ์แต่เทอะ ว่าแล้วก็เอนางใส่กระอูปอันใหญ่ย่องเหนือแพปล่อยไหลน้ำไปแลฯ”^{๑๔}

จึงสรุปได้ว่า เมื่อพระนางจามเทวีมีพระชนมายุได้ ๑๓ ชันษาอยู่ในวัยแรกรุ่น ท่านสุเทวฤาษี ได้พิจารณาดวงชะตาแล้วทราบว่า กาลในอนาคต ดรุณีน้อยนี้จักมีวาสนาได้เป็นจอมกษัตริย์และ เผยแพร่ศาสนธรรมของพระพุทธองค์ เห็นควรที่จะส่งไปสู่พระราชสำนักของพระราชผู้ถึงพร้อมด้วย ทศพิธราชธรรม ก็ได้เล็งเห็นละโว้รัฐเป็นพระนครที่มีความเหมาะสมที่สุด จึงได้เนรมิตแพขึ้นเพื่อส่ง กุมารีน้อยพร้อมวานรบริวารจำนวนหนึ่งล่องไปตามลำน้ำ พร้อมกันนี้ก็มีหนังสือกราบทูลฝากถึงพระ เจ้ากรุงละโว้

๓.๑.๓ พระฤาษีปรารภถึงพระนางจามเทวี

จากการศึกษา ได้กล่าวว่า หลังจากพระฤาษีทั้งสอง คือ พระสุเทวฤาษีและสุกกทันตฤาษี ได้ร่วมกันสร้างนครหริภุญไชยแล้ว ในปีพุทธศักราช ๑๑๙๘ จึงได้ปรารภถึงผู้ที่จะมาครองนครหริภุญ ไชย หน่อเนื้อเชื้อไขของเจ้าเมืองเดิมก็ไม่เห็นมีใครเหมาะสม เพราะบรรพบุรุษชนเหล่านี้เกิดจากสัตว์ ตามกำเนิดในรอยเท้า เนื้อ โค แรด และช้าง เป็นมนุษย์ป่าเถื่อนย่อมไม่จำแนกสิ่งดีสิ่งชั่วได้ ไม่เหมาะ ที่จะปกครองบ้านเมือง ในคัมภีร์จามเทวีวงศ์ ประโยคที่ ๒ พระวสุเทพฤาษีได้กล่าวกับพระสุกก ทันตฤาษี ว่า

“ข้าแต่สหายชนทั้งหลายเหล่านี้ เป็นมฤคชาติอันธพาลถึงอาจารย์ อคติจันฑาล หยาบคาย ดื้อกระด้าง มักประพฤติตามชาติของตน มีอยู่จักรงราชย์สมบัติได้อย่างไร เพราะเหตุใดข้าพเจ้าจึงว่าอย่างนี้คือว่าชนเหล่านี้บางพวกมีหทัยประกอบด้วยมานะ มีมานะ อันกระด้างมีอยู่ เพราะความที่ชนเหล่านั้นได้เกิดในรอยเท้าช้าง บางพวกมีหทัยหยาบ คาย มีหทัยดื้อกระด้าง มีหทัยดื้อเหมือนแรดมีอยู่ เพราะเหตุที่ชนทั้งหลายเหล่านั้นเกิดใน รอยเท้าแรด บางพวกมีหทัยเงื่องหงอยมีหทัยหนัก มีหทัยเหมือนโคถึกมีอยู่ เพราะความที่

^{๑๔} สงวน โชติสุขรัตน์, ประชุมตำนานล้านนาไทย, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๕),

ชนทั้งหลายเหล่านั้นเกิดในรอยเท้าโคถึก บางพวกมีหทัยอ่อน มีหทัยโลภ มีหทัยเหมือนโค มีอยู่ เพราะความที่ชนทั้งหลายเหล่านั้นเกิดในรอยเท้าโค บางพวกมีมายามาก มีหทัยไม่ตรง มีหทัยเหมือนมฤคมายามีอยู่ เพราะเกิดแล้วโดยมฤคมายา บางพวกเป็นมนุษย์ป่าเถื่อน ไม่รู้สิ่งดีสิ่งชั่ว สิ่งนี้เป็นกุศล สิ่งนี้เป็นอกุศล ดังนี้ เพราะความที่เหตุแห่งชนทั้งหลายเหล่านั้นเป็นมนุษย์ชาติเกิดแล้ว เพราะเหตุนี้เราจึงว่าแก่สหายของเราว่า ชนทั้งหลายเหล่านี้ย่อมไม่สามารถครองราชย์สมบัติได้”^{๑๕}

เมื่อพระสุเทวฤาษี ได้ปรารภเหตุที่จะหาผู้ครองเมืองหริภุญไชยดังนี้แล้ว พระสุกกทันตฤาษี จึงได้เสนอความเห็นไว้ในเมืองละโว้พระเจ้าจักรวตติราชตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม มีพระธิดาที่เพียบพร้อมไปด้วยเบญจศีล ชื่อว่า จามเทวี ควรที่จะไปทูลขอมาครองนครหริภุญไชย มีเนื้อความดังนี้ สาย ถ้ากระนั้น ท่านจงฟังพระธิดาพระเจ้าเจ้าละโว้ราชมีแล้ว เป็นสุชาติ มีรูปงาม มีศีล มีปัญญา พระนามจามเทวี ดังนี้ ได้ปรากฏทั่วเป็นดรุณกุมาริทางเบญจกัลยาณิงาม เป็นสตรีวิเคราะห์ (เป็นหม้าย) พระสามีของนางนั้นเดี๋ยวนี้มีศรัทธาบวชเป็นบรรพชิต เราทั้งสองจักทูลขอนางนั้นต่อพระเจ้าละโว้ราชแล้วเชิญมาสู่พระนครในที่นี้ นางนารีผู้นี้มีบุญ จักยังพืชของตนให้จำเริญยิ่งได้”^{๑๖}

ในตำนานหลายเล่มกล่าวตรงกันที่พระฤาษีทั้งสองปรารภถึงพระนางจามเทวี แต่เป็นที่น่าแปลกในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์^{๑๗} และคัมภีร์สังคดียวงศ์^{๑๘} กลับมีข้อความที่ต่างไปโดยเฉพาะ เมื่อกล่าวถึงพระสุกกทันตฤาษี ตอนกำเนิดฤาษีทั้ง ๔ หลังจากลาสิกขาออกจากบรรพชิตมาถือเพศเป็นฤาษี ท่านสุกกทันตไม่ได้ถือเพศฤาษีตาม กลับครองเรือนเป็นคฤหัสถ์อยู่เมืองละโว้ เมื่อพระवासเทพฤาษีสร้างนครหริภุญไชยแล้วจึงรำพึงว่า “คนอื่นนอกจากท่านสุกกทันตสหายของเรา ผู้ประกอบไปด้วยศีลคุณเป็นต้น ย่อมไม่มี พระนครนี้สมควรแก่สุกกทันตสหายของเราผู้เดียวเท่านั้น”^{๑๙}

เมื่อรำพึงดังนี้แล้ว จึงได้เขียนหนังสือผูกในแพไม้ไผ่ให้ไหลไปตามแม่น้ำปิง (พิงคนที) ท่านสุกกทันตเมื่อทราบเหตุแล้ว จึงรีบมานครหริภุญไชยแล้วเสนอความเห็นให้ทูลขอธิดาพระเจ้ากรุงละโว้มาครองเมือง เนื้อความในตำนานทุกเล่มตรงกัน (ทูลขอพระนางจามเทวีมาครองนครหริภุญไชย)

๓.๑.๔ ทูตกระวะยะผู้ทูลเชิญพระนางจามเทวี

จากการศึกษา พบว่า ตำนานทุกฉบับให้ความสำคัญกับทูตที่พระสุเทวฤาษีให้ไปทูลขอพระนางจามเทวี จากพระเจ้ากรุงละโว้และทูตผู้ไปเจรจาความนี้จะต้องมีความสำคัญมาก นอกจากนั้นต้องรู้จักการทูตสามารถเจรจาเรื่องการบ้านการเมือง การที่จะไปทูลขอพระธิดาพระเจ้ากรุงละโว้นั้น คงไม่ใช่เป็นเรื่องง่ายนัก กรุงละโว้ก็มีเป็นมหาอาณาจักรที่ใหญ่ เป็นมหานคร เป็นมหาอำนาจ เป็นศูนย์กลางการเมืองการปกครอง มีเมืองเล็กเมืองน้อยอยู่ในขอบขันธสีมา เป็นศูนย์กลางการค้า

^{๑๕} พระโพธิ์รังสี, จามเทวีวงศ์พงศาวดารเมืองหริภุญไชย, หน้า ๗๗-๗๘.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑.

^{๑๗} พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, แปลโดยแสงมนวิฑูร, อ่างแล้ว, หน้า ๒๖๕.

^{๑๘} สมเด็จพระวันรัตน์, สังคดียวงศ์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ศิวพร, ๒๕๒๑), หน้า ๒๒๑.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๕.

ขาย และที่สำคัญคือเป็นศูนย์กลางความเจริญทางพระพุทธศาสนาทั้งศิลปวิทยาวิชาการต่างๆ ในทางสถาปัตยกรรม มีนักปราชญ์ราชบัณฑิต และนายช่างต่างๆ มากมาย

ดังนั้น พระวาสุเทพฤาษีจึงได้ปรึกษาหารือกับพระสุกกทันตฤาษี คัดเลือกผู้ที่มีคุณสมบัติที่เหมาะสม มีความสามารถในการเจรจา ไม่เช่นนั้นแล้วอาจจะเป็นที่ไม่พอพระทัยแก่พระเจ้ากรุงละโว้ พระฤาษีทั้งสองได้คัดเลือกบุรุษหนุ่มผู้หนึ่งนามว่า “ควย นาม ทูต (ทูต นามว่าคะวะยะ)” เป็นทูตไปเจรจามาเพื่อทูลขอพระราชธิดาจากพระเจ้ากรุงละโว้ในคัมภีร์จามเวทิงค์กล่าวว่า “นายคเวยกุมาร ใช้เส้นทางล่องมาตามลำน้ำปิง พร้อมเครื่องราชบรรณาการและบริวาร ๕๐๐ คน ส่วนพระสุกกทันตฤาษีมาทางอากาศ (เหาะ) ล่วงหน้ามาก่อน”^{๒๐}

ข้อความในตำนานมูลศาสนา ได้ชี้ให้เห็นว่า พระวาสุเทพฤาษีก็เห็นด้วยกับคำแนะนำของพระสุกกทันตฤาษี กล่าวว่า

“ถ้าเช่นนั้นดินกหนาทเดียว เราจักหาขบวนบรรณาการของฝากไปถวายพระยาละโว้ กับด้วย สหายคนหนึ่งและบริวาร ๕๐๐ คน สรรหาบุคคลในกัจฉนั้น ก็ได้ยังบุคคลหนึ่งมีนามว่าคะวะยะ พระฤาษีวาสุเทพจึงเรียกหาขบวนนายคะวะยะเข้ามาแล้วกล่าวว่า ดูรายนายคะวะยะ เราจักใช้ให้ท่านนำบรรณาการไปถวายพระยาละโว้ด้วยสุกกทันตฤาษีสหายเรา พร้อมด้วยคนบริวารอีกประมาณ ๕๐๐ คน”^{๒๑}

จะเห็นได้ว่า ทูตคะวะยะนี้เป็นชื่อบุคคลคนๆ เดียวกันที่มีปรากฏอยู่ในตำนานแต่อาจจะ เป็นหัวหน้าหรือผู้นำชาวบ้านในยุคนั้นที่ร่วมกันสร้างนครทริภุญไชย บุคคลผู้นี้ต้องเป็นผู้นำที่ฉลาดมีปัญญาไหวพริบดี มีความสามารถในการเจรจา แต่เป็นสามัญชน เมื่อเป็นเช่นนี้พระฤาษีจึงแต่งตั้งให้เป็นทูตไปทูลขอพระราชธิดาของพระเจ้ากรุงละโว้ ทั้งนี้ น่าจะเป็นชาวเม็ง ชนพื้นเมืองเดิมที่สืบเชื้อสายมาจากเมงคบุตร ชนกลุ่มน้อยที่จับเกี่ยวกับชาวลัวะ เป็นชาวพื้นเมืองดั้งเดิมเช่นกันที่กระจายกันอยู่ตามเชิงดอยสุเทพ ท่านฤาษีต้องการหน่อเนื้อกษัตริย์มาปกครองนครทริภุญไชย นายคะวะยะนี้มีบุญแต่กรรมบั้งยังไม่พร้อม เพราะเมื่อจะได้เป็นใหญ่ถึงเจ้าผู้ครองนคร แต่ถือชาติมาเป็นชนสามัญจึงเสียโอกาสอันนี้ไปและเพราะอิทธิพลของฤาษีที่ชาวนครเคารพนับถือมาก เมื่อท่านแนะนำอย่างไร ชาวบ้านก็เชื่อตามนั้น

ทูตคะวะยะทำหน้าที่ได้ดีเยี่ยม กอปรกับมีท่านสุกกทันตฤาษีได้ช่วยเจรจาเบิกทางไว้ก่อนแล้ว ท่านจึงทำหน้าที่ได้สำเร็จตามเป้าหมาย นับว่าท่านไปอยู่และรอคำตอบจากพระเจ้าละโว้นานถึง ๑ ปี

๓.๑.๕ พระนางจามเทวีไปครองนครทริภุญชัย

คณะทูตของพระฤาษีวาสุเทพที่นำโดยนายคะวะยะเป็นคณะใหญ่มีจำนวน ๕๐๐ คน พร้อมเครื่องราชบรรณาการ ในส่วนของพระสุกกทันตฤาษีนั้นล่วงหน้าไปก่อนแล้ว หลังจากได้ถวาย

^{๒๐} พระโพธิ์รังสี, จามเทวีวงศ์พงศาวดารเมืองทริภุญไชย, หน้า ๘๑-๙๑.

^{๒๑} กรมศิลปากร, ตำนานมูลศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระจันทร์ ๒๕๑๙), หน้า ๑๒๕-๑๒๗.

พระราชสาส์น พระเจ้ากรุงละโว้ทรงได้มีไมตรีตอบรับไม่เชิงปฏิเสธ พระองค์ได้ตรัสว่า “ข้าแต่เจ้าฤาษี ผู้ข้าจะตอบในบัดเดี๋ยวนี้อย่างไม่ได้ก่อน เหตุว่าข้าวสาส์นอันพระฤาษีวาสุเทพให้มาถึงผู้ข้านี้ยากหนา หากหากผู้ที่ให้เขาไป เขาพอใจไปก็ดีอยู่ ถ้าหากเขาไม่พอใจจะไป ผู้ที่จะบังคับเขาไปนั้นเป็นไปได้”^{๒๒}

เจ้ากรุงละโว้ได้ทรงตรัสเรียกหาพระนางจามเทวี แล้วทรงแจ้งความประสงค์ของคณะทูต ให้ทรงทราบ ข้อความในประชุมตำนานลานนาไทยกล่าวว่า

ดูกร นางจามเทวีลูกรักแก่พ่อเหยา บัดนี้เจ้าสุทโธระสีกี้ใช้หื้อเอาของฝากมาถึง พ่อ เพื่อจักขอเอานาง เมื่อเป็นเจ้าพระยาในเมืองขุนน้ำพိုင်ว่าสนี้ เหตุนี้มา จูงเมื่อเป็น เจ้าเป็นใหญ่ ในเมืองขุนน้ำพိုင်ทอละ คั่นดั่งกัมโพชชะราชบุตร พ่อก็ตั้งไว้ในที่อันเป็นอุป ราชแล้ว แม่นว่ามันเปิงใจหญิงผู้ใด ก็หากจักเอาหญิงผู้นั้นหื้อชะแลฯ

พระนางจามเทวีคะนึงในใจว่า จักได้หันหน้าเจ้าสุทโธระสี อันเป็นพ่อเลี้ยงแห่งตน นางยินดีมากนัก จึงขานรับคำพระยาว่า พ่อพระเจ้ากณณาแก้ว ข้าก็บ่เหลืออาชญาได้แล ว่าอันแล้วก็เพิกคินมาสู่ที่อยู่แห่งตนแล้ว ก็เจียรจาแลซึ่งเจ้ากัมโพชชะอุปราช อันเป็นผัว รักแห่งตน ก็ขียาอาการทั้งปวง แล้วก็จักขอเจ้ากัมโพชชะอุปราชขึ้นไปด้วย ไปตามตน หั้นแลฯ^{๒๓}

เจ้าชายรามราชหรือเจ้ากัมโพชชะอุปราช พระสวามีของพระนางจามเทวีทรงปฏิเสธที่จะ ไปด้วย เหตุที่เจ้าชายปฏิเสธเพราะว่าท่านทูตมาทูลขอพระนางจามเทวีแต่ผู้เดียว แต่ไม่ได้กล่าวถึง พระองค์เลย จึงมีความน้อยพระทัย ในประชุมตำนานลานนาไทยปรากฏข้อความที่เจ้าชายรามราช กล่าวตอบกับพระนางจามเทวีว่า “อหัง อันว่าพินี้ ภูบไปแล เหตุว่าเขาใคร่ได้นางจึงมาขอเอานางผู้ เดียว ตัวพินี้ นางจักเมื่อเป็นท้าวเป็นพระยา เป็นเจ้าเป็นใหญ่ในเมืองขุนน้ำพိုင်ผู้เดียว โดยสัพพะสวัสดิ เทอะ”^{๒๔}

แต่ในตำนานมูลศาสนากล่าวว่า เจ้าชายรามราชได้ออกผนวช พระนางจามเทวีจึงทรงอยู่ ในฐานผู้ที่ปราศจากพระสวามี ซึ่งในขณะนั้นพระนางฯ ยังทรงครรภ์ ๓ เดือน

๓.๑.๖ สิ่งทีทูลขอพระราชทานไปนครหริภุญชัย

หลังจากที่ทูตคณะยะท่านสุกกทันตฤาษี ได้นำสาส์นจากพระสุทโธฤาษีมาทูลขอพระนาง จามเทวีเพื่อนำไปเป็นกษัตริย์ครองนครหริภุญชัย ในตำนานกล่าวต่อไปว่าท่านทูตคณะยะไปพำนัก อยู่ในเมืองละโว้ ๑ ปี บ้าง ๓ ปี บ้าง เห็นได้ว่าทูตคณะยะคงต้องใช้ศิลปะโวหารในการเจรจาเป็นอย่างดี มากกว่าที่จะโน้มน้าวพระทัยพระเจ้ากรุงละโว้ได้ อนึ่งนั้น เป็นที่ทราบกันว่าขณะนั้นพระนางฯ ยังทรง พระครรภ์อ่อนได้ ๓ เดือน ประกอบกับพระเจ้ากรุงละโว้ไม่มีพระราชโอรสด้วย

^{๒๒} กรมศิลปากร, ตำนานมูลศาสนา, หน้า ๑๒๖-๑๒๗.

^{๒๓} สงวน โสติสุขรัตน์, ประชุมลานนาไทย, หน้า ๑๔-๑๕.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

การที่ท่านวสุเทพฯส่งคณะทูตพร้อมบริวาร ๕๐๐ คนมาอยู่เมืองละโว้เป็นเวลานานนับว่า น่าจะเป็นการส่งคนทั้งหลายเหล่านี้มาศึกษากิจการบ้านเมือง การปกครอง และสืบสาวเรื่องราวของพระพุทธศาสนาด้วย เพราะท่านนครทริภุญไชยที่สร้างขึ้นใหม่คงจะยังไม่เรียบร้อยดีนัก เป็นสาเหตุหนึ่งที่พระนางฯ จึงต้องนำบุคคลที่มีความรู้ มีความสามารถ และมีคุณภาพติดตามไปด้วยเมื่อทางนครละโว้ตอบรับคำเชื้อเชิญจากนครทริภุญไชย ทั้งด้วยความเต็มพระทัยของพระนางจามเทวีในการที่จะไปครองเมืองทริภุญไชย พระนางฯ ได้ทูลขอผู้คนที่พระนางฯ ได้คัดเลือกไว้แล้วอย่างละ ๕๐๐ ในตำนานมูลศาสนา พระนางฯ ได้ทูลขอต่อพระเจ้านพรัตน์ กษัตริย์กรุงละโว้ว่า

ข้าแต่พระราชบิดาเป็นเจ้า พระองค์มีพระประสงค์ให้ข้าน้อยไปเป็นนางพระยาเสวยราชสมบัติอยู่ในนครหนขุนเหนือน้ำโพ้นแท้ ดังนั้น ข้าน้อยขอรับพระราชทานไปตามพระราชประสงค์ของพระบิดา ครั้นนี้ โดยความพอใจของลูกเป็นอย่างยิ่ง หากที่สุดมิได้ แต่ทว่าข้าน้อยขอพระราชทานกราบทูลขอเอาสิ่งของที่เป็นมงคลไป เพื่อประกอบกิจให้เป็นประโยชน์ทั้งภายในและภายนอก เป็นต้นว่า (๑) ข้าน้อยขอพระมหาเถระที่ทรงปฏิภักประมาณ ๕๐๐ องค์ (๒) หมู่ปะขาวทั้งหลายที่ตั้งอยู่ในเบญจศีล ๕๐๐ คน (๓) บัณฑิต ๕๐๐ คน (๔) หมู่ช่างสลัก ๕๐๐ คน (๕) ช่างแก้วแหวน ๕๐๐ คน (๖) พ่อเลี้ยง ๕๐๐ คน (๗) แม่เลี้ยง ๕๐๐ คน (๘) หมู่หมอโหรา ๕๐๐ คน (๙) หมอยา ๕๐๐ คน (๑๐) ช่างเงิน ๕๐๐ คน (๑๑) ช่างทอง ๕๐๐ คน (๑๒) ช่างเหล็ก ๕๐๐ คน (๑๓) ช่างเขียน ๕๐๐ คน (๑๔) หมู่ช่างทั้งหลายต่าง ๆ ๕๐๐ คน (๑๕) พ่อเวียง (แรงงาน) ทั้งหมด ๕๐๐ คน เพื่อให้สำเร็จทั้งภายในและภายนอกอย่างแท้จริง^{๒๕}

สิ่งที่พระนางจามเทวีได้ทูลขอทั้ง ๑๕ รายการนั้น แสดงให้เห็นว่าเมืองละโว้สมัยพระเจ้านพรัตน์มีความเจริญรุ่งเรืองในทุกๆ ด้าน ทั้งด้านการพระพุทธศาสนาและการเมืองการปกครอง ตลอดจนถึงเศรษฐกิจ พระนางจามเทวี คงตระหนักได้ถึงกาลในอนาคตที่จะไปเป็นกษัตริย์ปกครองนครทริภุญไชยซึ่งเป็นนครใหม่ จำเป็นต้องไปวางระเบียบแบบแผนใหม่ ทั้งนี้คงได้ปรึกษารื้อกับทูตคณะจะเป็นที่เรียบร้อย พระนางจามเทวีได้จูงใจผู้คน นักการ เศรษฐี คหบดี และพระภิกษุสงฆ์พร้อมที่จะร่วมกันในพระนครใหม่ซึ่งยังไม่แล้วเสร็จเรียบร้อยดี และยังขาดแคลนบุคลากรที่เป็นปัญญาชนเป็นอย่างมากเหตุเพราะเป็นเมืองล่ม

ในประเด็นนี้ ได้มีผู้ให้ความเห็นว่า คำว่า “เมืองล่ม” ในที่นี้น่าจะเป็นการล่มสลายของราชวงศ์ผู้ครองนครที่ขาดศีลธรรมหรือทศพิธราชธรรม เกิดการจลาจลรบฆ่าฟันกันเพื่อแย่งชิงอำนาจจนทำให้บ้านเมืองพินาศย่อยยับกลายเป็นเมืองร้าง หากพิจารณาดูเรื่องราวนครลพะ ก่อนจะมาเป็นนครทริภุญไชย ตามงานเขียนของนายสินธพ ทรวงแก้ว ในหนังสือตามรอยพระพุทธองค์^{๒๖} แล้วจะได้คำมูลชัดเจนมาก โดยนครลพะนั้นบ้านเมืองเกิดจลาจล เจ้านายผู้ใหญ่ได้พาผู้คนอพยพหนีไปอยู่เมืองต่างๆ ชาวนครทริภุญไชยสงครามต่างก็พากันหนีเข้าป่าเพื่อเอาตัวรอด แม้พระราชบิดา(พระนางจามเทวี) พระฤาษีก็ไปช่วยพาหนีเอามาเลี้ยง แล้วนำไปฝากพระเจ้ากรุงละโว้ชุบเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรมเมื่อ

^{๒๕} กรมศิลปากร, ตำนานมูลศาสนา, หน้า ๑๒๙.

^{๒๖} สินธพ ทรวงแก้ว, ตามรอยพระพุทธองค์, หน้า ๒๙-๓๖.

บ้านเมืองสงบและกลายเป็นเมืองร้าง พระสุเทวฤาษีจึงรวบรวมผู้คนมาสร้างเมืองใหม่ แล้วอัญเชิญพระนางจามเทวีเสด็จมาครองเมือง

ในคัมภีร์จามเทวีวงศ์กล่าวว่า พระนางจามเทวี ทรงดีพระทัยที่จะได้กลับมาสู่บ้านเกิดและระลึกถึงบุญคุณพระฤาษีที่ช่วยชีวิตชุบเลี้ยงมาจนเติบโต ดังนั้นพระนางฯ คงจะรู้อยู่แก่พระทัยว่านครหริภุญไชยนั้นขาดแคลนนักปราชญ์ ขาดผู้นำทางจิตวิญญาณ ทำให้ผู้คนไร้ที่พึ่งทางใจ พระนางฯ จึงต้องนิมนต์พระภิกษุ ๕๐๐ รูป ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ตลอดจนอุบาสกและอุบาสิกาที่รู้ขนบธรรมเนียมประเพณีดีแล้วช่วยสนับสนุนพระภิกษุสงฆ์

ในด้านเศรษฐกิจทรงทูลขอเศรษฐกิจและคหบดีไปกอบกู้วิกฤตเศรษฐกิจ จากสภาพบ้านเมืองที่ล่มสลายให้ฟื้นสู่ความมั่งคั่ง

ส่วนในด้านพุทธศาสนสถานและสถาปัตยกรรมก็ขอช่างผู้ชำนาญการทุกสาขา ไปช่วยสร้างพระนคร นายช่างเหล่านี้เป็นทวารวดีที่มีความชำนาญทั้งสมัครใจที่จะไปสร้างนครใหม่ ขณะเดียวกัน ท่านทูตจะวะยะกับบริวาร ๕๐๐ คนก็คงจะไม่มานั่งนอนเปล่า ๆ เป็นเวลา ๑ ปี บางฉบับบอกว่ายู่ถึง ๓ ปี อย่างน้อยต้องมาเรียนรู้การเมืองการปกครอง เพื่อนำกลับไปพัฒนานครหริภุญไชยบ้านเกิดของพวกเขา

พระนางจามเทวีทรงทราบสถานการณ์ทางนครหริภุญไชยได้ดีจากท่านทูตจะวะยะ จึงเตรียมผู้คนและข้าวของเป็นการใหญ่ ใช้เวลารวบรวมถึง ๑ ปีเช่นกัน ก่อนเสด็จไปนครหริภุญไชย พระเจ้านพรัตน์พระบิดาเลี้ยงได้อวยพรให้พระนางฯ เดินทางโดยสวัสดิภาพ ข้อความในตำนานมูลศาสนากล่าวไว้ว่า

ดูราลูกรักแห่งพอ เจ้านี้ใช้บุคคลโยโสสามานย์ดอกหนา เจ้านี้เป็นแก่นชาติเชื้อ
หน่อท้าวอันอุดมแท้จริง เจ้าจงไปเป็นนางพระยาเทอญ และเจ้าจงนำเอาพระพุทธศาสนา
ไปกับด้วยพระอริยสงฆ์ทั้งหลาย ๕๐๐ องค์นี้เพื่อให้เป็นแก่นสารภายในแก่เจ้า ความ
สวัสดิ์ที่ข้ายุงเจริญแก่เจ้า เมื่อเจ้าไปเสวยราชสมบัติเป็นนางพระยา เจ้าจงประพฤติให้
ถูกต้องตามทศพิธราชธรรม จงทุกประการ เพื่อให้มีความสุขความเจริญแก่ชาวเมือง
ทั้งหลายและเจ้าคอยว่ากล่าวสั่งสอนชาวเมืองทั้งหลาย อย่าให้มีความประมาท ให้ตั้งอยู่
ในทานศีลทุกคนเทอญ แม้มหาเจ้าทั้งหลาย ๕๐๐ องค์นี้ก็ดี เทียรย่อมทรงศีลสมาธิปัญญา
ทุก ๆ พระองค์แท้จริง เจ้าไททั้งหลายนี้ย่อมเจริญเมตตา อุปีฏฐากรักษาเจ้าทุกคำเช้าวัน
คืน เพื่อให้มีความสุขความเจริญแก่เจ้าเจ้าอย่าได้ประมาทในเจ้ากุแลนา เจ้าจงให้เจ้ากุ
ได้รับความสบายด้วยจตุปัจจัยจงบทุกพระองค์เทอญ^{๒๗}

สิ่งที่พระนางจามเทวีทูลขอและนำเสด็จไปด้วย ต่อมาภายหลังบังเกิดผลแก่พสกนิกรและตัวพระนางฯ เองตามที่กล่าวไว้ว่าเพื่อประกอบกิจให้เป็นประโยชน์ทั้งภายนอกและภายในอย่างแท้จริง

^{๒๗} กรมศิลปากร, ตำนานมูลศาสนา, หน้า ๑๓๐-๑๓๑.

๓.๑.๗ เส้นทางเสด็จจากกรุงละโว้สู่นครทริภุญไชย

เมื่อพระนางจามเทวีได้เตรียมสิ่งของพร้อมด้วยพสกนิกร ผู้อาสาสมัครจะไปตั้งรกรากอยู่ ณ นครทริภุญไชยโดยใช้เวลาเตรียมการเป็นเวลา ๑ ปี การเสด็จในครั้งนี้เป็นขบวนใหญ่ประกอบด้วย พลช้าง ๕๐๐ เชือก พลม้า ๕๐๐ ตัว พลเท้า ๑,๕๐๑ คน พลทหารหญิง ๒๐๐ คน และสิ่งที่พลขอพระราชทานอีกอย่างละ ๕๐๐

ฤกษ์เดินทางคือ แรม “๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ปีไส้ (มะเส็ง) พุทธศักราช ๑๒๐๐” ขณะที่มียพระชนมายุ ๒๕ พรรษา เจ้ากรุงละโว้ พระบิดาเลี้ยงกษัตริย์กรุงละโว้ได้มอบพระแสงดาบอาญาสิทธิ์ แก้วแหวนเงินทอง แพรพรรณ และทวยโยธา พระองค์ได้บวงสรวงเทพยดา ฝากพระนางจามเทวีและสาปแช่งกษัตริย์ทุก ๆ พระองค์ หากไปเบียดเบียนนครทริภุญไชยให้ถึงความพินาศในตำนานชีวประวัติเจ้าแม่จามะเทวีฯ ฉบับนายสุทวารี เจ้ากรุงละโว้ รับสั่งด้วยพระสุรเสียงดังก้องว่า

เนื่องด้วยนครทริภุญไชย ซึ่งท่านฤาษีสุเทพและบรรดาฤาษีทั้งหลายได้สร้างขึ้นใหม่แทนบุรพนคร ซึ่งได้ถูกทำลายด้วยพระแม่คงคาจนเป็นนครร้างนับบัดนี้ นครดังกล่าวได้สร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว แต่ขาดพระมหากษัตริย์ผู้จักปกครอง จึงท่านฤาษีสุเทพจึงมีสาส์นมาถึงเรากษัตริย์ละโว้ว่าจักขอเอกราชิตาจากแม่เทวีของเรา ซึ่งเป็นราชินีของละโว้ไปเป็นมหากษัตริย์ เราได้ไตร่ตรองและประชุมเสนาอำมาตย์ทั้งหลายโดยถี่ย่วนแล้วทั้งหมด ได้เห็นใจในความลำบากที่ประชากรในแคว้นทริภุญไชย ขาดพระมหากษัตริย์และผู้นำ อีกประการหนึ่งนครนี้เป็นเอกนคร มิได้ขึ้นต่อผู้ใด ต้องมีกษัตริย์ที่ทรงพระปรีชาทั้งนี้เพื่อมนุษยธรรม เราจำต้องเสียสละความอาลัย ความรัก ให้พระธิดาของเราไปเป็นกษัตริย์เพื่อจรรโลงชาวทริภุญไชยสืบไป เราจึงขอมอบคน ช้าง ม้าให้สมพระเกียรติแห่งการเป็นเอกราชิตาของเรา จึงขอประกาศแก่เทพดาและบุรพกษัตริย์ว่านับต่อแต่นี้ไปขอให้พระนางจามะเทวี เป็นกษัตริย์ปกครองนครทริภุญไชย ขอเฉลิมพระนามพระมหากษัตริย์องค์นี้ว่า “พระนางจามะเทวี บรมราชานารี ศรีสุริยวงศ์ องค์ดินทร์ปิ่นธานีทริภุญไชย” เป็นปฐมกษัตริย์ผู้ครองนครทริภุญไชย โดยหมายไว้ในพระสุพรรณบัฏ และขอประกาศด้วยสัจจะวาจาว่า สืบต่อไปนี้เป็นภายภาคหน้า ผิดว่าพระมหากษัตริย์แห่งกรุงละโว้พระองค์ใด กระทำสิ่งที่ทำลายตนเองด้วยการไปเบียดเบียนประทุษร้ายต่อเอกราชิตาจากแม่เทวี แล้วไซ้ ขอให้ผู้นั้นพบแต่ความวิบัติทุกประการ^{๒๘}

ขบวนเสด็จไปตามเส้นทางชลมารค เป็นที่น่าสังเกตว่าตำนานฉบับอื่นๆ มิได้พูดถึงขบวนช้าง ผู้ศึกษาวิจัยมีความเห็นว่า ขบวนช้างน่าจะมีจริงแต่ตามมาส่งเพียงระหว่างทาง จากตำนานชีวประวัติเจ้าแม่จามะเทวีฯ ของนายสุทวารีกว่าไว้เช่นกันว่า เจ้าชายรามราชพระสวามีได้ตามาส่งและขนถ่ายสิ่งของลงแพ สถานที่ทรงจากกันนั้นได้สร้างเวียงเป็นที่ระลึกว่า “พิสดารนคร” ปัจจุบันอยู่ใน อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ สถานที่แห่งนี้พระนางจามเทวี ได้สละเพศเป็นชีผ้าขาวและได้ทูลพระ

^{๒๘} สุทวารี สุวรรณภาชน์, พระราชชีวประวัติพระแม่เจ้าจามะเทวีบรมราชานารี ศรีสุริยวงศ์ องค์ดินทร์ ปิ่นธานีทริภุญไชย, หน้า ๓๘-๓๙.

ราชสวามีว่า “เวลาที่จะจากกันก็ใกล้เข้ามาแล้ว หม่อมฉันขอเข้าสู่ความเป็นข้าราชบริพารยิ่งเขาทั้งหลายเถิด อารมณ์ทั้งมวลจักได้ยุติ”

การเสด็จทางชลมารคเริ่มจากทำน้ำขัยมงคลของกรุงละโว้ ขบวนเรือของข้าราชการบริพารนำหน้าด้วยขบวนเรือที่ทรงพระพุทธรูป พระธรรม และพระสงฆ์ เรือพระที่นั่ง ข้าราชการบริพารขนานท้าย แวะจอดตามชุมชนสองฝั่งน้ำให้การแนะนำชาวบ้านชาวเมือง เป็นการเผยแผ่พุทธธรรมคำสอนและรวบรวมชาวบ้านตั้งเป็นเวียง สร้างถาวรวัตถุตลอดระยะทางที่ผ่านไป ชุมชนที่กระจัดกระจายพระนางฯ ให้ไพร่พลรวบรวมผู้คนสร้างบ้านเมืองแล้วประดิษฐานพระพุทธรูปศาสนาให้เป็นที่พึ่งทางใจแก่ชาวคามนิคม

ในประเด็นนี้ สิ่งหะ วรรณสัย ได้แปลตำนานจามเทวี ฉบับสมุดข่อยซึ่งเขียนเป็นอักษรล้านนา ซึ่งได้เปรียบเทียบกับตำนานฉบับต่างๆ แล้วเห็นว่าตำนานฉบับสมุดข่อยมีรายละเอียดที่มากและสอดคล้องกับหลายตำนาน จึงยกมากล่าวในที่นี้ ในส่วนของเส้นทางเสด็จของพระนางฯ กล่าวถึงพระสุกกทันตฤาษีและนายทูตคณะยะลวงหน้าไปก่อน แล้วให้ยักข์ทั้งหลายจำนวนพันตน มีเทโคยักข์เป็นประธานตามมารักษา ซึ่งมีความเห็นว่าคำว่า “ยักข์ทั้งหลาย” น่าจะเป็นชนพื้นเมืองเผ่าเม็งหรือลัวะตามมาอารักขา เส้นทางเสด็จในสมุดข่อยกล่าวไว้ว่า

นางมาตั้งเมืองอันหนึ่งชื่อ พระบาง (เมืองปากบาง) แล้วขึ้นมาตั้งเมืองคันธิกะ (ชัยนาท) แล้วขึ้นมาตั้งเมืองบุราณ แล้วขึ้นมาตั้งเมืองเทพบุรี (บ้านโคกหรือวังพระธาตุ) แล้วขึ้นมาตั้งเมืองบางพละ (กำแพงเพชร) แล้วขึ้นมาตั้งเมืองราเสียด (เกาะรากเสียด) แล้วมาเถิงแห่งหนึ่ง เป็นหาดเขียวหนักแห่งนั้นเรียกว่า หาดเขียว (หาดเสียด) แล้วก็มาเถิงที่แห่งหนึ่ง ผ่าก็เปียก น้ำชุ่มผ้า นางว่าแกแม่เลี้ยงนางทั้งหลาย เอาผ้าออกตากเสียที่นั่นแล้ว นางก็ตั้งเมืองนั้นได้ชื่อว่าเมืองตากแห้ง (เมืองตาก) แล้วมาเถิงที่หนึ่งรู้พลโยธาทั้งหลายเป็นหอดหินงักจึงยังพักอยู่ที่นี่ มีดอยอันหนึ่งมีที่ใกล้ริมน้ำ เป็นฝั่งอันชันนัก นางคึงใจว่า คัพพะอันตั้งอยู่ในท้องแห่งกูนี้ (ครรภ์) จักเป็นฉันทิดาว่าอัน ส่วนว่ารัชมีพระอาทิตย์อันร่วมด้วยรัชมีน้ำต้องตนนางแล้วไปต้องท้องดอยนั้น ปรากฏรูปคน ๓ คน คือว่ารูปแห่งนางและลูกแห่งนาง อันมียังท้อง ๒ คน นางก็รู้ว่าลูกแห่งตนมี ๒ คน เป็นผู้ชายทั้ง ๒ นางก็มีใจชื่นชมยินดียิ่งนัก ที่นั่นได้ชื่อว่า สามเงา นั้นแล (อำเภอสามเงา จังหวัดตาก) นางก็มาเถิงเกาะอันหนึ่ง นางก็มาอาบน้ำท่าขมิ้น ที่นั่นได้ชื่อว่า เกาะขมิ้น และถัดนั้นนางขึ้นมาเถิงหว่างดอยที่สุดแห่งแก่งทั้งหลายก็ได้ ยังมีหญิงผู้หนึ่งขึ้นมากับด้วยนางได้มาเสียชีวิตเสียที่นั่น นางก็หือเลิกลาส่งสการหญิงผู้นั้นเสีย นางก็มาดำหัวที่ นั้นได้ชื่อว่า แก่งส้มป่อย และนางเถิงที่แห่งหนึ่งยินร้อนกระหายนัก จึงหือคนเอาเรือไปจอดอยู่พื้นเงื่อมหินอันหนึ่ง มีใจมักใคร่อาบน้ำ จึงอธิษฐานเอามือขึ้นหน้าผาที่นั่น น้ำก็บูแต่หน้าผาตกลงมาให้นางได้อาบน้ำ ลวดได้ชื่อว่า ผาอาบนาง มาจนต่อเท่าทุกวันนี้แล

นางมาเถิงที่แห่งหนึ่ง หันดอยกึ่งแม่น้ำเสียเหมือนจักไปไม่ได้ นางจึงหือช้างแถม (वाद) รูปช้างไว้ที่นั่น ได้ชื่อว่า ผาแถม หันแล มาเถิงแก่งอันหนึ่ง เป็นอันใหญ่เขียวแรงนัก ฟองน้ำอันไหลทุบตีกันแตกเป็นดั่งพวงดอกไม้ อันท่านหากส้อมหากร้อยเป็นสร้อยเป็นสายสวยงามนัก จึงใส่ชื่อว่าแก่งสร้อย นางจึงตกเอาเชือกฝ้ายกับพวกลัวะทั้งหลายอันอยู่

ระวางโขงเขตที่หันทั้งมวล เพื่อจะเอาชักเรือขึ้นแก่งเมื่อนั้นลัวะทั้งหลายก็รวบรวมกับด้วยกัน ฟันเชือกฝ้ายได้ ๔ เส้นมาถวาย เหตุนี้จึงได้ชื่อว่า ๔ เส้นสั่นกาง เป็นลัวะใหญ่กว่าลัวะทั้งหลาย ตั้งเมืองที่นั่นเรียกว่าเมืองสร้อย

จากนั้นมาถึงที่หนึ่ง เต่าปลาทั้งหลายเบียดคนนัก จึงตั้งเมืองที่นั่นว่าเมืองปลาเต่า (อำเภอตอยเต่า) นางมาถึงที่แห่งหนึ่ง เรียบเพียงงาม เปิงไฉน จึงหื้อตั้งบ้านริมแม่น้ำทรา ชื่อว่าบ้านทราแล แล้วก่อเจดีย์ชื่อวิสิตปะ มาถึงที่แห่งหนึ่งหิวนัก นางจึงย้ายอยู่ที่นั่นแล้วไปนมัสการพระบาท ที่นั่นได้ชื่อว่าเมืองหอด (เมืองฮอด) นางคลาจากที่นั่น มาถึงที่แห่งหนึ่ง น้ำไหลลงมาหาวัง เอาเรือหื้อสะแกงไป จึงเรียกว่า วังสะแกงหันแล (อำเภอป่าซาง) นางมาถึงสบน้ำอันหนึ่ง ไหลลงหันทะวันตก มาต่อน้ำแม่ระมิงค์ มีน้ำอันขาวออกมา จึงถามคนหลายว่า น้ำนี้เป็นฉันทใด คนทั้งหลายบอกว่า น้ำนี้ไหลออกมาจากหินผา แล้วน้ำนี้เป็นน้ำขานแล จึงเรียกว่าแม่ขานหันแล ถัดนั้นนางมาถึงดอนทองถามคนทั้งหลายว่า แต่นี้ไปหาเมือง (หริภุญไชย) ไกลใกล้มากน้อยเพียงใด คนทั้งหลายชวนว่า กิ่งโยชน์หนึ่งหรือประมาณ ๔๐๐ วา นางยังอยู่ที่นั่น หาพวกรณูสิงห์มาแล้ว หื้อพวกรณูสิงห์ยิงธนูมั่งคละขึ้นไปหื้อไปตกในเมือง ปืนธนูปักอยู่ที่ใด เป็นอุมตินิกแล้วสร้างเจดีย์กวมลูกรณูนั้น ลวดได้ชื่อว่า วัดอุมหันแล^{๒๙} (วัดรมณียรามหรือวัดกู่ละม็ก)

เส้นทางเสด็จของพระนางจามเทวีนี้ อาจจะมีรายละเอียดปลีกย่อยต่างกันไปบ้างตามชื่อและตำนานเรียกขาน อย่างเช่น คำว่า “สามเงา” พงศาวดารโยนก^{๓๐} และจากหนังสือตำนานมูลศาสนา^{๓๑} กล่าวไว้ตรงกัน ซึ่งต่างจากตำนานสมุดข่อย โดยกล่าวถึงสถานที่พระนางฯ เสด็จมาพร้อมรู้ไพร่พลโยธามาถึงสถานที่แห่งนี้เกิดอาการเหนื่อยล้าจึงวังงเหงาหาวนอน พระนางฯ เองก็ดูจะเหงาๆ ไป จึงเรียกว่า จามเหงาสระเหงา หรือยามเหงา ต่อมาจึงมาเพี้ยนเป็น สามเงา นอกจากนี้ตำราเหล่านั้นยังให้รายละเอียดในการก่อสร้างพุทธบูชาสถานทางพระพุทธศาสนาตามรายทางไว้อีกด้วย

รวมระยะเวลาที่พระนางจามเทวีเสด็จจากกรุงละโว้ถึงนครหริภุญไชยใช้เวลา ๗ เดือน ในหนังสือตำนานประวัติวัดกู่ละม็ก ได้กล่าวว่าพระสุเทวฤาษีพร้อมด้วยชาวเมืองมาต้อนรับพระนางฯ ที่วัดกู่ละม็กและทูลขอให้พระนางฯ ลาสิกขาจากชีผ้าขาว เนื่องจากพระนางฯ มาปฏิบัติธรรมที่วัดกู่ละม็ก และสร้างเวียงวังอยู่ถึง ๓ เดือน เกรงว่าพระนางฯ จะไม่ลาสิกขา หลังจากลาสิกขาจากชีแล้วพระนางฯ ได้เสด็จเข้านครหริภุญไชย ในเช้าตรู่ของ “วันขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๗ ปีมะเส็ง พุทธศักราช ๑๒๐๒” เถลิงราชสมบัติในวันรุ่งขึ้น คือ “วันขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๗ พุทธศักราช ๑๒๐๒” ความจริงแล้วการเดินทางจากละโว้ถึงนครหริภุญไชยใช้เวลาเพียง ๔ เดือนเท่านั้น แต่พระนางฯ พักอยู่ในวัดกู่ละม็กเสีย ๓ เดือน ก่อนที่จะเสด็จเข้านครหริภุญไชย

^{๒๙} ลิงมะ วรรณสัย, ประวัติพระนางจามเทวีและจังหวัดลำพูน, หน้า ๔๓-๖๐.

^{๓๐} พระยาประชาภิจักรจักรี, พงศาวดารโยนก, (กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๑๗๕-๑๘๐.

^{๓๑} กรมศิลปากร, ตำนานมูลศาสนา, หน้า ๑๓๐-๑๓๕.

๓.๑.๘ พระราชโอรสของพระนางจามเทวี

พระราชโอรสแฝดทั้งสองของพระนางจามเทวี คือ พระมหันตยศและพระอนันตยศ ในหนังสือตำนานมูลศาสนา จามเทวีวงศ์ และชินกาลมาลีปกรณ์ ไม่ได้กล่าวระบุพระนามพระราชบิดา กล่าวแต่เพียงเป็นพระราชโอรสแฝดที่ประสูติจากพระนางจามเทวี ต่างกล่าวตรงกันว่า พระนางฯ ทรงพระครรภ์ได้ ๓ เดือน ไปครองนครหริภุญไชยและมีพระประสูติกาล หลังจากที่พระนางเสด็จขึ้นครองราชย์ ๗ วัน ตำนานมูลศาสนากล่าวว่า

พระนางจามเทวีเสวยราชสมบัติเป็นนางพญาได้ ๗ วัน ก็ประสูติพระราชโอรสแฝด ๑ พระองค์ พระนางทรงครรภ์มาแต่เมืองละโว้โพ้นแล้วพระนางขนานพระนามพระราชโอรสผู้พี่นั้นทรงพระนามว่า พระเจ้ามหันตยศ ผู้น้องทรงพระนามว่าอินทวร (พระเจ้าอนันตยศ) เหตุกุมารทั้ง ๒ นั้น มีรูปร่างลักษณะงดงามเสมอกันแท้จริง^{๓๒}

พระราชโอรสทั้ง ๒ พระองค์ มีส่วนเกื้อหนุนเสริมบทบาทพระนางจามเทวีให้เด่นชัดทั้งในการสงครามแผ่พระราชอำนาจขยายพระราชอาณาจักร ในสงครามไสยศาสตร์กับขุนหลวงวิลังคะเจ้าแห่งเมืองระมิงค์ถึงกับทำให้ชนชาวละโว้สยบอยู่ภายใต้พระราชอำนาจของพระนางจามเทวี ขุนหลวงวิลังคะยกพระราชธิดาแฝด ๒ พระองค์ อภิเษกสมรสกับพระมหันตยศและพระอนันตยศและอีกบทบาทหนึ่งที่หนุนเสริมพระเกียรติคุณของพระนางจามเทวี คือ พระโอรสทั้ง ๒ พระองค์ เป็นอภิชาติบุตร มีความกตัญญูทศเวทีสอนคุณพระราชมารดา เป็นแบบอย่างแก่กุลบุตรที่มีความกตัญญูรู้คุณมารดาเป็นอย่างยิ่ง ได้เป็นธุระในการส่งเสริมสนับสนุนการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง พระเจ้าอนันตยศ แฝดผู้น้อง ได้เป็นปฐมกษัตริย์ปกครอง นครเขลางค์ ทำให้พระพุทธศาสนาแผ่ขยายไปสู่หัวเมืองน้อยใหญ่ที่พระองค์ทรงปกครอง ส่วนพระเจ้ามหันตยศผู้พี่เสวยราชย์ในนครหริภุญไชยต่อจากพระราชมารดา พระองค์ทรงตั้งมั่นอยู่ทศพิธราชธรรม ความในคัมภีร์จามเทวีวงศ์กล่าวว่า

จำเดิมแต่นั้นไป พระเจ้ามหันตยศ บรมกษัตริย์ก็พระราชทานโอวาทแก่ชนชาวพระนครหริภุญไชย และชนผู้อยู่ในแคว้นแคว้นหริภุญไชยนครให้ประดิษฐานอยู่ในกุศลธรรม ส่วนพระองค์ก็ทรงประพฤติอยู่ในกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการแลจักรวติจารีตครอบครองสิริราชสมบัติในหริภุญไชยนคร^{๓๓}

แผ่นดินในสมัยพระเจ้าอนันตยศ ผู้ครองนครเขลางค์และนครหริภุญไชย ภายใต้การปกครองของพระเจ้ามหันตยศ แผ่นดินสงบร่มเย็น พระนางจามเทวีคอยให้การดูแลและเป็นที่ปรึกษาแก่พระราชโอรส จนกระทั่งพระนางฯ เสด็จสวรรคต พระราชโอรสทั้งสองพระองค์ ก็ได้เป็นมารดานับว่าเป็นพระราชโอรสที่ประเสริฐยิ่ง

^{๓๒} ไกรศรี นิมมานเหมินทร์, กาพย์เจ็ยจามเทวีและวิลังคะ, (กรุงเทพมหานคร: พี.เอ.ลิฟวิ่ง ๒๕๓๓), หน้า ๒๕๓-๒๕๖.

^{๓๓} พระโพธิ์รังสี, จามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชย, หน้า ๒๑๕.

๓.๑.๙ บั้นปลายพระชนม์ชีพพระนางจามเทวี

ในปลายรัชสมัยของพระนางจามเทวี ครั้นเมื่อบ้านเมืองสงบสุขและพระนางฯ ได้เป็นองค์อัครศาสนูปถัมภกพระพุทธศาสนา การพระศาสนาเจริญงอกงาม พระภิกษุสามเณรได้เล่าเรียนพระบาลีพุทธศาสนานิกายเถรวาท ที่พระนางฯ ได้นำพระภิกษุ ๕๐๐ รูป มาจากละโว้ ได้ช่วยกันเผยแผ่พระพุทธศาสนาออกสู่เมืองต่างๆ และได้สร้างพุทธบูชาสถานมากมายจนปรากฏชื่อและโบราณสถานที่ที่มีอยู่จริงสืบมาจนถึงปัจจุบัน พระนางจามเทวีได้มอบราชสมบัติให้พระราชโอรสทั้งสองแล้ว ปี พ.ศ. ๑๒๓๖ ขณะพระชนม์ได้ ๖๐ ชันษา ทรงสละเพศฆราวาสครองพระองค์ชุตชาวเสด็จรักษาศีลที่วัดจามเทวีและเอาใจใส่ทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาเพียงอย่างเดียว จนล่วงถึง พ.ศ. ๑๒๗๐ ก็เสด็จสวรรคต ขณะพระชันษาได้ ๙๖ (พ.ศ. ๑๑๗๖-๑๒๗๐) ปี พระองค์เป็นพุทธมามกะที่เคร่งครัดและมีคุณูปการต่อพระพุทธศาสนาในครั้งนั้น จนสืบมาถึงล้านนาภายหลัง

๓.๒ ความเป็นต้นแบบฐานะผู้อุบาสิกาในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาพระประวัติ ทำให้เห็นถึงความเป็นต้นแบบของพระนางจามเทวีในฐานะอุบาสิกาในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีเหตุการณ์และหลักปฏิบัติที่สะท้อนให้เห็นความเป็นต้นแบบ ดังนี้

๓.๒.๑. การนำพระพุทธศาสนามาประดิษฐานในนครหริภุญชัย ซึ่งจะเห็นได้จากการที่พระนางจามเทวี ได้ทรงคัดเลือกบุคคลผู้มีบทบาทสำคัญในการจะไปวางรากฐานทางพระพุทธศาสนา เช่น พระภิกษุที่ทรงพระไตรปิฎก ๕๐๐ รูป หมูปะขาวที่ตั้งอยู่ในศีลธรรม ๕๐๐ คน หมูบัณฑิต ๕๐๐ คน เป็นต้น ซึ่งบุคคลเหล่านี้เป็นผู้รู้ มีพื้นฐานความรู้ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธศาสนาที่ได้นำมาจากกรุงละโว้ เป็นแบบนิกายเถรวาท เป็นแบบดั้งเดิมที่สืบสานมาจากพระธรรมทูตสายที่ ๘ ที่ พระเจ้าอโศกราชส่งสมณะทูตออกเผยแผ่พระพุทธศาสนาออกชมพูทวีป โดยพระโสณะเถระและพระอุตระเถระนำเข้าสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ และเป็นที่ทราบกันดีว่าพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทนี้ ยึดในพุทธวจนะที่ได้รับการส่งคายนามาตั้งแต่ตั้งแต่ครั้งแรก ที่เกิดขึ้นหลังพุทธปรินิพพาน และมีบันทึกพุทธวจนะโดยมุขปาฐะ (การสาธยาย) การสาธยายเป็นภาษาบาลีจนถึงการส่งคายนาคั้งที่ ๕ (พ.ศ. ๔๔๓) ที่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร และการส่งคายนาคั้งที่ ๖ (พ.ศ. ๙๕๖) พระพุทธโฆษาจารย์ได้แปลจากภาษาสองหลซึ่งจารึกไว้ในใบลานเป็นภาษาบาลีซึ่งเป็นคติทางฝ่ายนิกายเถรวาท เช่น ไทย พม่า ลังกา เขมร ลาว ส่วนฝ่ายนิกายมหายานใช้ภาษาสันสกฤตเป็นหลัก เช่น ญี่ปุ่น จีน ทิเบต ญวน และ เกาหลี^{๓๔} และเมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่นครหริภุญชัยย่อมเป็นที่แน่ชัดว่าพระภิกษุผู้ทรงพระไตรปิฎกทั้งหลายเหล่านั้น เป็นผู้วางรากฐานการเรียนการสอนด้านคันถธุระแก่กุลบุตรและพระภิกษุสามเณรที่เข้ามาบรรพชาอุปสมบทในศาสนา การศึกษาภาษาบาลีเป็นไปอย่างกว้างขวางเป็นแบบอย่างการศึกษาภาษาบาลีในดินแดนล้านนา จนในสมัยต่อมาปรากฏมีพระภิกษุสงฆ์ผู้ปรารถนาจะมีความรู้ในด้านภาษาบาลีเป็นอย่างดีได้รจนาคัมภีร์จนปรากฏชื่อเสียงได้รับการกล่าวขานมาจนถึงปัจจุบัน และจะเห็นได้ว่า ด้านการศึกษาบาลีนั้นได้มีการสืบทอดมาตั้งแต่ดั้งเดิมกรุงละโว้ซึ่ง

^{๓๔} สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๖-๒๕.

เป็นส่วนหนึ่งของทวารวดี พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก มีการติดต่อกับสิงหล (ศรีลังกา) ปฏิสัมพันธ์กันทางพระพุทธศาสนา พระภิกษุสงฆ์ใช้ภาษาบาลีเป็นภาษาหลักในการสื่อสารตลอดการเรียนรู้อันพุทธธรรม การที่พระนางจามเทวี อารธนาณิมนต์ภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูป ผู้ทรงพระไตรปิฎกมานครหรืออุยชัยซึ่งปรากฏเป็นหลักฐานในตำนานต่างๆ นั้นย่อมเป็นที่แน่นอนว่า พระภิกษุเหล่านี้เป็นผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาและจัดให้มีการเรียนการสอนปริยัติธรรมทั้งบาลี เนื้อหาธรรมจนแพร่หลายในสมัยหลัง

๓.๒.๒ ทรงประพาศพระองค์เป็นอุบาสิกา ซึ่งได้รับการปลูกฝังความเป็นพุทธมามกะตั้งแต่ทรงพระเยาว์ได้รับการอบรมจากพระฤาษีวาสุเทพ ครั้งเมื่อได้มาอยู่กรุงละโว้ ดินแดนที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง พระนางฯ ได้ซึมซับรับพระธรรมและใกล้ชิดสถาบันสงฆ์ มีศรัทธาตั้งมั่นในพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคงไม่หวั่นไหว นอกจากพระนางฯ จะเป็นแบบอย่างในการประพาศดีปฏิบัติชอบตามหลักศีลธรรมแล้ว พระนางฯ ยังทรงส่งเสริมให้พสกนิกรให้รักาศิล

ศีล คือ ข้อบัญญัติที่กำหนดการปฏิบัติทางกายและวาจาของพระพุทธศาสนา เช่น ศีล ๕ ศีล ๘ นอกจากนี้ยังมีความหมายอื่นอีก อาทิเช่น

- แปลว่า ปรกติ	- แปลว่า เย็น
- แปลว่า หนักแน่นมั่นคง ไม่หวั่นไหว	- แปลว่า ดึงม เบาสบาย โล่งว่าง
- แปลว่า เรียบร้อย	- แปลว่า สงบ ระเบียบ เป็นต้น

ทั้งนี้ เพื่อให้สังคมเกิดความสงบร่มเย็น ศีลจึงเป็นหลักปฏิบัติที่มีความสำคัญต่อชุมชนและผู้ปฏิบัติ ซึ่งอาจสรุปความสำคัญไม่น้อยกว่าการอยู่ร่วมกันของบุคคลในสังคม หากบุคคลในสังคมหรือกลุ่มบุคคลไม่มีศีล สังคมหรือกลุ่มบุคคลนั้นๆ จะขาดความน่าอยู่ สังคมจะเกิดความวุ่นวายและมีปัญหาสังคมตามมามากมาย ศีลเป็นระบอบการควบคุมและขัดเกลาพฤติกรรมในการดำเนินชีวิตมีผลต่อพฤติกรรม ความเป็นไปของผู้คนในสังคม กิจกรรม และพิธีกรรม ศีลเป็นส่วนสำคัญ เพราะเป็นหัวใจในการปฏิบัติธรรมอันสำคัญยิ่งตามคำสอนของพระพุทธศาสนา เพราะศีลเป็นพื้นฐานเบื้องต้นของปริยัติธรรมและปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา โดยองค์ของสิกขาทั้ง ๓ ประกอบด้วยศีล สมาธิ และปัญญา ถ้าศีลไม่สมบูรณ์ สมาธิและปัญญาจะเกิดไม่ได้^{๓๕}

ดังนั้น ชุมชนในสังคมจะร่มเย็นเป็นสุขได้ กลุ่มชนนั้นๆ จะต้องประกอบด้วยศีล คือ มีระเบียบวินัยต่อตนเอง ปฏิบัติตามกติกาสังคม เคารพกฎหมายบ้านเมือง ศีลของคฤหัสถ์หรือผู้ครองเรือนใน พระพุทธศาสนาแบ่งออกได้เป็น ๕ และองค์ ๘ ดังนี้

ศีล ๕ ประการ

- องค์ที่ ๑ งดเว้นจากการทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง
- องค์ที่ ๒ งดเว้นจากการเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้
- องค์ที่ ๓ งดเว้นจากการประพฤติดินในกาม

^{๓๕} สาลี รักสุทธี, ศีลสุดยอดวินัยของศาสนาพุทธ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๙), หน้า ๙-๘๗.

องค์ที่ ๔ งดเว้นจากการพูดเท็จ
องค์ที่ ๕ งดเว้นจากการดื่มน้ำเมา คือ สุราเมรัยอันเป็นเหตุที่ตั้งแห่งความ
ประมาท^{๓๖}

ศีล ๘ หรืออุโบสถศีล

องค์ที่ ๑ งดเว้นจากการทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง
องค์ที่ ๒ งดเว้นจากการเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้
องค์ที่ ๓ ประพฤติพรหมจรรย์
องค์ที่ ๔ งดเว้นจากการพูดเท็จ
องค์ที่ ๕ งดเว้นจากการดื่มน้ำเมา
องค์ที่ ๖ งดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล
องค์ที่ ๗ งดเว้นจากการฟ้อนรำขับร้อง ประโคมดนตรี ประดับตกแต่งร่างกายด้วย
ดอกไม้และเครื่องหอม
องค์ที่ ๘ งดจากการนั่ง นอนบนเตียง และที่นอนอันใหญ่ ภายในยัดด้วยขนุนและ
สำลี^{๓๗}

ผู้รักษาศีลอย่างตั้งใจ ไม่บกพร่องหรือต่างพร้อย ย่อมได้อานิสงส์ชนะรักษาศีล (ทิฐฐัม
มิกัตถประโยชน์-ประโยชน์ในภพนี้) ทั้งส่งผลถึงกาลอนาคต (สัมปรายิกัตถประโยชน์-ประโยชน์ในภพ
ต่อไป) สมจริงดังคำกล่าวที่ว่า

สีเลน สุคติ ยนติ	สีลนํสุขมาให้
สีเลน โภคสมปทา	สีลนํมาซึ่งโภคทรัพย์
สีเลน นพพุติ ยนติ	สีลเป็นทางนำสู่พระนิพพาน
ตสฺมา สีลํ วิโสธเย	พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า ฉะนั้นจงชำระศีลให้บริสุทธิ์

อานิสงส์การรักษาศีล นอกจากให้ผลในปัจจุบันแล้วยังส่งผลถึงชาติหน้า พระพุทธองค์ได้
ตรัสไว้เป็นหลักฐานปรากฏในพระไตรปิฎกมีผลมากมาย สรุปจำแนกได้ ๒๐ ประการ คือ

๑. ผู้มีศีย่อมไม่มีใครข่มได้
๒. ผู้มีศีย่อมศึลบริวารมาก
๓. ผู้มีศีย่อมเป็นบุคคลมีอายุยืน
๔. ผู้มีศีย่อมได้ของบริโภคนันต์
๕. ผู้มีศีย่อมมีบริวารคอยช่วยเหลือ
๖. ผู้มีศีย่อมมีความเป็นเลิศกว่าผู้อื่น
๗. ผู้มีศีย่อมได้ปัจจัยเร็วพลัน
๘. ผู้มีศีย่อมเป็นผู้เลิศด้วยปัญญา

^{๓๖} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๖/๒๐๑., อัง.ปญจก.(ไทย) ๒๒./๑๗๒/๓๖๙.

^{๓๗} อัง.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๑๓๑/๔๙๙-๕๐๒.

๙. ผู้มีศีลย่อมมีผิวพรรณดีและได้เครื่องนุ่งห่มอันดี
๑๐. ผู้มีศีลย่อมมีโภคทรัพย์มั่งคั่ง
๑๑. ผู้มีศีลย่อมไม่มีความเสื่อม มีแต่ความเจริญ
๑๒. ผู้มีศีลย่อมมีอาหารน้อย ไม่มีโรคเบียดเบียน
๑๓. ผู้มีศีลย่อมเป็นที่รักแก่มนุษย์เทวดา มาร พรหม และสัตว์ทั้งปวงทั้งหลาย
๑๔. ผู้มีศีลย่อมเป็นผู้นำของมหาชน
๑๕. ผู้มีศีลเมื่อกระทำอะไร มหาชนย่อมทำตาม
๑๖. ผู้มีศีลย่อมทำให้บริษัท บริวารสามัคคี
๑๗. ผู้มีศีลย่อมมีวาจาที่น่าเชื่อถือ
๑๘. ผู้มีศีลย่อมชมศัตรูได้ (ศัตรูกำจัดไม่ได้)
๑๙. ผู้มีศีลย่อมมีธรรม
๒๐. ผู้มีศีลย่อมมีบริวารสะอาด^{๓๘}

อีกทั้ง พระนางฯ ทรงมีคุณสมบัติของอุบาสิกา ซึ่งในพระไตรปิฎกได้กล่าวไว้มี ๕ ประการบ้าง ๗ ประการบ้าง ๑๐ ประการบ้าง ดังนี้

คุณสมบัติอุบาสิกา ๕ ประการ ประกอบด้วย

๑. ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อ สิ่งที่เราเชื่อ
๒. ศีลบริสุทธิ์ คือ มีความประพฤติทางกาย วาจา เรียบร้อย เป็นไปเพื่อให้ได้สมาธิ และปัญญา
๓. ไม่ถือนมกตสันข้าว คือ ไม่ถือฤกษ์ยาม
๔. ไม่แสวงหาเขตบุญนอกพระพุทธศาสนา คือ ทำตามลัทธิของนักบวชนอกศาสนาที่ขัดต่อคำสอนของพระพุทธศาสนา
๕. บำเพ็ญบุญแต่ในพระพุทธศาสนา หมายถึง กระทำความดีด้วยการบำเพ็ญทาน รักษาศีลและเจริญสติตามแนวพระพุทธศาสนา^{๓๙}

คุณสมบัติอุบาสิกา ๗ ประการ ประกอบด้วย

๑. ไม่ขาดการเยี่ยมเยียนพบปะภิกษุ
๒. ไม่ละเลยการฟังธรรม
๓. ศึกษาในอริยศีล คือ การฝึกอบรมตนให้ก้าวหน้าในการปฏิบัติศีลให้สูงขึ้น
๔. มีความเลื่อมใสในพระภิกษุทั้งหลายที่เป็นเถระ นวกะ และปานกลาง
๕. ฟังธรรมโดยมิใช่จะตั้งใจคอยจับผิดหาช่องที่จะติเตียน
๖. ไม่แสวงหาทักษิณบุคคณนอกคำสอนนี้ คือ ไม่แสวงหาเขตบุญนอกพระพุทธศาสนา

^{๓๘} สำลี รักสุทธี, ศีลสุดยอดวินัยของศาสนาพุทธ, หน้า ๑๑๖-๑๗๔.

^{๓๙} อด.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๕/๓๐๐.

๗. เอาใจใส่ทำนุบำรุงและช่วยเหลือการพระพุทธศาสนา^{๔๐}
 คุณสมบัติอุบาสิกา ๑๐ ประการ ประกอบด้วย

๑. เป็นผู้มีความสุขมีทุกข์ร่วมกับพระภิกษุสงฆ์
๒. ระวังกษัตริย์ความประพฤติทางกายและวาจาไว้เป็นอย่างดี
๓. ยึดธรรมาธิปไตย คือ เอาธรรมเป็นใหญ่
๔. ยินดีในการเสียสละแจกจ่ายให้ทาน ตามความเหมาะสมตามกำลังของตน
๕. พยายามแสวงหาความรู้และเรียนรู้คำสอนของพระพุทธเจ้า
๖. เป็นสัมมาทิฐิ มีความเห็นที่ถูกต้อง
๗. ไม่ถ่อมมงคลตื่นข่าว
๘. ถึงแม้จะต้องเสียชีวิต ก็ไม่ยอมเปลี่ยนใจไปนับถือศาสนาและศาสดาองค์อื่น
๙. มีความชื่นชมยินดีในความสมัครสมานสามัคคีและสนับสนุนพร้อมเพรียงกัน
๑๐. ไม่ประพฤติปฏิบัติในพระศาสนาด้วยการล่อลวง นับถือพระรัตนตรัยด้วยความ

จริงใจ

จากคุณสมบัติของอุบาสิกาทั้ง ๕ ประการก็ดี ๗ ประการก็ดี หรือ ๑๐ ประการก็ดี พระนางฯ ทรงถึงพร้อมบริบูรณ์ ดังปรากฏแล้วในตำนานพระประวัติพระแม่เจ้าจามเทวี ในคราวเสด็จจากละโว้มานครหริภุญชัย บำเพ็ญศีลอยู่วัดกู่ละม็ก^{๔๑} ซึ่งเป็นวัดแห่งแรกที่พระองค์ทรงสร้างในนครหริภุญชัยและในบั้นปลายพระชนม์ชีพ เมื่อพระชนมายุได้ ๖๐ ชันษา พระนางฯ ทรงได้สละเพศฆราวาสครองพระองค์ชาวเสด็จไปประทับรักษาที่ ณ วัดจามเทวี เมื่อ “วันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๑๐ ปี มะโรง พุทธศก ๑๒๓๖” พระนางฯ ทรงเป็นกษัตริย์ที่เป็นแบบอย่างของพุทธศาสนิกชน ที่มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคง จึงถือได้ว่าพระนางจามเทวี เป็นต้นแบบฐานะอุบาสิกาในพระพุทธศาสนา

๓.๓ ความเป็นต้นแบบฐานะกษัตริยาในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาพระประวัติ ทำให้เห็นถึงความเป็นต้นแบบของพระนางจามเทวีในฐานะกษัตริยาในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีเหตุการณ์และหลักปฏิบัติที่สะท้อนให้เห็นความเป็นต้นแบบ ดังนี้

๓.๓.๑ ทรงเป็นนักวางแผน ซึ่งจะเห็นได้ว่า พระนางจามเทวี ได้ตัดสินใจพระทัยที่จะมาครองนครหริภุญชัย ตามคำทูลเชิญของพระสุเทวฤาษี พระนางฯ ได้เตรียมการวางแผนเป็นการใหญ่ กระทำการคัดเลือกบุคคลที่จะไปช่วยเหลือกิจการบ้านเมือง ในคัมภีร์จามเทวีวงศ์กล่าวว่า พระนางฯ ได้ทูลขอบุคลากรจากพระเจ้ากรุงละโว้พระราชบิดา อย่างละ ๕๐๐ โดยเฉพาะบุคลากรที่มีบทบาทสำคัญในการไปวางรากฐานทางพระพุทธศาสนา อาทิ พระภิกษุที่ทรงพระไตรปิฎก ๕๐๐ รูป หมู่ปะชาวที่ตั้งอยู่ในศีล ๕๐๐ คน หมู่บัณฑิต ๕๐๐ คน โดยเฉพาะบุคลากรด้านพระพุทธศาสนา

^{๔๐} งาม.ส.ต.ต.ก. (ไทย) ๒๓/๑๖/๓๑.

^{๔๑} จรัส เลิศบุรุษวิทย์, ตำนานประวัติวัดพระธาตูกู่ละม็ก, (เชียงใหม่: วัดพระธาตูกู่ละม็ก), ๒๕๕๑ (อัดสำเนา).

พระนางฯ ทรงรับผู้สมัครใจที่จะอาสาไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนนอกกรุงละโว้ จะเห็นว่าผู้ที่อาสาไปครั้งนี้พร้อมที่จะไปผจญภัยในต่างแดน ดังนั้น แต่ละรูปแต่ละคนต้องมีความรู้ความสามารถจริงๆ และแสดงให้เห็นว่ากรุงละโว้การพระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้บรรดาช่างต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นช่างแก้ว ช่างแหวน ช่างเงิน ช่างทอง ช่างเหล็ก ช่างเขียน ช่างแกะสลักก็น่าจะมีความสอดคล้องด้านพุทธศิลป์เพื่อสนับสนุนงานพระพุทธศาสนาเหล่านี้ล้วนเป็นการเตรียมการไว้แล้วอย่างน้อยที่สุดจะเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ นครหรือภูมิจักรวรรดิเป็นนครใหม่ นักปราชญ์ราชบัณฑิตไม่เกิดขึ้นมากต้องพึ่งพาเจ้าผู้ครองนคร ผู้ปราชญ์สามารถบริหารกิจการบ้านเมือง และให้การส่งเสริมการศึกษาและกิจการในพระพุทธศาสนา

๓.๓.๒ ทรงตั้งอยู่ในหลักธรรมราชา จะเห็นได้ว่า พระนางจามเทวี เมื่อได้ขึ้นเถลิงราชสมบัติปกครองนครหรือภูมิจักรวรรดิแล้ว พระนางฯ ได้ทรงยึดหลักการปกครองและบริหารบ้านเมืองด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏชัดด้วยหลักธรรม ดังนี้

๓.๓.๒.๑ หลักทศพิธราชธรรม ซึ่งเป็นธรรมะขั้นสูงของนักปกครอง หากพระราชมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองแคว้นแว่นไหนก็ตาม ดำรงตนอยู่ในทศพิธราชธรรมจะทำให้บ้านเมืองนั้นร่มเย็นเป็นสุข ฝนฟ้าตกตามฤดูกาล เรือกสวนไร่นาอุดมสมบูรณ์ ในมหาหิงสาตก ขุททกนิกาย ได้กล่าวถึงทศพิธราชธรรมไว้ ๑๐ ประการ คือ

๑) ทาน	การให้ทาน
๒) สีล	การรักษาศีล
๓) ปริจจาค์	การบริจาคทรัพย์บำรุง
๔) อาชวรั้ง	ความซื่อตรง
๕) มหุทวิ	ความอ่อนโยน
๖) ตป	ความประพฤติดีบะ (ความเพียร)
๗) อโกโกธ	ความไม่โกรธ
๘) อวิหิงสา	ความไม่เบียดเบียน
๙) ขนติ	ความอดทน
๑๐) อวิโรธ	ความไม่ประพฤติผิด ^{๔๒}

ซึ่งในหลักธรรมดังกล่าว สามารถขยายความได้ว่า ทานผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ผู้นำ และผู้ปกครองรัฐ ตั้งแต่พระเจ้าจักรพรรดิ พระมหากษัตริย์ ตลอดจนนักปกครองโดยทั่วไป มีหลักธรรมที่เป็นคุณสมบัติ และเป็นข้อปฏิบัติ ดังนี้^{๔๓}

(๑) ทาน ให้ปันช่วยประชา คือ บำเพ็ญตนเป็นผู้ให้ โดยมุ่งปกครองหรือทำงานเพื่อให้เขาได้ มิใช่เพื่อจะเอาจากเขา เอาใจใส่อำนวยความสะดวก จัดสรรความสงเคราะห์ อนุเคราะห์ ให้ประชา

^{๔๒} พ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๔๐/๓๘๗.

^{๔๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), ธรรมานุญชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๐), หน้า ๒๒-๒๔.

ราษฎรได้รับประโยชน์สุข ความสะดวกปลอดภัย ตลอดจนให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เดือดร้อนประสบทุกข์ และให้ความสนับสนุนแก่คนทำความดี

(๒) ศิล รักษาความสุจริต คือ ประพฤติดีงามสำรวมกายทวารและวจีทวาร ประกอบแต่การสุจริต รักษาจิตตคณ ประพฤติให้ควรเป็นตัวอย่างที่ดี และเป็นที่เคารพนับถือของประชาราษฎร์มิให้มีข้อที่ผู้ใดจะดูแคลน

(๓) ปริจจาคะ บำเพ็ญกิจด้วยเสียสละ คือ สามารถเสียสละความสุข สำราญ เป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตนได้ เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

(๔) อาชชวะ ปฏิบัติการโดยซื่อตรง คือ ซื่อตรงทรงสัตย์ ไร้มายา ปฏิบัติการกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

(๕) มัททวะ ทรงความอ่อนโยนเข้าถึงคน คือ มีอัธยาศัยไมเยอหยิ่งหยาบคายกระด้างถือองศ์ มีความงามสง่าเกิดแต่ท่วงทีกิริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ควรได้รับความรักภักดี แต่มีขาดยำเกรง

๖) ตปะ พ้นมัวเมาด้วยเผากิเลส คือ แผลเผากิเลสตัณหาให้เข้ามาครอบงำจิตระงับยับยั้งข่มใจได้ ไม่หลงใหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและการปรนเปรอ ความเป็นอยู่สม่ำเสมอหรืออยู่อย่างง่ายๆ สามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียรทำกิจในหน้าที่ให้บริบูรณ์

(๗) อักโกธะ ถือเหตุผลไม่โกรธา คือ ไม่เกรี้ยวกราดไม่วินิจฉัยความและกระทำการด้วยอำนาจความโกรธ มีเมตตาประจําใจไว้ระงับความเคืองชุ่น วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันสุขุมราบเรียบตามธรรม

(๘) อวิหิงสา มือหิงสานำร่มเย็น คือ ไม่หลงระเห็จอำนาจไม่บีบคั้นกดขี่ มีความกรุณาไม่หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชาราษฎร์ผู้ใด ด้วยอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง

(๙) ขันติ ชำระเชี่ญด้วยขันติ คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำอดทนต่อความเหนื่อยยากถึงจะลำบากกายเหนื่อยหน่ายเพียงไรก็ไม่ท้อ ถึงจะถูกยั่วถูกหยันด้วยถ้อยคำเสียดสีถากถางอย่างไรก็ไม่หมดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกิจกรณียที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม

(๑๐) อวิโรธนะ มีปฏิบัติคลาดจากธรรม คือ ประพฤติมิให้ผิดจากพระศาสนธรรม อันถือประโยชน์สุขความดีงามของรัฐและราษฎรเป็นที่ตั้ง อันใดประชาราษฎร์ปรารถนาโดยชอบธรรมก็ไม่ขัดขวางการใดจะเป็นไปโดยชอบธรรม เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ก็ไม่ขัดขวางวางองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรมคงที่ ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหว เพราะถ้อยคำที่ร้ายลาลกสักการะหรืออิฏฐารมณ์อนิฏฐารมณ์ใดๆ สถิตมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือความเที่ยงธรรมก็ดี นิติธรรม คือระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามก็ดี ไม่ประพฤติให้เคลื่อนคลาดวิบัติไป

๓.๓.๒.๒ หลักจักรวรรดิวัตร ๑๒ ซึ่งในจักรวรรดิสูตร^{๔๔} หรือพระสูตรว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ ได้ปรากฏข้อความแสดงถึงวัตรปฏิบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ ๓ ประการ ในการรักษาความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิให้ดำรงคงอยู่ตลอดไป วัตรปฏิบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ พอสรุปได้เป็น ๓ ประการ มี ดังนี้

๑) จงอาศัยธรรมสักการะเคารพนับถือธรรมให้ความคุ้มครองอันเป็นธรรมแก่นมนุษย์และสัตว์ ไม่ยอมให้ผู้ทำการอันเป็นธรรมเป็นไปในแว่นแคว้น

๒) ผู้ใดไม่มีทรัพย์ก็มอบทรัพย์ให้

๓) เข้าไปหาสมณพราหมณ์ผู้เว้นจากความเมาประมาท ตั้งอยู่ในขันติ (ความอดทน) โสรัจจะ (ความเสถียร) และสิ่งที่เป็น กุศล อกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ ควรเสพ ไม่ควรเสพ อะไรทำเข้าที่เป็นไปเพื่อเสียประโยชน์ เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน อะไรทำเข้าเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อสุขตลอดกาลนาน เมื่อฟังแล้วก็รับเอาสิ่งที่เป็นกุศลมาประพฤติปฏิบัติ นี่แลคือวัตรอันประเสริฐของพระเจ้าจักรพรรดินั้น

ซึ่งสามารถขยายความได้ว่า การปฏิบัติของนักปกครองที่ยิ่งใหญ่ ที่ช่วยดำเนินในทางการเมืองอันเป็น วัตถุประสงค์ของหลักจักรวรรดิวัตรนั้น เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขอย่างแท้จริงของสังคมโดยรวม โดยมุ่งสอนให้ผู้นำ ใช้อำนาจเพื่อสร้างสรรค์ความสงบสุข และระบบเศรษฐกิจที่ดีของราษฎรและจุดมุ่งหมายสำคัญ คือการอธิบายถึงวิธีการที่จะใช้อำนาจทางการเมือง เพื่อราษฎรโดยเข้าไปปรึกษา สมณะพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ นักปราชญ์ นักวิชาการผู้ทรงคุณธรรมเพื่อให้รู้ชัดในรัฐประกาศ นโยบาย อันดีชั่วนโยบายที่ควรประกอบหรือไม่ควรประกอบ เพื่อที่จะปกครองหรือบริหารบ้านเมือง ให้มีความเจริญก้าวหน้า ซึ่งจักรวรรดิวัตร มีอยู่ ๑๒ ข้อ คือ

(๑) ธรรมาธิปไตย พระราชาหรือผู้ปกครอง ต้องยึดถือธรรมเป็นธงชัยในการปกครองประเทศ เคารพยำเกรงธรรม โดยผู้ปกครองต้องยึดหลักของความจริง ความถูกต้อง เมื่อมีผู้มาร้องขอความช่วยเหลือต่างๆ ตลอดถึงการแบ่งปันวัตถุสิ่งของต่างๆ ต้องให้ความเป็นธรรมทั้ง ๒ ฝ่ายไม่ลำเอียงฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง และจัดการรักษาป้องกัน ให้ความคุ้มครองอันชอบธรรม อย่างนี้

(๒) อันโตชน พระราชาหรือผู้ปกครอง ต้องให้ความคุ้มครองรักษาอันเป็นธรรมแก่อันโตชนหรือชนภายในเช่น พระมเหสี พระโอรส พระธิดา ตลอดถึงบุคคลที่ใกล้ชิด หรือผู้ปรนนิบัติรับใช้ผู้ปฏิบัติราชการในพระองค์ทั้งหมดโดยการอบรมสั่งสอนให้อยู่ในความสงบเรียบร้อยดีงาม

(๓) พลกาย พระราชาหรือผู้ปกครอง ต้องให้ความคุ้มครองรักษาแก่กำลังพล เช่น ทหาร ข้าราชการ ตำรวจ โดยเป็นธรรม สงเคราะห์เหล่าทหารให้มีขวัญกำลังใจในการปฏิบัติหน้าที่พร้อมทั้งจัดหายุทธโศปกรณ์ไว้ให้พร้อม

(๔) ชัตติยะ พระราชาหรือผู้ปกครอง ต้องเอาใจใส่เจ้าหัวเมืองต่างๆ คือ ต้องให้ความคุ้มครองเอาใจใส่ดูแลเจ้าเมืองที่เป็นเมืองขึ้น ให้สามารถดำเนินการปกครองไปได้อย่างราบรื่นตลอดถึง

^{๔๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๒/๗๓.

ชนชั้นผู้ปกครองชั้นผู้ใหญ่ทั้งหลาย ให้สามารถดำเนินการปกครองด้วยตนเองได้ เมื่อเกิดมีปัญหาก็สามารถให้ความช่วยเหลือ ตลอดถึงเป็นที่ปรึกษาได้อย่างทันท่วงที

(๕) อนุยนต์ พระราชาหรือผู้ปกครอง ต้องให้ความคุ้มครองแก่อนุยนต์หรือข้าราชการผู้ตามเสด็จ ว่าเขามีปัญหาอะไรบ้างในทางปฏิบัติพร้อมทั้งหาความช่วยเหลือ ด้วยการลงพื้นที่ติดตามผลงานอย่างใกล้ชิด

๖) พรหมคฤหบดี พระราชาหรือผู้ปกครอง ต้องให้ความอนุเคราะห์ให้นักปราชญ์และคฤหบดี คือส่งเสริมนักวิชาการและผู้ประกอบอาชีพวิชาการพ่อค้า เกษตรกร ด้วยวิธีการจัดหาทุนทรัพย์และอุปกรณ์ในการประกอบอาชีพให้

(๗) เนคมชนบท พระราชาหรือผู้ปกครอง ต้องเอาใจใส่ชาวชนบท คือให้ความคุ้มครองแก่ราษฎรทั้งปวง ทั้งในเมือง ในท้องถิ่นห่างไกล ตลอดถึงชายแดน ก็ไม่ทอดทิ้งให้อยู่ตามยถากรรม ต้องให้ความเป็นธรรมเสมอเหมือนกัน

(๘) สมณพราหมณ์ พระราชาหรือผู้ปกครอง ต้องให้ความอุปถัมภ์ คุ้มครองแก่พระสงฆ์บรรพชิต นักบวช สมณะ ชีพราหมณ์ ด้วยการทำนุบำรุงพระศาสนา โดยเฉพาะพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้สืบต่ออายุพระพุทธศาสนา ให้ความความอุปถัมภ์ คุ้มครองตามสมควรแก่สมณะวิสัยพอควร

(๙) มิคปักษี พระราชาหรือผู้ปกครอง ต้องให้ความคุ้มครองแก่ นก และเนื้อ สัตว์ที่ควรสงวนทั้งหลาย เพื่อมิให้สูญพันธุ์ ป้องกันการทำร้ายจากพวกที่ไม่หวังดี

(๑๐) มา อธรรมการ พระราชาหรือผู้ปกครอง ป้องกันมิให้เกิดการอันอธรรมทุกชนิดเกิดขึ้นใน พระราชอาณาจักรปราชญ์ปราชญ์ ผู้มีอิทธิพลต่างๆ มิให้มีการกระทำทุจริต ผิดกฎหมาย บ้านเมืองอันจะก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ประชาชนอยู่ในรัฐโดยเด็ดขาด เช่น พวกมิฉฉาชีพ พวกฆาตกร ที่มีขึ้นในราชอาณาจักรหรือเขตการปกครองของตน สิ่งที่เป็นเหตุนำมาซึ่งความชั่วร้ายไม่ดี ทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่ประชาชน ต้องป้องกันมิให้บังเกิดขึ้นในแว่นแคว้น ในประเทศของตน ผู้ปกครองต้องกำจัดอย่างเด็ดขาด

(๑๑) ธนานุประทาน พระราชาหรือผู้ปกครองต้องแบ่งปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ประชาชนผู้ยากไร้ มิให้มีผู้ขัดสนขาดแคลนอยู่ในแว่นแคว้นโดยไม่ได้รับการเหลียวแลช่วยเหลือตามสมควรหรือการกระจายรายได้ให้แก่ประชาชนสม่าเสมอกันมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ไม่ปล่อยให้ความเจริญกระจุกอยู่เฉพาะส่วนใดส่วนหนึ่งของประเทศเท่านั้น โดยที่ผู้ปกครองต้องหาอาชีพที่อิสระ สุจริตให้แก่พวกเขา ให้พวกเขาสามารถช่วยเหลือตนเองได้ ด้วยการให้ค่าปรึกษาอยู่เบื้องหลัง

(๑๒) สมณพราหมณ์ปริพุจฉา พระราชาหรือผู้ปกครองต้องขยันเข้าหาสมณพราหมณ์ ให้ความสนใจศาสนาและศีลธรรมหมั่นปรึกษาไต่ถาม สมณพราหมณ์ ผู้ประพตติปฏิบัติชอบ นักวิชาการผู้ที่มีความรู้ดีความสามารถดี ต้องแสวงหาปัญญา ความรู้และคุณธรรมอยู่เสมอมีที่ปรึกษาที่ดี บริสุทธิ์ มีคุณธรรม เพื่อให้รู้ชัด รู้แจ้ง และรู้อย่างถูกต้อง ในการวินิจฉัยข้อปัญหาต่างๆ ในสิ่งที่ควรกระทำและในสิ่งที่ควรเว้นจากหลักธรรมเหล่านี้ ที่ประกอบขึ้นเพื่อแสดงให้เห็นถึงบทบาท หน้าที่ และคุณธรรมของพระราชา หรือนักปกครองที่มีระดับสูง ตามคำสอนในทางพระพุทธศาสนานี้

สามารถให้กล่าวได้ว่า ผู้ปกครองเป็นนักปกครองที่เข้าใจถึงปัญหาของผู้ใต้ปกครองหรือบุคคลทั่วไป และมีวิธีการแก้ปัญหาเหล่านั้น ด้วยความถูกต้อง และตั้งอยู่ในธรรม ทำให้ประชาชนส่วนมากมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เศรษฐกิจ สังคมในประเทศที่ตนปกครองนั้นพัฒนาไปได้อย่างรวดเร็ว ทุกคนมีความสุข ประเทศชาติมั่นคง เพราะเกิดจากผู้ปกครองตั้งอยู่ในจักรวรรดิ

๓.๓.๒.๓ หลักราชสังคหัตถ์ ๔ ซึ่งเป็นหลักธรรมของผู้ครองแผ่นดิน หลักธรรมข้อนี้ ถือได้ว่าเป็นหลักธรรมในการวางนโยบายในการปกครองและบริหารงานของรัฐที่มุ่งเพื่อเกื้อกูลต่อการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของประชาชนให้มีความเป็นอยู่ที่ดี มีคุณประโยชน์มากขึ้น ราชสังคหัตถ์ นี้ พระพุทธเจ้าตรัสเมื่อครั้งประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันใกล้พระนครสาวัตถี ปรากฏในพระไตรปิฎก สรุปความว่า^{๔๕}

พระราชผู้ทรงธรรมเช่นกับฤาษี ทรงชนะใจหมู่สัตว์ทั่วแผ่นดินอันประกอบด้วยหมู่ สัตว์เจริณฺรอยตามกัน บุชายัญเหล่าใด คือ สัสสมณะ ความทรงพระปรีชาในการบำรุงพืช พันธุ์ธัญญาหาร ปุริสมณะ ทรงพระปรีชาในการเกลี้ยกล่อมประชาชน สัมมาปาสะ มีพระอริยาศัยดุจบัวคล่องน้ำใจ ประชาชน วาซเปยยะ มีพระวาจาเป็นที่ดูดีมีน้ำใจคน นิรัคคหะ ทำให้คนไม่ต้องมีลิ้มกลอน ปราศจากโจรผู้ร้าย มหายัญเหล่านั้นทั้งหมด ยังไม่เทียบเท่าส่วนที่ ๑๖ แห่งเมตตาคิจที่บุคคลเจริณฺร ตีแล้ว ดุจกลุ่มดวงดาวทั้งหมด ไม่เทียบเท่าแสงจันทร์

ซึ่งสามารถขยายความได้ว่า หลักราชสังคหัตถ์ ๔ ประการ เป็นธรรมสำหรับพระราชผู้ ครองแผ่นดิน มีหลักการปฏิบัติ ดังนี้

(๑) สัสสมณะ คือ ฉลาดในการบำรุงธัญญาหาร พระราชาหรือผู้ปกครอง มีการบำรุง บ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองทางด้านเศรษฐกิจให้มีภาวะเศรษฐกิจดีมีผลผลิตพืชพันธุ์สมบูรณ์ในการ ส่งเสริมอาชีพและการผลิตของประชาชนให้มีความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ เศรษฐกิจนั้นมีความ หลากหลายในเชิงรูปแบบ แต่พระพุทธศาสนาได้แสดงหลักการใหญ่ๆให้เห็นว่าประเทศชาติจะมี เศรษฐกิจที่มั่นคงได้ ประชาชนในชาติจะต้องมีเศรษฐกิจภายในครัวเรือนที่มั่นคงเสียก่อนคือประชาชน จะต้องมีความสุขตามแบบอย่างของชาวบ้านพอสมควรคือมีทรัพย์สินเงินทอง เก็บไว้กับครอบครัวและได้ใช้จ่ายทรัพย์สินนั้นไปในทางที่ถูกที่ควรมิอาจมีการงานที่สุจริตไม่ผิดกฎหมาย ไม่ผิดศีลธรรมและไม่มีหนี้สินทั้ง ๔ ประการนี้ เรียกว่า สุขของคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนในด้านการผลิต

(๒) ปุริสมณะ คือ ฉลาดบำรุงข้าราชการ พระราชาหรือผู้ปกครอง มีความเป็นผู้ฉลาดใน การรับคนเข้ามารับราชการเพื่อมาทำหน้าที่ในการบริหารของรัฐรู้จักคัดเลือกคนและจัดสรรตำแหน่ง ให้เหมาะสมกับความรู้ความสามารถ ปูนบำเหน็จความชอบในบางโอกาส รู้จักส่งเสริมคนดี เปิด โอกาสให้คนดีเข้ามารับราชการ โดยเฉพาะความมั่นคงด้านการทหารจะต้องเป็นผู้ฉลาดในการที่จะ คัดเลือกบุคคลเข้ามารับหน้าที่เป็นแม่ทัพหรือผู้นำกองทัพ เพราะทหารคือผู้ที่เข้าไปเพื่ออุดมการณ์ สูงสุด คือการเสียสละ งานทหารเพื่อรักษาชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ถ้าหากเพื่อปกป้อง สถาบันทั้งสาม ทหารก็พร้อมที่จะยอมเสียสละทุกๆ อย่างแม้กระทั่งชีวิต หลักในการเสียสละ

^{๔๕} อด.อ.อ. (ไทย) ๒๓ /๑/๑๙๔-๑๙๕.

(๓) สัมมาปาสะ คือ ผู้กระสันปวงประชา พระราชาหรือผู้ปกครอง มีความฉลาดในการแก้ปัญหาสังคม รู้จักผูกสมานรวมใจของประชาชนรู้จักการสงเคราะห์โดยดำเนินการบริหารให้เป็นไปตามความประสงค์ของราษฎรมีการส่งเสริมอาชีพด้วยวิธีการต่างๆ แก่ประชาชน เช่น การให้กู้ยืมเงินไปลงทุนโดยคิดอัตราดอกเบี้ยต่ำ เป็นต้น ความมั่นคงทางด้านสังคมจิตวิทยาเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับสวัสดิภาพที่มีต่อชีวิตทรัพย์สินของประชาชนตลอดจนความไว้วางใจซึ่งกันและกันของคนในสังคมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่องนี้มากมาย เช่น หลักการพื้นฐานในการดำรงชีวิตคือ ศีล ๕ ได้แก่ การไม่ฆ่าไม่เบียดเบียนทำร้ายกัน การไม่ละเมิดทรัพย์สินหรือลักขโมยทรัพย์สินของผู้อื่นมาเป็นของตน การไม่ล่วงละเมิดทางเพศ การไม่พูดเท็จโกหกหลอกลวงและการไม่เสพย์สิ่งเสพติดของมึนเมาทำให้ขาดสติทุกประเภท และยังมีหลักธรรมที่จะเป็นเครื่องช่วยเกื้อกูลศีล ๕ ประการข้างต้นให้บริบูรณ์ยิ่งขึ้น เรียกว่าหลักเบญจธรรม ๕ คือ ความเมตตากรุณารักใคร่ปรารถนาดีต่อกัน การเลี้ยงชีวิตในทางสุจริต ความสงวรในกาม ความซื่อสัตย์ซื่อตรงและความมีสติสัมปชัญญะ ความรู้ตัวหลักการทั้งหมดนี้จะเป็นเครื่องช่วยให้สังคมอยู่อย่างมีสันติ

(๔) วาจาเปยยะ คือ มีวาจาอันดูดีมีใจ พระราชาหรือผู้ปกครอง มีวาจาไพเราะอ่อนหวานชวนฟัง ประกอบด้วยเหตุผลมีประโยชน์ เป็นทางแห่งสามัคคี รู้จักใช้คำพูดให้เหมาะสมกับคนฟังตามวัย ภาวะรู้จักโน้มน้าวให้ทำความดียกย่องการทำความคิดดี หมายความว่า ผู้ปกครองจะต้องกล่าววาจาอันอ่อนหวาน ควรดีมีไว้ในใจ ทำความเป็นที่รักให้เกิดแก่ทุกคนที่ได้มีโอกาสเข้าหา ด้วยการทักทายปราศรัยแก่บุคคลทุกคน ทุกชั้น ไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่ผู้น้อยโดยควรแก่ฐานะและภาวะอันสมควร เมื่อพระราชาหรือผู้ปกครอง ประกอบด้วยธรรม ๔ ข้อนี้ ถือได้ว่า เป็นความฉลาดของผู้ปกครองที่เข้าใจการบริหารประชาชนในประเทศ ต้องสร้างความเชื่อมั่นด้วยการเอาใจใส่ต่อผู้ใต้ปกครอง ด้วยการช่วยเหลือ อนุเคราะห์ผู้ตกทุกข์ได้ยาก แสดงตัวเป็นผู้ปกครองที่องอาจ เมื่อเรื่องใดเกิดขึ้นในสังคมของตนเอง ต้องแก้ปัญหาเหล่านั้นด้วยการตัดสินใจปัญหาเหล่านั้นอย่างเป็นธรรมไม่เอนเอียงข้างใดข้างหนึ่ง ใช้จิตวิทยาผูกประสาทรอยร้าวต่างๆ ให้เข้าใจกันได้ด้วยการใช้คำพูดที่ไม่กระทบกระทั่งทั้ง ๒ ฝ่าย จึงจัดได้ว่าเป็นนักปกครองที่ฉลาด เข้าใจปัญหาวิธีแก้ปัญหาที่นักปกครองลักษณะนี้ถือได้ว่าเป็นที่เคารพ ศรัทธาของผู้ใต้บังคับบัญชาหรือของบุคคลทั่วไป

๓.๔ ความเป็นต้นแบบฐานะมารดาในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาพระประวัติ ทำให้เห็นถึงความเป็นต้นแบบของพระนางจามเทวีในฐานะมารดาในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีเหตุการณ์และหลักปฏิบัติที่สะท้อนให้เห็นความเป็นต้นแบบ ดังนี้

๓.๔.๑ ทรงเป็นแบบอย่างในการเลี้ยงดูบุตร ซึ่งตามพระประวัติจะเห็นว่า พระนางจามเทวีทรงเป็นแบบอย่างในการเลี้ยงดูพระราชโอรสทั้งสอง คือ พระมหันตยศและพระอนันตยศ เป็นอย่างดีตามหน้าที่ของมารดาบิดา ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงบทบาทของมารดาบิดาว่าย่อมอนุเคราะห์บุตรธิดาด้วยธรรม ๕ ประการ คือ^{๔๖}

^{๔๖} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

๑. ห้ามปรามจากความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
๔. หาผู้ครองที่สมควรให้
๕. มอบทรัพย์ไว้ในโอกาสอันสมควร

ซึ่งตั้งแต่ทรงประสูติกาลพระโอรสแฝดทั้งสองพระองค์ พระนางฯ ได้อบรมพระโอรสทั้งสองพระองค์เป็นอย่างดี ปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมในพระพุทธศาสนาให้กับพระโอรส เมื่อพระโอรสทั้งสองได้รับการหล่อหลอมคุณธรรมจริยธรรมได้สนองคุณพระราชมารดา แม้ไปอยู่ที่ใดก็ระลึกคุณพระราชมารดาทั้งเฝ้าดูแลบำรุงอุปฐากมิได้ขาด ถือเป็นตัวอย่างที่ดีของพุทธศาสนิกชนที่พึงอุปการะต่อกัน

๓.๕ ความเป็นต้นแบบฐานะภรรยาในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาพระประวัติ ทำให้เห็นถึงความเป็นต้นแบบของพระนางจามเทวีในฐานะภรรยาในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีเหตุการณ์และหลักปฏิบัติที่สะท้อนให้เห็นความเป็นต้นแบบ ดังนี้

๓.๕.๑ ทรงเป็นแบบอย่างการเป็นภรรยาที่ดี ซึ่งพระประวัติ ได้กล่าวว่า พระนางจามเทวี หลังจากตัดสินใจพระทัยว่าจะไปครองนครหริภุญชัยแล้ว จึงได้เข้าไปกราบทูลพระสวามี และพระสวามี ได้ตรัสตอบ ความว่า “อหัง อันว่าพีนี ภูบไปแล เหตุว่าเขาใครได้นางจึงมาขอเอนางผู้เดียว ตัวพีนางจักเมื่อเป็นท้าวเป็นพระยา เป็นเจ้าเป็นใหญ่ในเมืองขุนน้ำพายนผู้เดียว โดยสัพพะสวัสดิ์เทอะ”^{๔๗} ซึ่งความนี้ ได้เป็นเครื่องย้ำเตือนพระทัยของพระนางฯ อยู่เสมอว่า จะจงรักภักดีและครองตนให้เหมาะสมในฐานะสตรีผู้มีคู่ครองแล้ว แม้กระทั่งตอนที่ขุนหลวงวิลังคะ ผู้เป็นเจ้าแห่งชนเผ่าลัวะ มีความประสงค์ใครได้พระนางฯ ไปเป็นมเหสี พระนางฯ ก็ปฏิเสธไม่ทรงยินยอม และพระนางฯ ก็ทรงปฏิบัติหน้าที่ของการเป็นภรรยาที่เหมาะสม ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงบทบาทของภรรยาว่า ย่อมควรอนุเคราะห์ต่อสามี ด้วยธรรม ๕ ประการ คือ^{๔๘}

๑. จัดงานบ้านให้เรียบร้อย
๒. สงเคราะห์ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายด้วยดี
๓. ไม่นอกใจ
๔. รักษาสมบัติที่หามาได้
๕. ขยันไม่เกียจคร้านในงานทั้งปวง

^{๔๗} สงวน โชติสุขรัตน์, ประชุมลานนาไทย, หน้า ๑๕.

^{๔๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๔.

๓.๖ ความเป็นต้นแบบฐานะบุตรธิดาในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาพระประวัติ ทำให้เห็นถึงความเป็นต้นแบบของพระนางจามเทวีในฐานะบุตรธิดาในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีเหตุการณ์และหลักปฏิบัติที่สะท้อนให้เห็นความเป็นต้นแบบ ดังนี้

๓.๖.๑ ทรงปฏิบัติตนเป็นบุตรธิดาที่ดี ซึ่งจะขอยกความตอนหนึ่งที่ พระเจ้ากรุงละโว้ได้ทรงตรัสเรียกหาพระนางจามเทวี แล้วทรงแจ้งความประสงค์ของคณะทูตให้ทรงทราบ ข้อความในประชุมตำนานลานนาไทย กล่าวว่า

ดูกร นางจามเทวีลูกรักแก่พ่อเหย บัดนี้เจ้าสุทเวระสีก็ใช้หื้อเอาของฝากมาถึงพ่อ เพื่อจักขอเอานาง เมื่อเป็นเจ้าพระยาในเมืองขุนน้ำพ้นว่าสนี่ เหตุนี้หนา จุงเมื่อเป็นเจ้าเป็นใหญ่ ในเมืองขุนน้ำพ้นเทอะ คันดั่งกัมโพชชะราชบุตร พ่อก็ตั้งไว้ในอันเป็นอุปราชาแล้ว แม้นว่าม่นเปิงใจหญิงผู้ใด ก็หากจักเอาหญิงผู้นั้นหื้อชะแลฯ

พระนางจามเทวีคะนึ่งในใจว่า จักได้หันหน้าเจ้าสุทเวระสี อันเป็นพ่อเลี้ยงแห่งตน นางยินดีมากนัก จึงขานรับคำพระยาว่า พ่อพระเจ้ากณณาแก้ว ข้าก็บ่เหลืออาชญาได้แลว่าอันแล้วก็เพิกคีนมาสู่ที่อยู่แห่งตนแล้ว ก็เจียรจาแลซึ่งเจ้ากัมโพชชะอุปราชา อันเป็นผัวรักแห่งตน ก็ขียาอาการทั้งปวง แล้วก็จักขอเจ้ากัมโพชชะอุปราชาขึ้นไปด้วย ไปตามตนหั้นแลฯ^{๔๙}

ซึ่งพระนางฯ ได้น้อมปฏิบัติตามคำสอนและแนะนำของพระบิดา ในทางพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงบทบาทของบุตรธิดาพึงปฏิบัติตอบแทน (แสดงความกตัญญู) ต่อบิดามารดาด้วยธรรม ๕ ประการ คือ^{๕๐}

๑. ท่านเลี้ยงเรามาแล้วเลี้ยงท่านตอบ
๒. ช่วยทำกิจของท่าน
๓. ดำรงวงศ์สกุล
๔. ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน

จึงสรุปได้ว่า พระนางจามเทวี เป็นบุคคลที่มีพระปรีชาสามารถ มีความโดดเด่นทั้งในด้านความรู้และคุณธรรม เป็นผู้นำทั้งอาณาจักรและศาสนจักร เป็นผู้นำพระพุทธศาสนามาประดิษฐานตั้งมั่นในนครหริภุญชัยและแผ่อิทธิพลไปยังหัวเมืองต่างๆในพื้นที่ใกล้เคียง ทรงน้อมนำหลักพุทธธรรมมาเป็นแนวทางในการดำเนินการบริหารปกครองบ้านเมืองและการดำเนินชีวิต ทรงเป็นแบบอย่างที่ดีแก่พสกนิกรในด้านต่างๆที่ทรงได้รับบทบาท ซึ่งเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้นครหริภุญชัย มีความเจริญรุ่งเรืองและเป็นรากฐานของการสร้างอารยธรรมที่งดงามในดินแดนถิ่นนี้ตราถึงปัจจุบัน

^{๔๙} สกว. โขติสุขรัตน์, ประชุมลานนาไทย, หน้า ๑๔-๑๕.

^{๕๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

บทที่ ๔

วิเคราะห์บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน

ในบทที่ ๔ ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์ถึงบทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน เป็นการศึกษาในรายละเอียดเกี่ยวกับบทบาทการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในด้านศาสนธรรม ด้านศาสนบุคคล ด้านศาสนสถาน ด้านศาสนวัตถุ และด้านศาสนพิธี โดยมีรายละเอียด ดังนี้

๔.๑ วิเคราะห์บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ด้านศาสนธรรม

จากการศึกษาและสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับบทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ด้านศาสนธรรม พบว่า

๔.๑.๑ ทรงนำพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท มาประดิษฐานในนครทริภุชชัย ซึ่งถือเป็นปฐมบทแห่งการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา เพราะการนำพระพุทธศาสนามาครั้งนี้ มีหลักฐานสำคัญที่เป็นตัวชี้วัดความมั่นคงด้านศาสนธรรมอย่างชัดเจน คือ การนำพระสงฆ์ผู้ทรงพระไตรปิฎกร่วมเดินทางมากับพระนาง จำนวน ๕๐๐ รูป ซึ่งพระสงฆ์เหล่านี้เป็นผู้ทรงธรรมทรงวินัย ซึ่งการเป็นผู้ทรงธรรมทรงวินัยนี้ ถือเป็นการรักษาไว้ซึ่งพุทธพจน์^๑ หรือ พระไตรปิฎก เพราะพระไตรปิฎก เป็นตำราหรือคัมภีร์ที่บันทึกหรือจารึกคำสอนขององค์พระสัมมาพระพุทธเจ้าที่ถูกนำมาจัดไว้เป็นหมวดหมู่ต่างๆ โดยเป็นธรรมะที่พระองค์ได้ทรงแสดงไว้ตลอด ๔๕ พรรษา ที่ทรงได้แสดงพระธรรมเทศนาให้แก่ทุกคนโดยไม่เกี่ยงว่าคนนั้น คือ ผู้ใด อยู่วรรณะไหน หรือยากดีมีจนเช่นไร และสืบทอดมายังพระสาวกตั้งแต่วัยพุทธกาลจวบจนกระทั่งปัจจุบัน โดยประกอบด้วยเนื้อหาใจความหลักๆ ๓ หมวด ได้แก่^๒

- ๑) พระวินัยปิฎก เป็นพระวินัยสิกขาบทต่างๆ ของทั้งพระภิกษุและภิกษุณี
- ๒) พระสุตตันตปิฎก เป็นพระสูตรซึ่งเป็นพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวกที่ประมวลออกมาเป็นเรื่องๆ โดยมีเรื่องราวประกอบ ตลอดจนจินตนิพนธ์และชาดก ที่ทรงได้แสดงธรรมแก่บุคคลต่างๆ ทุกชนชั้น โดยไม่มีการแบ่งชั้นวรรณะใดๆ ซึ่งมีทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง

^๑ สัมภาษณ์ พระเทพรัตนนายก, เจ้าคณะจังหวัดลำพูน, วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

^๒ สัมภาษณ์ ดร.ไพรินทร์ ณ เวินา, ประธานหลักสูตรสาขาวิชาพระพุทธศาสนา, วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

๓) พระอิทธิธรรมปิฎก เป็นพระธรรมชั้นสูงที่ประกอบด้วยหลักวิชาธรรมะล้วนๆ โดยไม่มี การอ้างอิงถึงเหตุการณ์และบุคคลใดๆ โดยแบ่งออกเป็นหมวดๆ ช้อยๆ

ซึ่งพระไตรปิฎกนี้นอกจากจะมีความสำคัญต่อคนไทยและชาวพุทธทั้งหลายแล้วยังมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการมีอยู่ของพระพุทธศาสนาอีกด้วย เรียกว่าเป็นสิ่งที่เราทุกคนควรสงวน และรักษาไว้เพื่อสืบทอดให้ลูกหลานเราได้เห็นและศึกษาถึงแก่นแท้ของพระธรรมคำสอนอย่างแท้จริง และเพื่อให้พุทธศาสนาคงอยู่ต่อไปได้อีกตราบนานเท่านาน และการนำธรรมะของพุทธองค์มาปฏิบัติ ย่อมทำให้เราได้รับทั้งพระธรรมคำสอนและคุณธรรมอย่างเต็มเปี่ยมในการดำเนินชีวิตต่อไปจวบจนถึง วันสิ้นลมหายใจ

๔.๑.๒ ทรงส่งเสริมให้พระสงฆ์ดำรงอยู่ในหลักสัทธรรม ๓ คือ มีศีลจารวัตรที่เป็น แบบอย่างของการประพฤติปฏิบัติ ได้ศึกษาเรียนรู้ ตามกระบวนการทางพระพุทธศาสนา คือ^๓ ๑) ปริยัติ ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย เป็นผู้มีความรู้ ความจำ ซึ่งเกิดจากการสดับตรับฟัง มากและการศึกษาเล่าเรียนมามาก จากนั้นก็เริ่มนำพระธรรมวินัยและข้อวัตรปฏิบัติที่เกิดจากการ ศึกษาเล่าเรียนนั้นมาสั่งสอนพุทธศาสนิกชนโดยนำพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามาเผยแผ่ แนะนำให้พุทธศาสนิกชนได้ใช้และยึดถือเป็นแนวปฏิบัติ ๒) ปฏิบัติ พระสงฆ์เมื่อได้ศึกษาเล่าเรียน มาแล้วจะมากหรือน้อยก็ตาม ย่อมต้องได้ประพฤติปฏิบัติตนทั้งในด้านพุทธบัญญัติและการอบรมขัด เกลาจิตใจของตนให้สะอาดปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง ปฏิบัติตามหลักธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด ไม่ให้บกพร่อง ไม่ให้ต่างพร้อย และ ๓) ปฏิเวธ คือ การรู้แจ้งแทงตลอดในข้อธรรมของพระพุทธเจ้า พระสงฆ์เมื่อได้ประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมย่อมรู้แจ้งแทงตลอดในพระธรรมวินัยนั้น ได้รับมรรคผล หลังจากที่ได้เพียรพยายามปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่มุ่งหวังไว้ ซึ่งหากจะสรุปบทบาทของพระนางจาม เทวี ที่มีต่อความมั่นคงพระพุทธศาสนา ด้านศาสนธรรม คือ การส่งเสริมให้พระสงฆ์ได้ทำหน้าที่ที่ สำคัญ ๒ ประการ ดังนี้ ๑) คณฤชระ ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนปริยัติธรรมหรือพระธรรมวินัย และ ๒) วิปัสสนาธุระ ได้แก่ การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน เป็นการนำหลักธรรมคำสอนของ พระพุทธเจ้ามาปฏิบัติ เป็นการปฏิบัติเพื่อให้รู้แจ้งเห็นจริงตามสภาวะต่างๆ อีกประการที่สำคัญ

๔.๑.๓ ทรงเป็นแบบอย่างและส่งเสริมการปฏิบัติ ซึ่งพระนางจามเทวีทรงปฏิบัติธรรม อย่างเคร่งครัด และอีกทั้งส่งเสริมข้าราชการและพสกนิกรในการประพฤติปฏิบัติธรรม เพราะการ ลงมือปฏิบัติและส่งเสริมการประพฤติปฏิบัติธรรมเป็นเครื่องชี้วัดสำคัญว่าพระสัทธรรมคำสอนนั้นคง อยู่และมีประโยชน์คุณค่าต่อผู้ประพฤติปฏิบัติ สัมพันธ์ตามวาระพระบาลีว่า “ธมโม หเว รกขติ ธมม จาริ ธรรมนันทแลยอรักษาผู้ประพฤติธรรม ธมโม สุจิณโน สุขมาหาติ ธรรมที่บุคคลสั่งสมไว้ดีแล้ว นำ ความสุขมาให้ เอสาณิสโส ธมเม สุจิณเณ ขอนี้แหละเป็นอานิสงส์ในธรรม น ทุกคติ คจณติ ธมมจาริ ผู้ประพฤติธรรมดีเรียบร้อยไม่ไปสู่ทุกคติ”

ด้วยเหตุผลและการปฏิบัติดังกล่าว สะท้อนให้เห็นความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ด้านศาสนธรรม ๒ ประการ คือ ๑) เจริญนามธรรม ส่งผลให้พระสัทธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติที่มีคุณค่า ยังคงเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจและใช้เป็นแนวทางการประพฤติปฏิบัติของ

^๓ สัมภาษณ์ พระครูสิริสุตานุต, ผศ.ดร., รองเจ้าคณะอำเภอเมืองลำพูน, วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

พุทธบริษัทในจังหวัดลำพูน ทำให้คนในจังหวัดลำพูนมีคุณภาพชีวิต ความเป็นอยู่ที่ดี ด้วยพื้นฐานทาง พระพุทธศาสนา และ ๒) เจริญรูปธรรมคือ ได้มีการจัดสร้างหอพระไตรปิฎก หรือ หอพระคัมภีร์สำหรับ เก็บรวบรวมพระไตรปิฎก คัมภีร์ไบเบิล หนังสือสำคัญทางพระพุทธศาสนาไว้เป็นกิจจะลักษณะ และมีการส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรได้ศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกและนำคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา มาเทศนาสั่งสอนศรัทธาประชาชนทั้งในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาและเทศกาลประเพณีท้องถิ่น และส่งเสริมให้พุทธบริษัทได้มีการทำบุญบริจาคพระไตรปิฎก หนังสือธรรมะให้กับวัดวาอาราม สถานศึกษา องค์กรต่างๆอย่างต่อเนื่อง เป็นเหตุให้ด้านศาสนธรรมในจังหวัดลำพูนมีความมั่นคง และเป็นพื้นฐานในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในจังหวัดลำพูนสืบเนื่องมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

๔.๒ วิเคราะห์บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ด้านศาสนบุคคล

จากการศึกษาและสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับบทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ด้านศาสนบุคคล พบว่า

๔.๒.๑ ทรงคัดเลือกบุคคลที่มีความรู้และคุณธรรม ซึ่งการตัดสินใจพระทัยของพระนางจามเทวี ที่จะเดินทางมาครองนครหริภุญชัยนั้น เป็นการตัดสินใจครั้งสำคัญและยิ่งใหญ่ ด้วยเหตุผลสำคัญ ๓ ประการ คือ ๑) พระนางฯจะต้องเดินทางในขณะที่ทรงตั้งพระครรภ์ (อ่อน) ได้เพียง ๓ เดือน ๒) พระนางฯ จำเป็นต้องแยกจากพระสวามีที่เคยเป็นคู่ชีวิตมาปกครองบ้านเมือง (นครแห่งใหม่) โดยลำพังพระองค์เอง ๓) พระนางฯ เป็นสตรีเพศที่ต้องนำทัพคนหมู่มากในการเดินทาง ซึ่งจากกรุงละโว้สู่นครหริภุญชัยมีระยะทางไกลและใช้เวลานาน^๔ ซึ่งเหตุผลทั้ง ๓ ประการนี้เป็นเรื่องที่พระนางฯ ต้องพิจารณาและตัดสินใจอย่างเด็ดเดี่ยว แต่เมื่อได้ตัดสินใจแล้ว สิ่งที่พระนางฯ จะต้องยอมรับและเตรียมตัว คือ การเตรียมกำลังผู้คนที่มีเป้าหมายและอุดมการณ์เดียวกัน คือ การสร้างเมืองใหม่ ซึ่งในพระประวัติจะเห็นว่า พระนางฯ ได้พิจารณาถึงความจำเป็นว่า จะต้องใช้กำลังคนในส่วนไหน อย่างไร และจำนวนเท่าไร และหากพิจารณาจากหลักฐานที่กล่าวไว้ในคัมภีร์จามเทวีวงศ์ ทำให้เห็นโครงสร้างของกำลังพลที่พระนางฯ เลือกลำ แยกเป็นกลุ่ม ดังนี้

๑) กลุ่มคนด้านการสร้างและพัฒนาศาสนจักร ประกอบด้วย (๑) พระมหาเถระที่ทรงปิฎกประมาณ ๕๐๐ องค์ (๒) หมู่ปะชาวทั้งหลายที่ตั้งอยู่ในเบญจศีล ๕๐๐ คน และ (๓) บัณฑิต ๕๐๐ คน

๒) กลุ่มคนด้านการสร้างและพัฒนาอาณาจักร แยกเป็น ด้านงานช่างงานฝีมือ (๑) หมู่ช่างสลัก ๕๐๐ คน (๒) ช่างแก้วแหวน ๕๐๐ คน (๓) ช่างเงิน ๕๐๐ คน (๔) ช่างทอง ๕๐๐ คน (๕) ช่างเหล็ก ๕๐๐ คน และ (๖) หมู่ช่างทั้งหลายต่างๆ ๕๐๐ คน ด้านการศึกษา (๑) ช่างเขียน ๕๐๐ คน และ (๒) หมู่หมอโหรา ๕๐๐ คน ด้านการค้าพาณิชย์ (๑) พ่อเลี้ยง ๕๐๐ คน (๒) แม่เลี้ยง ๕๐๐ คน และ (๓) พ่อเวียก (แรงงาน) ทั้งหมด ๕๐๐ คน และด้านการแพทย์ (๑) หมอยา ๕๐๐ คน ซึ่งจะ

^๔ สัมภาษณ์ พระครูสิริสุตาทิณฺธ, เจ้าคณะอำเภอทุ่งหัวช้าง, วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

เห็นว่าบุคลากรเหล่านี้จะต้องเป็นผู้มีความรู้ความสามารถในระดับหนึ่ง เพราะการมาสร้างเมืองใหม่ ไม่ใช่เรื่องง่าย จำเป็นต้องอาศัยความรู้ความสามารถ สติปัญญาในการคิด วางแผนและดำเนินการ^๕

๔.๒.๒ ทรงสร้างและพัฒนาบุคคลให้มีความรู้และคุณธรรม ซึ่งหลังจากที่พระนางจามเทวี ได้เข้ามาสู่นครหริภุญชัยแล้ว พระนางฯ ได้ให้ความสำคัญต่อการสร้างความมั่นคงด้านศาสนบุคคล คือ พระนางฯ ได้ส่งเสริมให้พระสงฆ์ผู้ทรงพระไตรปิฎก ได้ไปจำพรรษาในวัดต่างๆในพื้นที่ใกล้เคียง ให้มีการบรรพชาอุปสมบทกุลบุตรในพระพุทธศาสนา และส่งเสริมให้ได้ศึกษาทั้งฝ่ายคันถธุระและวิปัสสนาธุระ ซึ่งเป็นการเสริมบทบาทให้พระสงฆ์ได้มีการปฏิบัติศาสนกิจและทำหน้าที่ของพระสงฆ์ตามหลักธรรมและอริยวินัยที่บัญญัติไว้ โดยเฉพาะการปฏิบัติตนในหน้าที่ความเป็นพระสงฆ์ นักบวช ผู้เปรียบเสมือนทิศเบื้องบน ย่อมอนุเคราะห์พุทธบริษัท เหล่าอุบาสก อุบาสิกา เพื่อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ด้วยหน้าที่ ๖ ประการ คือ ๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว ๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี ๓) อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม ๔) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ๕) อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง และ ๖) บอกทางสวรรค์ให้ ในส่วนของข้าราชการบริพารและพสกนิกร พระนางฯ ได้ส่งเสริมให้มีการทำบุญ รักษาศีล และเจริญภาวนา และมีส่วนสำคัญในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ตามบทบาทหน้าที่ของตน โดยเฉพาะหน้าที่ของพุทธบริษัท อุบาสก อุบาสิกา ที่พึงบำรุงพระสงฆ์ ผู้เปรียบเสมือนทิศเบื้องบน เพื่อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑) จะทำสิ่งใดก็ทำด้วยเมตตา ๒) จะพูดสิ่งใดก็พูดด้วยเมตตา ๓) จะคิดสิ่งใดก็คิดด้วยเมตตา ๔) เปิดประตูต้อนรับ และ ๕) ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ

ด้วยเหตุผลและการปฏิบัติดังกล่าว สะท้อนให้เห็นความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ด้านศาสนบุคคล ที่ส่งผลให้คณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนในจังหวัดลำพูน มีความเข้มแข็ง ยึดมั่นในสามัคคีธรรม กระทำกิจกรรมทั้งการพระศาสนาและราชการมีความเป็นเอกภาพ และประสบความสำเร็จให้เห็นเป็นเชิงประจักษ์^๖ มีเจ้าคณะพระสังฆาธิการ เป็นผู้นำที่มีความรู้ความสามารถทั้งทางโลกและทางธรรม กระจายพื้นที่ในการปกครองและบริหารกิจการคณะสงฆ์ตามพระธรรมวินัย และบทบาทหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย โดยการประสานความร่วมมือองค์กรเครือข่ายทั้งภาครัฐเอกชน เพื่อความคงอัตลักษณ์ความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาภายใต้ความร่วมมือขององค์กรหลักในชุมชน คือ บ้าน วัด และโรงเรียนหรือราชการ (บวร)

๔.๓ วิเคราะห์บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ด้านศาสนสถาน

จากการศึกษาและสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับบทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ด้านศาสนสถาน พบว่า

๔.๓.๑ ทรงสร้างวัดและพระเจดีย์ตามเส้นทางที่ทรงเสด็จ ซึ่งจากพระประวัติ ได้กล่าวว่า ระหว่างทางที่พระนางจามเทวีเสด็จขึ้นมาเพื่อจะเข้าสู่นครหริภุญชัย พระนางฯ ได้ทำการเผยแผ่

^๕ สัมภาษณ์ พระเทพรัตนนายก, เจ้าคณะจังหวัดลำพูน, วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

^๖ สัมภาษณ์ นายพงษ์เทพ มั่นตรอง, ประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดลำพูน, วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

พระพุทธศาสนา ในดินแดนขุนน้ำทางภาคเหนือตลอดระยะเวลาการเดินทาง เมื่อทรงพักค้างแรมที่ ไทหน และทรงเห็นว่ามิชุนชนและสถานที่นั้นเหมาะที่สร้างวัดหรือพระเจดีย์เพื่อให้ชาวนิคมชนบทได้มี ที่พึ่งหรือยึดเหนี่ยวจิตใจ พระนางฯ จะให้เหล่าทหารข้าราชบริพารที่ตามเสด็จช่วยกันสร้างวัดไว้ ซึ่ง ในตำนานเอกสาร ๔ ฉบับที่ กิตติ วัฒนมะหาตม์ เปรียบเทียบไว้ในหนังสือจอมนางหริภุญไชย ได้กล่าวถึงวัดและศาสนสถานที่พระนางฯ ได้สร้างไว้ คือ

- ๑) สามเงา สถานที่ซึ่งไพร่พลต่างง่วงเหงา พระนางฯ จึงให้สร้างพระพุทธรูปไว้เป็น อนุสรณ์ต่อมาเรียกว่า “พุทธสรณาคมน” และสร้างพระพุทธรูปปิดทองไว้บนหน้าผา ๓ องค์
- ๒) สร้างวัดพระธาตุลอย เสี่ยงธนูสร้างวัดครั้งแรก
- ๓) พระบาททำฮ้าว ได้ทรงสร้างมณฑปครอบรอยพระพุทธรูปไว้ให้เป็นที่ สักการบูชาของหมู่ชนและหมู่เทวดา
- ๔) ผาพระแก้ว เทือกเขาที่ดูคล้ายศีรษะของช้างทอดวงไปตามลำน้ำ ทรงให้สร้าง พระพุทธรูปไว้ในอุโมงค์ตำแหน่งตาของช้าง
- ๕) ผาพระเจ้านอน มีหินสีแดงคล้ายพระพุทธรูปไสยาสน์ เสี่ยงธนูครั้งที่ ๒ เพื่อหาที่ สร้างวัด
- ๖) ดอยเก็ง สร้างวัดดอยเก็งและสร้างพระเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุไว้เป็นที่สักการ
- ๗) ทำเขียงทองและเมืองฮอดหรือพิสดารนคร เสี่ยงธนูครั้งที่ ๓ ทรงสร้างเวียงและ สร้างวัดไว้ ๔ แห่ง
- ๘) วัดกู่ละม็ก เสี่ยงธนูครั้งที่ ๔ ทรงพักค้างแรมจำศีลเป็นผ้าขาว สร้างวัดกู่ละม็ก หรือวัดรมณีสถาน ทรงสร้างพระพุทธรูปขนาดเท่าพระองค์ สร้างพระเจดีย์บรรจุบรมธาตุไว้^๗ วัดกู่ละ ม็กถือเป็นวัดแห่งแรกที่สร้างขึ้นในนครหริภุญไชย^๘

๔.๓.๒ ทรงสร้างวัดสี่มุมเมือง ซึ่งหลังจากพระนางจามเทวี ได้เสด็จมาถึงนครหริภุญไชย และได้จัดระเบียบการปกครอง จัดสถานที่ให้ชุมชนแต่ละกลุ่มอยู่อาศัย ปราบขุนหลวงวิลังคะแห่ง เมืองระมิงคีให้อยู่ภายใต้ชั้นธสีมา อภิเชกพระเจ้ามหันตยศพระโอรสองค์โตขึ้นครองนครหริภุญไชยสืบ แทนพระองค์ อภิเชกพระอนันตยศ พระราชโอรสพระองค์เล็กครองเมืองเขลางค์นครแล้ว บ้านเมืองมี ความสุขสงบร่มเย็นในพระพุทธศาสนา ในคัมภีร์จามเทวีวงศ์ กล่าวว่า ในเช้าวันหนึ่งพระนางฯ ทรงตื่น จากบรรทมมีพระหฤทัยชุ่มชื่นเบิกบาน พระหฤทัยสงบเหมือนบรรยากาศรอบพระองค์ที่เงียบสงบ ขณะยังไม่ลุกจากที่บรรทม พระนางฯ ทรงทวนระลึกถึงอดีตที่ผ่านมาว่า บัดนี้ บ้านเมืองก็สงบ เรียบร้อยดีแล้ว อาณาจักรประชาราษฎร์ตลอดจนสมณะและพราหมณ์มุขมนตรีทั้งหลายก็มีความสุข บริบูรณ์ด้วยปัจจัยทั้งสี่ กุศลกรรมที่เคยทำไว้ในอดีตมาสำแดงแล้วในชาตินี้เพื่อความไม่ประมาท ควรที่เร่งรีบบำเพ็ญกุศลเพื่อเป็นทุนไว้ในภายภาคหน้าเมื่อเข้าสู่วัยชรา

เมื่อทรงมีพระราชดำริดังนี้แล้ว พระนางฯ ก็ลุกจากที่บรรทมชำระเศียรเกล้า สรงน้ำ ฉลองพระองค์แล้วชักชวนข้าราชบริพารเสด็จสำรวจพระนคร เพื่อเลือกสถานที่สร้างวัดประจำ

^๗ สัมภาษณ์ พระครูปลัดชาติชาย ญาณโสภโณ, เจ้าอาวาสวัดมณีอาราม, วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

^๘ สัมภาษณ์ พระครูสิริสุตาภิณฺธ, เจ้าคณะอำเภอทุ่งหัวช้าง, วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

พระองค์ ๕ วัด ในจตุรทิศ เรียกกันว่า “วัด ๔ มุมเมือง” เป็นพุทธปราการป้องกันภัยให้กับพระนครให้อยู่สถาพร ปราศจากภัยพิบัติทั้งหลาย ในจามเทวีวงศ์ได้กล่าวไว้ คือ

๑) วัดอรัญญิกัมมการาม เป็นพุทธปราการตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก พร้อมทั้งทรงสร้างพระวิหารและพระพุทธรูป คือ วัดดอนแก้ว ปัจจุบันเป็นวัดร้างและกลายเป็นที่ตั้งโรงเรียนบ้านเวียงยอง

๒) วัดมัลลวาราม เป็นพุทธปราการตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ปัจจุบัน คือ วัดสันปายาง ได้ทรงสร้างวิหารเป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ผู้มาจากสี่ทิศ วัดนี้กาลต่อมาได้ใช้เป็นสถานที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระนางจามเทวีและพระเจ้ามหันตยศ

๓) วัดอาพัทธาราม เป็นพุทธปราการอยู่ทางทิศเหนือ ปัจจุบัน คือ วัดพระคง พร้อมกับสร้างวิหารหลังหนึ่งเป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ที่มาจากลังกา

๔) วัดมหาวนาราม เป็นพุทธปราการอยู่ทางทิศตะวันตก ปัจจุบันคือ วัดมหาวัน สำหรับพระสงฆ์จำพรรษาพร้อมกับสร้างวิหารกุฏิ เป็นที่ประดิษฐานพระรอดหลวง

๕) วัดมหารัตตาราม เป็นพุทธปราการอยู่ทางทิศใต้ ปัจจุบันคือ วัดประตูลี้ สร้างวิหารกุฏิให้พระสงฆ์จำพรรษา^๙

นอกจากนี้ ในเรื่องบทบาทพระนางจามเทวีด้านการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ด้านศาสนสถาน ยังมีหนังสือที่รวมเรื่องเจ้าแม่หม่อมเล้าของนายไพศาล แสนชัย ซึ่งเรียบเรียงโดยประสิทธิ์ เพชรรักษ์ ได้กล่าวถึงวัดที่แม่หม่อม (พระนางจามเทวี) สร้างจำนวน ๑๔ วัด คือ

- ๑) วัดอาพัฒนารามปายางหลวง (วัดสันปายางหลวง)
- ๒) วัดพระคง (วัดพระคงธาตุ)
- ๓) วัดมหาพัทธาราม (วัดมหาวัน)
- ๔) วัดสหสนัย (วัดพระยืน)
- ๕) วัดมหาสังฆาราม (วัดประตูลี้)
- ๖) วัดจันทร์แจ้งจำอาราม (วัดรมณียาราม) กู่ละม็ก
- ๗) วัดจันทร์ดง (วัดนาทุ่งหลวง)
- ๘) วัดปัทมธัมมียาราม (วัดเกาะกลาง)
- ๙) วัดจันทร์แดง (วัดบ้านเหล่าพระเจ้าตาเขียว)
- ๑๐) วัดพระเกิด (อำเภोजอมทอง)
- ๑๑) วัดเมืองใจ (วัดท่ากาน สันป่าตอง)
- ๑๒) วัดสุทธาจินดาราม (วัดช้างค้ำ เวียงกุมกาม)
- ๑๓) วัดพระนอนหนองผึ้ง (อำเภอสารภี)
- ๑๔) วัดพระนอนปะเก็ดถี่ (อำเภอสารภี)

^๙ สัมภาษณ์ พระครูไพศาลธรรมานุสิฐ, รองเจ้าคณะอำเภอเมืองลำพูน, วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

ในขณะเดียวกัน ในตำนานชีวประวัติพระเจ้าจามเทวี^{๙๐} ของนายสุทวารี สุวรรณภานน์ ได้กล่าวว่า “บั้นปลายชีวิตของพระนางจามเทวีได้ทรงปฏิบัติกิจศาสนา ณ สำนักอารามจามเทวีกับได้ทรงสร้างวัด ๒,๕๐๐ วัด สร้างกุฏิไว้ ๑๐,๐๐๐ หลัง”^{๙๑}

ด้วยเหตุผลและเหตุการณ์ดังกล่าว สะท้อนให้เห็นความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ด้านศาสนสถาน ที่ส่งผลให้เป็นแนวคิดพื้นฐานของพุทธศาสนิกชนในจังหวัดลำพูน ให้มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา มีส่วนร่วมในการสร้าง บูรณะปฏิสังขรณ์เสนาสนะและวัดอารามต่างๆ ในพื้นที่ชุมชน มากกว่าจำนวน ๔๓๔ วัด ให้เกิดความมั่นคง เป็นสถานที่ในการประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาและใช้ประโยชน์ในกิจการสาธารณสงเคราะห์ในรูปแบบต่างๆ^{๙๒} เช่น สำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด ประจำอำเภอ และตำบล โรงเรียนพระปริยัติธรรม ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก โรงเรียนการกุศลของวัด เป็นต้น และที่สำคัญบางวัดยังได้รับความสนใจและส่งเสริมให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม สร้างมูลค่าและเกื้อหนุนระบบเศรษฐกิจในชุมชนอย่างเข้มแข็ง^{๙๓}

๔.๔ วิเคราะห์บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ด้านศาสนวัตถุ

จากการศึกษาและสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับบทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ด้านศาสนวัตถุ พบว่า

๔.๔.๑ ทรงนำพระพุทธรูปมาประดิษฐานในนครหริภุญชัย ซึ่งในพระประวัติ กล่าวว่า สมัยพระนางจามเทวี ปรากฏหลักฐานว่าพระนางฯ ได้นำพระพุทธรูปสำคัญ ๒ องค์มาจากละโว้^{๙๓} องค์หนึ่งคือ พระรอดหลวงหรือพระสิขีหรือศีลาดำ พระรอดหลวงองค์นี้เป็นพระพุทธรูปศิลาอ่อนสีดำ หน้าตักกว้าง ๑๗ นิ้ว สูง ๓๖ นิ้ว นิยว่าสร้างไว้เพื่อปกป้องรักษาหัวเมืองหริภุญชัยให้แคล้วคลาดจากศัตรูปัจฉิมิตร และเป็นแบบอย่างการสร้างพระเครื่องสกุลพระรอดลำพูนในสมัยต่อมา เป็นพระเครื่ององค์หนึ่งในชุดพระเครื่องเบญจภาคี อีกองค์หนึ่งคือ พระแก้วหรือพระเสด็จคณีนเป็นพระพุทธรูปที่สำคัญอีกองค์หนึ่ง ในตำนานเมืองเหนือ กล่าวว่า...”มีพระพุทธรูปสำคัญที่พระนางจามเทวีนำมาด้วย คือ พระเสด็จคณีนหรือพระแก้วขาวซึ่งสร้างขึ้นที่เมืองละโว้เมื่อ พ.ศ. ๗๐๐ พระพุทธรูปองค์นี้ปัจจุบันยังอยู่ที่วัดเชียงมั่น จังหวัดเชียงใหม่...”^{๙๔}

๔.๔.๒ ทรงสร้างพระเครื่องพระพิมพ์ดินเผา ซึ่งหลังจากพระนางจามเทวี ได้มาครองนครหริภุญชัย ช่วงแรกสมัยต้นรัชกาลได้ทรงส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนา สนับสนุน พสกนิกรสร้างวัดวาอาราม แม้พระองค์ก็ทรงสร้างวัด พระพุทธรูป พระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ได้มีการ

^{๙๐} สัมภาษณ์ พระครูสิริสุตาภิณห์, เจ้าคณะอำเภอทุ่งหัวช้าง, วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

^{๙๑} สัมภาษณ์ พระครูอมรสันติคุณ, เจ้าอาวาสวัดพระคงเกษิ, วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

^{๙๒} สัมภาษณ์ พระครูนิวริธรรมโชติ, เจ้าอาวาสวัดจามเทวี, วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

^{๙๓} สัมภาษณ์ พระครูวิสิฐปัญญากร, รองเจ้าคณะจังหวัดลำพูน, วันที่ ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

^{๙๔} สัมภาษณ์ พระครูจิรวินนโสภณ, เจ้าคณะอำเภอเมืองลำพูน, วันที่ ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

พัฒนาบ้านเมืองในทุกด้าน จากที่ปรึกษาาราชการ เสนาอำมาตย์ และนักปราชญ์ราชบัณฑิตที่ตามเสด็จมาจากกรุงละโว้ ช่วงสมัยนั้นได้แสดงฝีมืองานด้านศิลปกรรมอย่างเต็มที่ แต่อย่างไรก็ตามสถานการณ์บ้านเมืองอยู่ในช่วงสร้างบ้านเมืองใหม่ๆ ไม่อาจที่จะไวใจคนน้อยใหญ่ที่รอบข้างได้ โดยเฉพาะเมืองระมิงค์ (เชียงใหม่) ที่สมัยนั้นมีขุนหลวงวิลังคะเป็นเจ้าเมืองคอยที่จะแผ่อิทธิพลมาครอบครองหรือยุยงให้เห็นว่าเป็นนครใหม่ ทั้งเจ้าผู้ครองนครเป็นสตรี (ซึ่งกาลต่อมาได้เกิดสงครามรบพุ่งกันเป็นสามารณในสงครามขุนหลวงวิลังคะ) พระนางฯ พร้อมพระภิกษุเถระทั้งหลายจึงได้คิดสร้างพระเครื่องเพื่อไว้คุ้มภัยให้กับพสกนิกรและคุ้มครองป้องกันเมืองจากอริราชศัตรู ทั้งยังเป็นอุปายทางอ้อมในการนำพระพุทธศาสนาให้ใกล้ชิดกับศาสนิกชน ซึ่งเครื่องพระพิมพ์ที่สร้างในสมัยพระนางฯ มีอยู่ ๓ รูปแบบ คือ

๑) พระรอด พระรอดเป็นพระพิมพ์ขนาดเล็กนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัยมีหลายสี สีขาว สีเขียว สีพิกุล มูลเหตุในการปรารภสร้างก็เพื่อคุ้มครองพระนครและอาณาจักรประชาราษฎร์ สถานที่สร้าง คือ วัดพระคง ประมาณ พ.ศ. ๑๒๐๐ ตามตำนานกล่าวว่าพระสุกกทันตฤาษีและฤาษีวาสุเทพได้ประชุมฤาษี ๑๐๘ องค์ ทำพิธีสร้างเอาดินบริสุทธิ์ใจกลางทวีปทั้ง ๔ ยา ๑,๐๐๐ อย่าง วาน ๑,๐๐๐ อย่าง เกสรดอกไม้ นานาชนิด นำมาบดผสมกันกดลงกับแบบพิมพ์สร้าง ๘ หมื่น ๔ พัน องค์ ปลุกเสก ๙ วัน ๙ คืน โดยฤาษี เสร็จแล้วนำแจกจ่ายแก่พสกนิกรทั้งหลายกับอีก ๕,๐๐๐ องค์ นำไปบรรจุในพระเจดีย์วัดมหายัน และถ้าได้ดิน^{๑๕} การสร้างพระรอด เพื่อแจกจ่ายให้พสกนิกรนำติดตัวไว้บูชาและเพื่อเป็นการสร้างขวัญกำลังใจเป็นที่ยึดเหนี่ยว ที่สำคัญคือเป็นกุศโลบายที่ให้ผู้คนยึดมั่นในพระพุทธศาสนา เพราะสมัยนั้น ขนพื้นเมืองจะยึดมั่นในธรรมชาติ ผีสงเทวดา การมีพระเครื่องอยู่ที่ตัวก็เพื่อเป็นการป้องกันภูติผีปีศาจด้วย นับว่าพระนางจามเทวีมีวิสัยทัศน์ที่ยาวไกล แม้ในปัจจุบันคนนิยมเล่นพระเครื่องต่างเสาะแสวงหามาบูชาแม้จะมีราคาแพงมากก็ตาม^{๑๖}

๒) พระคง พระคงเป็นพระเนื้อดิน นั่งขัดสมาธิเพชร ศีรษะขัด มีประภามณฑลรอบพระเศียร มีเส้นกำไลรอบ ผนังด้านหลังมีใบโพธิ์ข้างละ ๑๐ ใบ มีสีเขียว สีดำ สีแดง สีขาว และสีพิกุล ประวัติการสร้างหลังจากเสร็จศึกขุนวิลังคะ ประมาณปี พ.ศ. ๑๒๑๖ มูลเหตุของการสร้างเพื่อขออำนาจพระพุทธคุณให้บ้านเมืองน่าอยู่สถาพรยาวนาน และคุ้มครองผู้คนที่ได้บูชาไว้ติดตัวให้อยู่อย่างคงกระพันปองศาสตราวุธทุกชนิด^{๑๗} พระนางจามเทวีทรงนิมิตเห็นเทวดามาทูลขอให้ไปนำดินจากดอยโหด ดินที่นั่นเป็นดินที่เต่าเผือกผิวเมื่อยคาบขึ้นมาจากใต้ท้องน้ำเพื่อนำมากองทำรัง ฤาษีวาสุเทพ ร่วมกับกลุ่มสพรหมร่วมกันสร้างขึ้นและปลุกเสกที่วัดพระคง สร้างจำนวน ๑๐,๘๐๐ องค์ แจกจ่ายผู้คนทั่วไปอีกส่วนหนึ่งบรรจุไว้ในกรุวัดพระคงฤาษี^{๑๘}

^{๑๕} คมสัน คงทน, ลำพูน สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี, (เชียงใหม่: ข้างเผือกการพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๕๙-๑๖๐.

^{๑๖} สัมภาษณ์ พระศรีธรรมโสภณ, รองเจ้าคณะจังหวัดลำพูน, วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

^{๑๗} สัมภาษณ์ พระครูไพศาลธีรคุณ, เจ้าอาวาสวัดต้นแก้ว, วันที่ ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

^{๑๘} สัมภาษณ์ พระครูอมรสันติคุณ, เจ้าอาวาสวัดพระคงฤาษี, วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

๓) พระลือ เป็นพระเนื้อดินลักษณะหยาบแต่แกร่ง ประกอบด้วยแร่กรวดทราย มีขนาดใหญ่กว่าพระรอดเล็กน้อย ตามตำนานการสร้างพระลือนี้ พระนางฯ ได้ให้ทหารพุ่งเสนา (หอก) อธิษฐานขอคืน ถ้าเสนาตกที่ใดก็นำดินที่นั่นมาสร้างองค์พระ ปรากฏว่าเสนาไปตกที่ตีนดอยไซเป็นที่อยู่ของฝูงงวางที่คาบดินมากองไว้ เป็นที่อัศจรรย์ พระนางฯ จึงให้ขุดนำดินนั้นมาพร้อมด่อนฝูงงวางมาเลี้ยงไว้ในคุ่มของพระนางฯ ภาชีวาสุเทพเป็นประธานสร้างและปลูกเสกทำพิธี ๕ วัน ๕ คืน สร้างจำนวน ๙๐๐ องค์ วัตถุประสงค์ของการสร้างเพื่อให้มีกิตติยศชื่อเสียงขจรลือไปทั่วทิศมีเมตตามหานิยม^{๑๙}

ด้วยเหตุผลและการปฏิบัติดังกล่าว สะท้อนให้เห็นความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ด้านศาสนวัตถุ ที่ส่งผลให้พุทธศาสนิกชนได้มีพุทธสัญลักษณ์ในการนำไปสักการบูชาเพื่อเป็นพุทธานุสสติ^{๒๐} เป็นส่งเสริมพุทธศิลป์ที่เป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่น^{๒๑} และในปัจจุบันยังเป็นการสร้างมูลค่าในทางเศรษฐกิจ โดยการนำแบบของพระทั้ง ๓ องค์ มาเป็นพิมพ์ในการสร้างพระสกุลลำพูน เพื่อมอบเป็นของที่ระลึกแก่ผู้มาเยือนและสนใจงานพุทธศิลป์ดังกล่าว^{๒๒} ที่สำคัญการสร้างศาสนวัตถุในครั้งนั้นยังแฝงด้วยกุศโลบายที่ให้พุทธศาสนิกชนมีความใกล้ชิดพระพุทธศาสนาอีกด้วย^{๒๓}

๔.๕ วิเคราะห์บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ด้านศาสนพิธี

จากการศึกษาและสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับบทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ด้านศาสนพิธี พบว่า

๔.๕.๑ **ทรงทำพิธีกรรมบวงสรวงเทวดา** ซึ่งจากพระประวัติ ได้กล่าวว่า พระนางจามเทวีทรงระลึกถึงบุญเทวดาที่อำนวยความสะดวก ปกป้องรักษาพระนครให้สงบร่มเย็นนับตั้งแต่พระนางฯ ได้เสด็จจากนครละโว้มาเสวยราชสมบัติในนครหริภุญชัย พระนางฯ ทรงเป็นขัตติยนารีไร้พระสวามีอยู่เคียงข้างที่จะปรีการาชกิจ มีแต่พระโอรสน้อยแฝด ๒ พระองค์ แต่ต่อมาทรงปริวิตกว่าในภายภาคหน้าอาจจะมิดีทรูมารุกราน อาจจะต้องสูญเสียเมืองและเกิดหายนะแก่อาณาประชาราษฎร์ พระนครที่สร้างใหม่กำลังไผ่พลมีน้อยและอยู่ในระหว่างการพัฒนาทุกด้าน พระนางฯ จึงทำพิธีกรรมบวงสรวงเทวดาเพื่อระลึกถึงคุณอันประเสริฐที่ได้เมตตากรุณาคุ้มครองรักษากันเมืองกับขอพรพระราชทานช้างคู่บารมีเป็นการเฉลิมพระเกียรติมียศให้ปัจฉามิตรได้เกรงขาม ซึ่งในตำนานมูลศาสนา กล่าวว่า ลำดับนั้น พระนางจามเทวี ตรัสสั่งให้กระทำการพิธีกรรมบูชาเทวดาที่รักษาเมืองแล้วภายหลังพระนางฯ มาส่งคำนึงแต่ในพระหฤทัยว่าลูกทั้งสองนี้ยังหนุ่มน้อยอยู่ ถ้าหากว่าข้าศึกศัตรูมาเบียดเบียนบ้านเมืองนี้ใครผู้ใดอาจป้องกันอันตรายบ้านเมืองได้หนอ พระนางฯ ทรงคำนึงดังนี้แล้วจึงอาราธนาเทวดาทั้งหลายว่า ดุราเทวดาทั้งหลาย ลูกข้าทั้งสองคนนี้ ขอจงให้ได้สวราชสมบัติที่ชอบ

^{๑๙} สัมภาษณ์ พระครูกิตติปริยัตินิเวศน์, เจ้าอาวาสวัดแม่สารป่าขาม, วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

^{๒๐} สัมภาษณ์ พระครูสิริสุตานุต, ผศ.ดร., รองเจ้าคณะอำเภอเมืองลำพูน, วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

^{๒๑} สัมภาษณ์ นางเบญจวรรณ พลประเสริฐ, หัวหน้าพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติหริภุญไชย, วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

^{๒๒} สัมภาษณ์ นายณพพร นิลณรงค์, นักวิชาการอิสระ, วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

^{๒๓} สัมภาษณ์ พระครูนิวริฐธรรมโชติ, เจ้าอาวาสวัดจามเทวี, วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

ประกอบด้วยความสัตย์ แลขอให้ได้ช้างม้าตัวมงคลอันมีฤทธิ์อานุภาพ อาจชนะข้าศึกทั้งหลายนั้นๆ ขอให้บังเกิดมีมาแก่ลูกข้าเทอญ ในทันใดนั้นเทวดาทั้งหลายที่รักษาเมืองที่นั่นได้ยินคำอาราธนาแห่งนางจามเทวีดังนั้น ก็ประชุมว่าดูราท่านทั้งหลายพระนางจามเทวีนี้มีพระคุณแก่เราทั้งหลายยิ่งนัก^{๒๔} ต่อมาพระนางจามเทวี ก็ได้ช้างทรงคู่บารมี คือ จ้างปู่ก่างาเขียว ที่แสดงพละนุภาพปราบศึกขุนหลวงวิลังคะอันลือลั่น การทำพิธีกรรมบวงสรวงเทวดานี้ต่อมาได้กลายมาเป็นประเพณี จึงถือได้ว่า พระนางฯ ทรงเป็นต้นแบบประเพณีการทำพิธีกรรมบวงสรวงเทวดานี้^{๒๕}

๔.๕.๒ ทรงประกอบพิธีรดน้ำดำหัว ซึ่งในคัมภีร์จามเทวีวงศ์ กล่าวถึงประเพณีนี้ที่พระเจ้าอนันตยศได้กระทำต่อ พระนางจามเทวีในคราวทูลเชิญเสด็จประทับนครเขลางค์ ความว่า ในเบื้องหน้าแต่นั้นพระเจ้าอนันตยศมีพระประสงค์จะใคร่ทำปัจจุการการสนองพระคุณพระราชมารดาของพระองค์ จึงมีพระราชโองการตรัสสั่งให้ช่างต่างๆ มีช่างไม้ ช่างวาดจ้างเขียน ช่างแกะสลัก เป็นต้นให้มาสร้างปราสาทไม้หอ เป็นที่สำหรับโสรจสงกรานของพระราชมารดา แลโปรดให้ช่างเครื่องต้น ตกแต่งเครื่องราชูปกรณ์ สำหรับราชาภิเษกครบทุกประการ แล้วโปรดเกล้าให้กระทำกองทอง กองเงิน กองแก้ว ๗ ประการ แลกองอุบุโภคบริโภคทั้งหลาย มีผ้าพรรณต่างๆ พร้อมทั้งให้ตกแต่งของควรเคี้ยว และของควรบริโภค มีประการต่างๆ มีข้าวและน้ำ สุรา เนื้อสัตว์ ขนม กล้วย อ้อย หมากเมี่ยง เมื่อจัดการเสร็จแล้วจึงอัญเชิญพระนางจามเทวีพระราชมารดาของพระองค์ให้ประทับนั่งเหนือกองแก้วแล้วให้สงกรานพระเศียรเกล้าด้วยน้ำส้มป่อย แล้วจึงให้สงกรานด้วยน้ำอบน้ำหอมภายหลังแล้วให้พราหมณาจารย์ถือน้ำเต้าทองให้หลังเหนือเศียรเกล้าของพระนางเจ้า...เสร็จแล้วจึงพระหัตถ์พระกรพระนางฯ เจ้าประทับนั่งเหนือบรมราชอาสน์ แล้วจึงยกพระบาททั้งสองของพระมารดาขึ้นวางบนเศียรเกล้าของพระองค์ ถวายบังคมด้วยความเคารพยิ่ง ทูลเชิญพระราชมารดาเสวยมงคลกระยาหาร มีรสอันเลิศมีประการต่างๆ ครั้นแล้วส่วนพระองค์จึงเสวยต่อภายหลัง...^{๒๖} ซึ่งในสมัยต่อมาการรดน้ำดำหัวผู้หลักผู้ใหญ่ให้ถือเป็นประเพณีสืบมา โดยเฉพาะประเพณีสงกรานต์ล้านนามีการรดน้ำดำหัวพ่อเมือง^{๒๗} หรือผู้ว่าราชการจังหวัด เป็นต้น

๔.๕.๓ ทรงประกอบพิธีสืบทอด ซึ่งในตำนานพระประวัติ พระนางจามเทวีฉบับนายสุทธีวารี ได้กล่าวความตอนหนึ่งว่า ในตอนที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระมหาเถระสังคายนาเสด็จมานครหริภุญชัย ได้ปฐกฐินาธรรมกับพระมหาอุปาลีเถระสมเด็จพระสังฆราชนครหริภุญชัย พระนางจามเทวีทรงเฉลิมฉลองสมโภชและมีสืบทอดสมเด็จพระสังฆราช ความว่า พระแม่เจ้าจามเทวีฯ รับสั่งให้มีพระราชพิธีเฉลิมฉลองสืบทอด สมเด็จพระสังฆราชแห่งละโว้ ซึ่งได้ทรงพระอุตสาหะมาแสดงปัญหารธรรมในครั้งนี้ มีมหรสพสมโภช ๓ วัน ๓ คืน นับตั้งแต่นั้นมาจึงมีพิธีสืบทอดพระภิกษุ

^{๒๔} กรมศิลปากร, **ตำนานมูลศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระจันทร์ ๒๕๑๙), หน้า ๑๔๒.

^{๒๕} สัมภาษณ์ นายพนพร นิลณรงค์, นักวิชาการอิสระ, วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

^{๒๖} พระโพธิ์รังสี, **จามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชย**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๖๓), หน้า ๑๘๔-๑๙๑.

^{๒๗} สัมภาษณ์ ดร.ไพรินทร์ ณ วันนา, ประธานหลักสูตรสาขาวิชาพระพุทธศาสนา, วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

สืบกันมา ณ ครั้งนั้นเป็นปฐม ณ วันขึ้น ๑๒ ค่ำเดือน ๘ ปีมะแม พุทธศก ๑๒๑๕^{๒๘} ซึ่งมีความเห็นว่า ประเพณีทั้ง ๓ คือ การบวงสรวงเทวดา การรดน้ำดำหัวผู้หลักผู้ใหญ่ และการสืบทอด น่าจะเกิดขึ้น ในสมัยพระนางจามเทวี จากนั้นได้สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน นับเป็นประเพณีที่ดั่งามของชาว ล้านนาและคงจะยืนยาวไปอีกนาน^{๒๙}

ด้วยเหตุผลและการปฏิบัติดังกล่าว สะท้อนให้เห็นความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ด้านศาสนพิธี ที่ชาวจังหวัดลำพูนได้ถือปฏิบัติเป็นประเพณีที่ดั่งามสืบเนื่องกันมา และในทุกประเพณี ดังกล่าวต่างแฝงคติ ความเชื่อ และกุศโลบายในการดำเนินชีวิตและอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยรากฐาน จากหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

จึงสรุปได้ว่า พระนางจามเทวี ทรงมีบทบาทสำคัญยิ่ง ในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ด้วยกิจกรรมและบทบาทการส่งเสริมสนับสนุนกิจการในการทำนุบำรุงพระศาสนา การเผยแผ่พระพุทธศาสนา ผลงานที่พระองค์ได้ทรงกระทำไว้ทำให้พระพุทธศาสนาแพร่ขยายไปอย่าง กว้างขวาง ทางด้านศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนวัตถุ และศาสนพิธี พระนางฯ ทรงเป็นแบบอย่างแก่พสกนิกรได้ยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติ เป็นกุลสตรีที่งามพร้อมทรงเป็นพุทธมาม กะที่ประเสริฐ บั้นปลายพระชนม์ชีพก็ได้สละเพศฆราวาสเป็นผ้าขาวถืออุโบสถศีล จึงสามารถกล่าวได้ ว่า พระนางจามเทวี เป็นอุบาสิกาแม่ชีรูปแรกของนครหริภุญไชย มรดกทางศิลปวัฒนธรรม ได้ตกทอด มาถึงปัจจุบัน และคุณูปการดังกล่าวเป็นสิ่งที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายควรได้รำลึกถึงพระนางฯ และใช้ เป็นแนวทางแห่งการปฏิบัติที่ดั่งามสืบต่อไป

^{๒๘} สุทธาวารี สุวรรณภาชน์, พระราชชีวประวัติพระแม่เจ้าจามะเทวีบรมราชินารี ศรีสุริยวงศ์องค์ บดินทร์ ปิ่นธานีหริภุญไชย, (เชียงใหม่: ทิพยเนตรการพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๕๙.

^{๒๙} สัมภาษณ์ พระครูสุริยสุตาภิรมณ์, เจ้าคณะอำเภอทุ่งหัวช้าง, วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน” มีวัตถุประสงค์ คือ ๑) เพื่อศึกษาแนวคิดการสร้าง ความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาบทบาทของพระนางจามเทวีในฐานะบุคคลต้นแบบทางพระพุทธศาสนา และ ๓) เพื่อวิเคราะห์บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ศึกษาจากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ผู้วิจัยเลือกผู้ให้สัมภาษณ์ ๑๖ รูป/คน จากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informants) คือ กลุ่มที่ ๑ พระสงฆ์ จำนวน ๑๒ รูป กลุ่มที่ ๒ คฤหัสถ์ จำนวน ๔ คน ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์และประมวลผลที่ได้จากแบบสัมภาษณ์เชิงลึกและวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) นำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ใน การวิจัย แล้วนำมาวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูลนำเสนอ ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ แนวคิดการสร้าง ความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา

จากการศึกษา แนวคิดการสร้าง ความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ในประเด็นต่างๆ ที่กำหนด มีข้อค้นพบที่น่าสนใจ ดังนี้

๕.๑.๑.๑ พัฒนาการการสร้าง ความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา

การวางรากฐานความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ได้เริ่มต้นขึ้นตั้งแต่ในยุคต้นพุทธกาล และพัฒนามาอย่างต่อเนื่อง มีแนวคิดและความเป็นมาของเหตุการณ์ในแต่ละช่วง ดังนี้

๑) สมัยพุทธกาล ได้มีเหตุการณ์ที่บ่งบอกถึงแนวคิดการสร้าง ความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่หลายเหตุการณ์ เช่น

๑.๑) วันที่ส่งสาวกออกไปประกาศศาสนาครั้งแรก พระพุทธองค์ได้ทรงประทานพุทธโอวาทแก่เหล่าพระอริยสาวก จำนวน ๖๐ รูป ซึ่งถือเป็นพุทธดำรัสสำคัญที่ยืนยันถึงเจตนารมณ์ที่แน่วแน่และมุ่งมั่นเป็นจุดเริ่มต้นในการกำหนดนโยบายและแสดงจุดยืนที่จะสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา

๑.๒) วันที่แสดงโอวาทปาฏิโมกข์ พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ท่ามกลางที่ประชุมพระสงฆ์สาวก จำนวน ๑,๒๕๐ รูป ณ วัดเวฬุวันมหาวิหาร โดยเป็นหลักคำสอนสำคัญที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ได้ประทานแก่ที่ประชุมพระสงฆ์สาวก เพื่อวางหลักการ อุดมการณ์ และวิธีการ ในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา โดยสรุปแนวคิด คือ

หลักการ ๓ ได้แก่ ๑) การไม่ทำบาปทั้งปวง ๒) การทำกุศลให้ถึงพร้อม และ ๓) การทำจิตให้ผ่องใส
อุดมการณ์ คือ เป้าหมายสูงสุดในการดำเนินชีวิต ๔ ประการ ได้แก่ ๑) ความอดทน ๒) ความไม่
เบียดเบียน ๓) ความสงบ ๔) นิพพาน และ วิธีการ แนวทางปฏิบัติฝึกหัดขัดเกลาตนและการเผยแผ่
พระพุทธศาสนามี ๖ ประการ ได้แก่ ๑) อนุปวาโท ไม่ไปว่าร้ายกัน ๒) อนุปฆาโต ไม่ไปล้างผลาญกัน
๓) ปาฏิโมกฺเข จ สัมมโร สรรวมในพระปาฏิโมกข์ ๔) มตตณฺณตา จ ภตตสมฺมิตฺติ ต้องรู้จักประมาณในการ
กิน ๕) ปนตณฺจ สยนาสนํ เลือกที่นั่งที่นอนในที่สงบ ๖) อธิจิตฺเต จ อาโยโค ประกอบความเพียรใน
การทำใจหยุดนิ่งอยู่เสมอ มุ่งทำตนให้หลุดพ้นจากกิเลส โดยให้ถือเป็นนโยบายและหลักปฏิบัติในการ
เผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เป็นแนวทางเดียวกัน อันจะเป็นรากฐานสำคัญในการสร้างความมั่นคงทาง
พระพุทธศาสนาสืบไป

๑.๓) วันจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ๑) ทรงมอบให้พระธรรมวินัยเป็นศาสดา
แทนพระองค์เมื่อปรินิพพานไปแล้ว เป็นการบ่งบอกถึงว่าพระพุทธองค์ ทรงพิจารณาเห็นถึงความ
เดือดร้อนวุ่นวายที่อาจจะเกิดขึ้นกับการแย่งชิงในตำแหน่งผู้นำศาสนาในฐานะศาสดา ปกป้องความ
แตกแยกในพระพุทธศาสนา ๒) ทรงประทานปัจฉิมโอวาท ว่าด้วย ความไม่ประมาท ซึ่งเป็นแก่น
ธรรมที่มีคุณค่าต่อมวลมนุษยชาติ เพราะคำสอนในพระพุทธศาสนาทั้งหมด เมื่อสรุปแล้วก็คือคำสอน
ให้เราไม่ประมาท

๒) สมัยหลังพุทธกาล (สังคายนา – ลังกา)

ภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว สถานการณ์ของ
พระพุทธศาสนาได้มีการเปลี่ยนแปลงตามภาวะของสังคม โดยเหตุการณ์สำคัญของการสร้างความ
มั่นคงทางพระพุทธศาสนา ตามลำดับ ดังนี้

๒.๑) การสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในพุทธศตวรรษที่ ๑ - ๒
ได้ดำเนินการ ดังนี้ ๑.๑) การทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ถือเป็นการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา
ครั้งแรกและครั้งสำคัญสุดหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพาน เพราะได้ร้อยกรองพระธรรมวินัยเข้าเป็น
หมวดหมู่เป็นระเบียบเรียบร้อย ทำให้คำสอนของพระพุทธองค์ดำรงมั่น และได้ตกทอดมาถึงปัจจุบัน
และแสดงถึงความสามัคคีของภิกษุสงฆ์ และเห็นถึงการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาครั้งยิ่งใหญ่ และส่งผล
ต่อการที่ยึดอายุของพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวมาจนถึงปัจจุบัน ๑.๒) การจัดทำสังคายนาครั้งที่ ๒
มีการห้ามปรามชี้แจงมิให้ภิกษุทั้งหลายประพฤติดิฉิมาธรรมวินัย และขอร้องอุบาสกอุบาสิกาให้
สนับสนุนพระสงฆ์ในเรื่องอันไม่สมควร

๒.๒) การสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช
ได้ดำเนินการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ดังนี้ ๑) ทรงอุปถัมภ์บำรุงด้วยปัจจัยสี่แด่พระภิกษุ
สงฆ์ ทรงเป็นพุทธมามกะที่ดี ทรงปฏิบัติธรรมและทรงชักชวนให้ราษฎรของพระองค์ปฏิบัติธรรมทรง
ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เช่น สร้างวัด วิหาร พระสถูป พระเจดีย์และหลักศิลาจารึก เป็นต้น
๒) ทรงเป็นผู้นำกำจัดอลัชชีเพื่อความบริสุทธิ์ของพระพุทธศาสนา ทรงส่งพระสมณทูตออกไปประกาศ
พระพุทธศาสนา จำนวน ๙ สาย โดย สายที่ ๘ มีพระโสณเถระ และพระอุตตรเถระ
นำพระพุทธศาสนาเผยแผ่ ณ สุวรรณภูมิประเทศ ได้แก่ พม่า ไทยและมอญทุกวันนี้

๒.๓) การสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในสมัยพระเจ้ามลิந்தร์ ได้ดำเนินการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ดังนี้ ๑) ทรงสร้างพระนักปราชญ์ไว้สอนธรรม ๒) ทรงประเพณีปฏิบัติเป็นตัวอย่างแก่ประชาชน พระองค์ได้สร้างวิหารถวายพระเถระ และทรงบำรุงศาสนา ทรงสละราชสมบัติออกผนวชในบ้นปลายพระชนม์ชีพและนัยว่าพระองค์ได้บรรลุอรหัตต์ด้วย ๓) ทรงให้กำเนิดการสร้างพระพุทธรูป ทำให้การสร้างพระพุทธรูปก็วิวัฒนาการออกไปอย่างกว้างขวางแพร่หลายไปตามประเทศต่างๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนาทั่วโลก

๒.๔) การสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในสมัยพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ได้ดำเนินการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ดังนี้ ๑) ทรงวางรากฐานพุทธบริษัท ๒) ทรงยกพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติของชาวลังกา

๓) สมัยหลังพุทธกาล (เข้าสู่ประเทศไทย)

๓.๑) การสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย ได้ดำเนินการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ดังนี้ ๑) ทรงให้มีการตั้งสมณศักดิ์ ๒) ทรงให้มีการสอนธรรม ๓) ทรงส่งเสริมพระปริยัติธรรม ๔) ทรงส่งเสริมการปกครองคณะสงฆ์

๓.๒) การสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยา ได้ดำเนินการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ดังนี้ ๑) ทรงส่งเสริมการสร้างเสนาสนะทางพระพุทธศาสนา ๒) ทรงสร้างปราสาทคอบรอยพุทธบาท ๓) ทรงให้กำเนิดประเพณีการบวชเรียนของลูกผู้ชาย ๔) ทรงส่งเสริมการศึกษาธรรมในพระพุทธศาสนา ๕) ทรงส่งพระสงฆ์ไปสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาที่ลังกา

๓.๓) การสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้ดำเนินการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ดังนี้ ๑) รัชกาลที่ ๑ (๒๓๒๕ - ๒๓๕๒) พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงออกกฎหมายคณะสงฆ์ ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัดต่างๆ เช่น สร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดสระเกศ และวัดพระเชตุพนฯ เป็นต้น ทรงโปรดให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๙ และถือเป็นครั้งที่ ๒ ในประเทศไทย ทรงตรากฎหมายคณะสงฆ์ขึ้น เพื่อจัดระเบียบการปกครองของสงฆ์ให้เรียบร้อย ทรงจัดให้มีการสอบพระปริยัติธรรมทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชองค์แรกของกรุงรัตนโกสินทร์ โดยสถาปนาพระสังฆราช (ศรี) เป็นสมเด็จพระสังฆราช ๒ รัชกาลที่ ๒ (๒๓๕๒- ๒๓๖๗) พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อ พ.ศ.๒๓๕๒ ทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชถึง ๓ พระองค์ คือ สมเด็จพระสังฆราช (สุก) สมเด็จพระสังฆราช (มี) และสมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร) ทรงจัดส่งสมณทูต ๘ รูป ไปฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในประเทศลังกา ได้จัดให้มีการจัดงานวันวิสาขบูชาขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงโปรดให้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขวิธีการสอบไล่ปริยัติธรรมขึ้นใหม่ ทรงให้แต่งหนังสือโอวาทานุสาสนี ๓ รัชกาลที่ ๓ (๒๓๖๗ - ๒๓๙๔) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระไตรปิฎกฉบับหลวง เพิ่มจำนวนขึ้น ทรงโปรดให้แปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอารามหลายแห่ง และสร้างวัดใหม่ คือ วัดเทพธิดาราม วัดราชบพิธ และวัดเฉลิมพระเกียรติ ทรงตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นเป็นครั้งแรก เพื่อสอนหนังสือไทยแก่เด็ก ๔) รัชกาลที่ ๔ (๒๓๙๔ - ๒๔๑๑) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงพระราช

ศรัทธาสรางวัดใหม่ขึ้นหลายวัด เช่น วัดปทุมวนาราม วัดโสมนัสวิหาร วัดมกุฏกษัตริยาราม วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม และวัดราชบพิตร เป็นต้น ทรงโปรดให้มีพระราชพิธี “มาฆบูชา” ขึ้นเป็นครั้งแรก จนได้ถือปฏิบัติสืบมาจนถึงทุกวันนี้ ๕) รัชกาลที่ ๕ (๒๔๑๑ - ๒๔๕๓) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองราชย์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๑ ทรงยกเลิกระบบทาสในเมืองไทยได้สำเร็จ ทรงสร้างวัดใหม่ขึ้น คือ วัดวัดราชบพิตร วัดเทพศิรินทราวาส วัดเบญจมบพิตร วัดอัมพวันนิมิตร วัดจุฬาทิศราชธรรมสภา และวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ ทรงบูรณะวัดมหาธาตุ และวัดอื่นๆ อีก ทรงนิพนธ์วรรณกรรมทางพุทธศาสนาจำนวนมาก โปรดให้มีการเริ่มต้นการศึกษาแบบสมัยใหม่ในประเทศไทย โดยให้พระสงฆ์รับภาระช่วยการศึกษาของชาติ ทรงตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎรขึ้นเป็นแห่งแรก ทรงโปรดให้จัดการศึกษาแก่ประชาชนในหัวเมือง ทรงสถาปนา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหามกุฏราชวิทยาลัย ๖) รัชกาลที่ ๖ (๒๔๕๓- ๒๔๖๘) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองราชย์ ทรงนิพนธ์หนังสือแสดงคำสอนในพระพุทธศาสนาหลายเรื่อง เช่น เทศนาเสือป่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร เป็นต้น ทรงโปรดให้ใช้ พุทธศักราช (พ.ศ.) แทน ร.ศ. เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ ทรงเปลี่ยนกระทรวงธรรมการเป็นกระทรวงศึกษาธิการ ทรงเปลี่ยนวิธีการสอบบาลีสนามหลวงจากปากเปล่ามาเป็นข้อเขียนเป็นครั้งแรก ทรงเริ่มการศึกษาพระปริยัติธรรมใหม่ขึ้นอีกหลักสูตรหนึ่ง เรียกว่า “นักธรรม” โปรดให้พิมพ์คัมภีร์อรรถกถาแห่งพระไตรปิฎกและอรรถกถาชาดก

๓.๔) การสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในสมัยรัชกาลที่ ๗ จนถึงปัจจุบัน ได้ดำเนินการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ดังนี้ ๑) รัชกาลที่ ๗ (๒๔๖๘ - ๒๔๗๗) พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้มีการทำสังคายนาพระไตรปิฎก ทรงจัดให้พิมพ์พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ ทรงประกาศเพิ่มหลักสูตรทางจริยศึกษาสำหรับนักเรียน ได้เปิดให้ฆราวาสเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม โดยจัดหลักสูตรใหม่ เรียกว่า “ธรรมศึกษา” ๒) รัชกาลที่ ๘ (๒๔๗๗ - ๒๔๘๙) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เสด็จขึ้นครองราชเป็นรัชกาลที่ ๘ ในขณะที่พระชนมายุ เพียง ๙ พรรษาเท่านั้น และยังคงทรงศึกษาอยู่ในต่างประเทศ จึงมีผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในด้านการศาสนาได้มีการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย ๓) สมัยรัชกาลที่ ๙ (ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๙ ถึงปัจจุบัน) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ได้เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นรัชกาลที่ ๙ สืบต่อมา ทรงมีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนา และทรงเป็นศาสนูปถัมภก ทรงให้การอุปถัมภ์แก่ทุกศาสนา และทรงปกครองบ้านเมืองโดยสงบร่มเย็น ตามระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

๕.๑.๑.๒ ความสำคัญของการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา

ความสำคัญของการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ส่งผลและคุณค่าต่อสังคมในระดับโลก เพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของมนุษยชาติ มีหลักปฏิบัติที่มีความเป็นสากล ส่วนในระดับสังคมไทย พระพุทธศาสนามีสถานะเป็นศาสนาประจำชาติ เพราะคนส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา และอยู่เคียงคู่กับชาติไทยมาโดยตลอด จึงทำให้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยมีพื้นฐานมาจากพระพุทธศาสนา

๕.๑.๑.๓ ปัจจัยที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา

ความเสื่อมและความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ขึ้นอยู่กับปัจจัย ๒ ประการ คือ เพราะเหตุภายใน (ภัยภายใน) ของพระพุทธศาสนาเอง เช่น การเสื่อมทางด้านศีลธรรม และการแตกแยกในสังฆมณฑล และเพราะเหตุภายนอก (ภัยภายนอก) เช่น การทำลายล้างของลัทธิหรือศาสนาอื่น

๕.๑.๑.๔ อุบาสกอุบาสิกาตัวอย่างผู้สร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา

อุบาสกอุบาสิกา ผู้ที่มีส่วนในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา เมื่อครั้งสมัยพุทธกาลนั้นมีจำนวนมาก จักขอยกตัวอย่างเฉพาะบุคคลที่เป็นเอตทัคคะบางส่วน เช่น ๑) สุทัตต อนาถบิณฑิกคหบดี เอตทัคคะในฝ่ายผู้ยินดียิ่งในการถวายทาน (เป็นทายก) ๒) จิตตคฤหบดี เอตทัคคะในฝ่ายผู้เป็นธรรมกถึก ๓) นางสุชาดา เอตทัคคะในฝ่ายผู้ถึงสรณะก่อน (ผู้ถึงพระรัตนตรัย ก่อน) ๔) นางวิสาขา เอตทัคคะในฝ่ายผู้ยินดียิ่งในการถวายทาน (ผู้เป็นทายิกา) ๕) นางขุชุตตรา เอตทัคคะในฝ่ายพหูสูต (ผู้แสดงธรรม) ๖) นางสาววดี เอตทัคคะในฝ่ายผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตา ๗) นางอุตตรานันทมารดา เอตทัคคะในฝ่ายผู้ยินดีในฌาน (เพ่งด้วยฌาน) ๘) พระนางสุปปวาสา เอตทัคคะในฝ่ายผู้ถวายรสอันประณีต ๙) นางสุปปิยา เอตทัคคะในฝ่ายผู้บำรุงภิกษุอาพาธ (ผู้อุปฐากภิกษุไข้) ๑๐) นางกาติยานี เอตทัคคะในฝ่ายผู้เลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้น (ผู้เลื่อมใสมั่นคง) ๑๑) นางกาฬิกรัชมริกา เอตทัคคะในฝ่ายผู้เลื่อมใสเพราะได้ยินได้ฟังตามๆกันมา (ผู้ได้รับความเลื่อมใสตามเขา) และ ๑๒) นางนกุลมารดาคหปตานี เอตทัคคะในฝ่ายผู้กล่าวถ้อยคำที่ทำให้เกิดความคุ้นเคย (ผู้มีความคุ้นเคยในพระศาสนา)

๕.๑.๒ บทบาทของพระนางจามเทวีในฐานะบุคคลต้นแบบทางพระพุทธศาสนา

๕.๑.๒.๑ พระชาติของพระนางจามเทวี

จากการศึกษาพระประวัติของพระนางจามเทวี จากเอกสารต่างๆ ซึ่งได้มีผู้ศึกษารวบรวมและบันทึกไว้เป็นหลักฐาน ได้กล่าวถึงกำเนิดพระชาติของพระนางไว้ ๒ ประเด็น คือ ๑) พระนางจามเทวีทรงมีพระชาติเป็นชนมอญจากกรุงละโว้ เอกสารที่แสดงไว้และนับเป็นเอกสารฉบับหลวงปรากฏอยู่ ๓ ฉบับ คือ ตำนานมูลศาสนา คัมภีร์จามเทวีวงศ์ และคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ๒) พระนางจามเทวีทรงมีพระชาติเป็นมอญชาวลำพูน ซึ่งในคดีนี้ ส่วนใหญ่จะปรากฏหลักฐานในตำนานพื้นบ้านภาคเหนือและเรื่องเล่าสืบต่อกันมา ตลอดจนบุคคลผู้อ้างตนว่าสามารถสื่อสารกับดวงพระวิญญาณของพระนางจามเทวีได้ แต่ไม่ว่าพระนางจามเทวีจะมีพระชาติกำเนิดจากไหน สิ่งสำคัญที่คนส่วนใหญ่รับรู้และระลึกถึงคือการที่พระนางฯ ทรงเป็นกษัตริยาที่นำพระพุทธศาสนามาสู่นครหริภุญชัย ปกครองบ้านเมืองโดยมีพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานและทำให้พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองและมั่นคงตราบนานทุกวันนี้

๕.๑.๒.๒ ความเป็นต้นแบบฐานะผู้อุบาสิกาในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาพระประวัติ ทำให้เห็นถึงความเป็นต้นแบบของพระนางจามเทวีในฐานะอุบาสิกาในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีเหตุการณ์และหลักปฏิบัติที่สะท้อนให้เห็นความเป็นต้นแบบ

ดังนี้ ๑) การนำพระพุทธศาสนามาประดิษฐานในนครทริภุชชัย ๒) ทรงประพาดิพระองค์เป็นอุบาสิกา ได้รับการปลุกฝังความเป็นพุทธมามกะตั้งแต่ทรงพระเยาว์ มีศรัทธาตั้งมั่นในพระพุทธศาสนา เป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติชอบตามหลักศีลธรรม ทรงส่งเสริมให้พสกนิกรให้รักษาศีล บำเพ็ญพระชนม์ชีพ ทรงได้สละเพศฆราวาสครองพระองค์ชาวเสด็จไปประทับรักษาศีล และมีคุณสมบัติครบถ้วนเป็นอุบาสิกาอย่างบริบูรณ์

๕.๑.๒.๓ ความเป็นต้นแบบฐานะกษัตริยาในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาพระประวัติ ทำให้เห็นถึงความเป็นต้นแบบของพระนางจามเทวีในฐานะกษัตริยาในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีเหตุการณ์และหลักปฏิบัติที่สะท้อนให้เห็นความเป็นต้นแบบ ดังนี้ ๑) ทรงเป็นนักวางแผน เช่น เตรียมการและวางแผนคัดเลือกบุคคลที่จะไปช่วยเหลือกิจการบ้านเมืองในการมาปกครองเมืองใหม่ ๒) ทรงตั้งอยู่ในหลักธรรมราชา ทรงยึดหลักการปกครองและบริหารบ้านเมืองด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น หลักทศพิธราชธรรม ๑๐, หลักจักรวรรดิวัตร ๑๒ และหลักราชสังคหวัตถุ ๔ ซึ่งเป็นหลักธรรมของผู้ครองแผ่นดิน

๕.๑.๒.๔ ความเป็นต้นแบบฐานะมารดาในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาพระประวัติ ทำให้เห็นถึงความเป็นต้นแบบของพระนางจามเทวีในฐานะมารดาในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีเหตุการณ์และหลักปฏิบัติที่สะท้อนให้เห็นความเป็นต้นแบบ ดังนี้ ๑) ทรงเป็นแบบอย่างในการเลี้ยงดูบุตร ตามหน้าที่ของมารดาบิดา ด้วยธรรม ๕ ประการ คือ (๑) ห้ามปรามจากความชั่ว (๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี (๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา (๔) หาคู่ครองที่สมควรให้ และ (๕) มอบทรัพย์ให้ในโอกาสอันสมควร

๕.๑.๒.๕ ความเป็นต้นแบบฐานะภรรยาในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาพระประวัติ ทำให้เห็นถึงความเป็นต้นแบบของพระนางจามเทวีในฐานะภรรยาในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีเหตุการณ์และหลักปฏิบัติที่สะท้อนให้เห็นความเป็นต้นแบบ ดังนี้ ๑) ทรงเป็นแบบอย่างการเป็นภรรยาที่ดี ทรงปฏิบัติหน้าที่ของการเป็นภรรยาที่เหมาะสม ด้วยธรรม ๕ ประการ คือ (๑) จัดงานบ้านให้เรียบร้อย (๒) สงเคราะห์ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายด้วยดี (๓) ไม่นอกใจ (๔) รักษาสมบัติที่หามาได้ และ (๕) ขยันไม่เกียจคร้านในงานทั้งปวง

๕.๑.๒.๖ ความเป็นต้นแบบฐานะบุตรธิดาในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาพระประวัติ ทำให้เห็นถึงความเป็นต้นแบบของพระนางจามเทวีในฐานะบุตรธิดาในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีเหตุการณ์และหลักปฏิบัติที่สะท้อนให้เห็นความเป็นต้นแบบ ดังนี้ ๑) ทรงปฏิบัติตนเป็นบุตรธิดาที่ดี ทรงน้อมปฏิบัติตามคำสอนและแนะนำของพระบิดา พึงปฏิบัติตอบแทน (แสดงความกตัญญู) ต่อบิดามารดาด้วยธรรม ๕ ประการ คือ (๑) ท่านเลี้ยงเรามาแล้วเลี้ยงท่านตอบ (๒) ช่วยทำกิจของท่าน (๓) ดำรงวงศ์สกุล (๔) ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท และ (๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน

๕.๑.๓ วิเคราะห์บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน

๕.๑.๓.๑ ด้านศาสนธรรม

จากการศึกษาและสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับบทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ด้านศาสนธรรม พบว่า ๑) ทรงนำพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท มาประดิษฐานในนครหริภุญชัย ซึ่งถือเป็นปฐมบทแห่งการสร้าง ความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ๒) ทรงส่งเสริมให้พระสงฆ์ดำรงอยู่ในหลักสัทธรรม ๓ คือ มีศีลจารวัตรที่เป็นแบบอย่างของการประพฤติปฏิบัติ ได้ศึกษาเรียนรู้ ตามกระบวนการทางพระพุทธศาสนา คือ (๑) ปริยัติ (๒) ปฏิบัติ และ (๓) ปฏิเวธ ๓) ทรงเป็นแบบอย่างและส่งเสริมการปฏิบัติ โดยทรงปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัด และส่งเสริมข้าราชการและพสกนิกรในการประพฤติปฏิบัติธรรม

๕.๑.๓.๒ ด้านศาสนบุคคล

จากการศึกษาและสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับบทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ด้านศาสนบุคคล พบว่า ๑) ทรงคัดเลือกบุคคลที่มีความรู้และคุณธรรม ได้แก่ กลุ่มคนด้านการสร้างและพัฒนาศาสนาจักร คือ พระมหาเถระที่ทรงปฏิภาณประมาณ ๕๐๐ องค์, หมู่ประชาชนทั้งหลายที่ตั้งอยู่ในเบญจศีล ๕๐๐ คน, บัณฑิต ๕๐๐ คน และกลุ่มคนด้านการสร้างและพัฒนาอาณาจักร คือ ด้านงานช่างงานฝีมือ หมู่ช่างสลัก ๕๐๐ คน, ช่างแก้วแหวน ๕๐๐ คน, ช่างเงิน ๕๐๐ คน, ช่างทอง ๕๐๐ คน, ช่างเหล็ก ๕๐๐ คน และ หมู่ช่างทั้งหลายต่างๆ ๕๐๐ คน ด้านการศึกษา ช่างเขียน ๕๐๐ คน, หมู่หมอโหรา ๕๐๐ คน ด้านการค้าพาณิชย์ พ่อเลี้ยง ๕๐๐ คน, แม่เลี้ยง ๕๐๐ คน และ พ่อเวียง (แรงงาน) ทั้งหมด ๕๐๐ คน และด้านการแพทย์ หมอยา ๕๐๐ คน ๒) ทรงสร้างและพัฒนาบุคคลให้มีความรู้และคุณธรรม โดยได้ส่งเสริมให้พระสงฆ์ผู้ทรงพระไตรปิฎกได้ไปจำพรรษาในวัดต่างๆในพื้นที่ใกล้เคียงให้มีการบรรพชาอุปสมบทกุลบุตรในพระพุทธศาสนา และส่งเสริมให้ได้ศึกษาทั้งฝ่ายคันถธุระและวิปัสสนาธุระ และอนุเคราะห์พุทธบริษัท เหล่าอุบาสก อุบาสิกา เพื่อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ด้วยธรรม ๖ ประการ คือ ๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว ๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี ๓) อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม ๔) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ๕) อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง และ ๖) บอกทางสวรรค์ให้ ในส่วนของข้าราชการและพสกนิกร พระนางฯ ได้ส่งเสริมให้มีการทำบุญ รักษาศีล และเจริญภาวนา ในส่วนของพุทธบริษัท อุบาสก อุบาสิกา ก็พึงบำรุงพระสงฆ์ เพื่อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน โดยธรรม ๕ ประการ คือ ๑) จะทำสิ่งใดก็ทำด้วยเมตตา ๒) จะพูดสิ่งใดก็พูดด้วยเมตตา ๓) จะคิดสิ่งใดก็คิดด้วยเมตตา ๔) เปิดประตูต้อนรับ และ ๕) ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ

๕.๑.๓.๓ ด้านศาสนสถาน

จากการศึกษาและสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับบทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ด้านศาสนสถาน พบว่า ๑) ทรงสร้างวัดและพระเจดีย์ตามเส้นทางที่ทรงเสด็จ ๒) ทรงสร้างวัดสี่มุมเมือง เป็นพุทธปราการป้องกันภัยให้กับพระนครให้อยู่สภาพปราศจากภัยพิบัติทั้งหลาย

๕.๑.๓.๔ ด้านศาสนวัตถุ

จากการศึกษาและสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับบทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ด้านศาสนวัตถุ พบว่า ๑) ทรงนำพระพุทธรูปมาประดิษฐานในนครหริภุญชัย เป็นแบบอย่างการสร้างพระเครื่องสกุลพระรอดลำพูนในสมัยต่อมา ๒) ทรงสร้างพระเครื่องพระพิมพ์ดินเผา ทรงส่งเสริมการเผยแพร่พระพุทธศาสนา สนับสนุนพสกนิกรสร้างวัดวาอาราม พระพุทธรูป พระเจดีย์ และสร้างพระเครื่องเพื่อไว้คุ้มภัยให้กับพสกนิกรและคุ้มครองป้องกันเมืองจากราชศัตรู ทั้งยังเป็นอุบายทางอ้อมในการนำพระพุทธศาสนาให้ใกล้ชิดกับศาสนิกชน ซึ่งเครื่องพระพิมพ์ที่สร้างในสมัยพระนางฯ มีอยู่ ๓ รูปแบบ คือ ๑) พระรอด ๒) พระคง และ ๓) พระลือ

๕.๑.๓.๕ ด้านศาสนพิธี

จากการศึกษาและสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับบทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา ด้านศาสนพิธี พบว่า ๑) ทรงทำพิธีกรรมบวงสรวงเทวดาด้วยเหตุทรงระลึกถึงบุญเทวดาที่อำนวยความสะดวกสุขสวัสดิ์ ปกป้องรักษาพระนครให้สงบร่มเย็นนับตั้งแต่พระนางฯ ได้เสด็จจากนครละโว้มาเสวยราชสมบัติในนครหริภุญชัย ๒) ทรงประกอบพิธีรดน้ำดำหัว ซึ่งเป็นการแสดงความกตัญญูทิดเวทิตาต่อผู้มีพระคุณ และต่อมารการรดน้ำดำหัวผู้หลักผู้ใหญ่ให้ถือเป็นประเพณีสืบมา ๓) ทรงประกอบพิธีสืบชะตา ซึ่งเป็นประเพณีที่แสดงถึงการให้ความสำคัญต่อผู้มีอุปการคุณ และนับเป็นประเพณีที่ดั่งามของชาวล้านนาที่คงอยู่สืบไป

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน” ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะทั่วไป ซึ่งเป็นข้อเสนอแนะทางวิชาการและข้อเสนอเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะทั่วไป

การศึกษาวิจัยเรื่อง บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน มีประเด็นที่น่าสนใจและสามารถนำมาเป็นแนวทางการเรียนรู้และใช้ประโยชน์หลายประการ เช่น

๕.๒.๑.๑ พระนางจามเทวี เป็นสตรีผู้มีปรีชาชาญทั้งความรู้ ความสามารถและคุณธรรม เป็นต้นแบบของการประพฤติปฏิบัติที่ดั่งามของคนทั่วไป ซึ่งในทัศนะของผู้วิจัย เห็นควรเสนอให้การศึกษาพระประวัติของพระนางในด้านต่างๆ จัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่นให้เด็กและเยาวชนได้ศึกษาเรียนรู้ ซึ่งเป็นไปตามนโยบายหลักการของการจัดการศึกษาและสร้างความเป็นอัตลักษณ์ที่เข้มแข็งของท้องถิ่นจังหวัดลำพูน

๕.๒.๑.๒ พระประวัติและพระกรณียกิจของพระนางจามเทวี มีคุณูปการต่อการพระศาสนาและสังคม และยังคงหลงเหลือหลักฐาน ร่องรอย และมีการใช้พระนามของพระนางจาม

เทวีในการสร้างความชอบธรรมให้กับวัด ชุมชน หน่วยงาน องค์กรของแต่ละแห่ง ในทัศนะของผู้วิจัย เห็นควรเสนอให้แต่ละวัด ชุมชน หน่วยงาน องค์กร ได้มีการจัดทำพระประวัติของพระนางอย่างสมพระเกียรติเพื่อเป็นการถวายราชสดุดี และเผยแพร่แก่สาธารณชน

๕.๒.๑.๓ ด้วยพระนางจามเทวี เป็นบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ ในทัศนะของผู้วิจัย เห็นควรเสนอให้ทางส่วนงานหลักของจังหวัด มีการจัดกิจกรรมเชิงวิชาการเกี่ยวกับพระนาง หรือจัดนิทรรศการ หรือ หอเกียรติยศเพื่อเทิดพระเกียรติ และเป็นแหล่งเรียนรู้ของอนุชนรุ่นหลัง

๕.๒.๑.๔ จากการศึกษา พบว่าพระประวัติของพระนางจามเทวี ยังมีการศึกษา และบันทึกไว้หลากหลายแนวคิด ในทัศนะของผู้วิจัย เห็นควรเสนอให้มีการชำระประวัติศาสตร์และสังเคราะห์เรียบเรียงในเชิงวิชาการให้เห็นเชิงเปรียบเทียบจากแหล่งข้อมูลต่างๆ ให้เป็นหลักฐานที่ชัดเจนและอ้างอิงเชิงวิชาการได้

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

เนื่องจากการศึกษาวิจัยเรื่อง บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน เป็นการศึกษาที่มีความสำคัญและน่าสนใจ แต่ด้วยข้อจำกัดของเวลา และความรู้ จึงยังคงมีประเด็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระนางจามเทวี ที่ผู้วิจัยยังไม่สามารถจะศึกษาได้ครบถ้วน ซึ่งเป็นโอกาสให้ผู้สนใจได้ทำการศึกษาค้นคว้าและวิจัยเพื่อให้เกิดประโยชน์ คุณค่าต่อการศึกษารเรียนรู้ในวงกว้าง เช่น

๕.๒.๒.๑ ศึกษาเปรียบเทียบบทบาทการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาของพระนางจามเทวีกับอุบาสิกามุณีได้รับเอตทัคคะในพระพุทธศาสนา

๕.๒.๒.๒ ศึกษาเส้นทางบุญของพระนางจามเทวีกับการสร้างอารยธรรมในสังคมล้านนา

๕.๒.๒.๓ ศึกษาการประยุกต์หลักพุทธธรรมของพระนางจามเทวีในการปกครองราชธานีนครหริภุญชัย

๕.๒.๒.๔ ศึกษาอิทธิพลความเป็นพระนางจามเทวีกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

๕.๒.๒.๕ ศึกษาอิทธิพลความเชื่อ ประเพณี และสัญลักษณ์ของพระนางจามเทวีที่มีต่อชาวจังหวัดลำพูน

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
หนังสือขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

ที่ ศธ ๒๒๒๔ / ๖๐๔๑

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน ๑๑๒ หมู่ ๒ ตำบลต้นธง
อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ๕๑๐๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐-๕๓๕๖-๓๓๖๓

๒๓ มกราคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขออนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์

กราบเรียน พระเทพรัตนนายก เจ้าอาวาสวัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร เจ้าคณะจังหวัดลำพูน
สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑.แบบสัมภาษณ์ที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระครูธัญชัยธัมม รักษาระจำตัวนิสิต ๖๐๑๔๒๐๕๐๓๔ นิสิตปริญญาโท
หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา
ในจังหวัดลำพูน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาดมหลักสูตรดังกล่าว

การศึกษาวินิพนธ์เรื่องนี้ จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากพระเดชพระคุณท่าน จึงขอความ
อนุเคราะห์พิจารณาอนุญาตให้นิสิตดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล และสัมภาษณ์เพื่อทำวิทยานิพนธ์ ซึ่งจะเป็น
ประโยชน์ทางวิชาการ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากพระเดชพระคุณท่าน
ด้วยดี และขอขอบพระคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงกราบเรียนมาเพื่อทราบ และโปรดพิจารณาอนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์ต่อไป

กราบเรียนมาด้วยความเคารพอย่างสูง

(พระครูสิริสุตานุยุต,ผศ.ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ลำพูน
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

โทรศัพท์ ๐-๕๓๕๖-๓๓๖๓ ภายใน ๑๐๗, ๐๙-๔๗๒๘-๗๓๗๕

ที่ ศธ ๖๑๒๕/ว๐๔๑

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน ๑๔๒ หมู่ ๒ ตำบลต้นธง
อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ๕๑๐๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐-๕๓๕๖-๓๑๖๓

๒๓ มกราคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขออนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์

เรียน พระครูอมรสันติคุณ เจ้าอาวาสวัดพระคงฤาษี

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑.แบบสัมภาษณ์ที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระครูอริยชัยธัช รหัสประจำตัวนิสิต ๖๐๑๔๒๐๕๐๓๔ นิสิตปริญญาโท
หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา
ในจังหวัดลำพูน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าว

การศึกษาวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากท่าน จึงขอความอนุเคราะห์พิจารณา
อนุญาตให้นิสิตดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล และสัมภาษณ์เพื่อทำวิทยานิพนธ์ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทาง
วิชาการ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี และขอขอบพระคุณ
ในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อทราบ และโปรดพิจารณาอนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์ต่อไป

พระครูอมรสันติคุณ
เจ้าอาวาสวัดพระคงฤาษี

เรียนมาด้วยความนับถือ

(พระครูสิริสุตานุยุต, ผศ.ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

โทรศัพท์ ๐-๕๓๕๖-๓๑๖๓ ภายใน ๑๐๗, ๐๙-๕๗๒๘-๗๓๗๕

ที่ ศธ ๖๑๒๕/ว๐๔๑

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน ๑๔๒ หมู่ ๒ ตำบลต้นธง
อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ๕๑๐๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐-๕๓๕๖-๓๑๖๓

๒๓ มกราคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขออนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์

เรียน พระครูจิรวัดนโสกณ เจ้าคณะอำเภอเมืองลำพูน

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑.แบบสัมภาษณ์ที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระครูอริชัยธัช รหัสประจำตัวนิสิต ๖๐๑๔๒๐๕๐๓๔ นิสิตปริญญาโท
หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา
ในจังหวัดลำพูน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าว

การศึกษาวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากท่าน จึงขอความอนุเคราะห์พิจารณา
อนุญาตให้นิสิตดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล และสัมภาษณ์เพื่อทำวิทยานิพนธ์ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทาง
วิชาการ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี และขอขอบพระคุณ
ในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อทราบ และโปรดพิจารณาอนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์ต่อไป

เรียนมาด้วยความเคารพอย่างสูง

พระครูอริชัยธัช
เจ้าคณะอำเภอเมืองลำพูน

(พระครูสิริสุตานุยุต, ผศ.ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ลำพูน
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

โทรศัพท์ ๐-๕๓๕๖-๓๑๖๓ ภายใน ๑๐๗, ๐๙-๔๗๒๘-๗๓๗๕

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน โทร ๐-๕๓๕๖-๓๑๖๓
 ที่ ศธ ๖๑๒๕/ว๑๑๗ วันที่ ๒๓ มกราคม ๒๕๖๒
 เรื่อง ขออนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์

เรียน พระครูไพศาลธรรมานุสิฐ รองผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

ด้วย พระครูธัญชัยธัช รหัสประจำตัวนิสิต ๖๐๑๔๒๐๕๐๓๔ นิสิตปริญญาโท
 หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา
 ในจังหวัดลำพูน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าว

การศึกษาวินิจฉัยเรื่องนี้ จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากท่าน จึงขอความอนุเคราะห์พิจารณา
 อนุญาตให้นิสิตดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลและสัมภาษณ์เพื่อทำวิทยานิพนธ์ ซึ่งเป็นประโยชน์ทางวิชาการ
 ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี และขอขอบคุณในความเอื้อเฟื้อ
 ทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อทราบ และโปรดพิจารณาอนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์ต่อไป

(พระครูสิริสุตานุยุต, ผศ.ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ลำพูน
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

อ.น.ก.โพธิ์วงษ์

(พระครูไพศาลธรรมานุสิฐ)
 รองอธิการบดีวิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน โทร ๐-๕๓๕๖-๓๑๖๓
 ที่ ศธ ๖๑๒๕/ว๑๑๗ วันที่ ๒๓ มกราคม ๒๕๖๒
 เรื่อง ขออนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์

นมัสการ ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

ด้วย พระครูธรรมาธิปไตย รัชสประจักษ์วัฒน์ นิสิตปริญญาโท
 หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา
 ในจังหวัดลำพูน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าว

การศึกษานิพนธ์เรื่องนี้ จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากท่าน จึงขอความอนุเคราะห์พิจารณา
 อนุญาตให้นิสิตดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลและสัมภาษณ์เพื่อทำวิทยานิพนธ์ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทางวิชาการ
 ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี และขอขอบคุณในความเอื้อเฟื้อ
 ทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงนมัสการมาเพื่อทราบ และโปรดพิจารณาอนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์ต่อไป

ประสิทธิ์

(นายประเด่น แบนบั้ง)

เลขานุการบัณฑิตศึกษา/

รองผู้อำนวยการฝ่ายบริหาร วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

5/1/62
 ๒๕๖๒

ที่ ศธ ๖๑๒๕ /ว๐๔๑

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน ๑๙๒ หมู่ ๒ ตำบลต้นธง
อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ๕๑๐๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐-๕๓๕๖-๓๑๖๓

๒๓ มกราคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขออนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์

เรียน พระครูวิสิฐปัญญากร รองเจ้าคณะจังหวัดลำพูน

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑.แบบสัมภาษณ์ที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระครูอริยชัยธัช รหัสประจำตัวนิสิต ๖๐๑๔๒๐๕๐๓๔ นิสิตปริญญาโท
หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา
ในจังหวัดลำพูน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าว

การศึกษาวินิจฉัยเรื่องนี้ จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากท่าน จึงขอความอนุเคราะห์พิจารณา
อนุญาตให้นิสิตดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล และสัมภาษณ์เพื่อทำวิทยานิพนธ์ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทาง
วิชาการ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี และขอขอบพระคุณ
ในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อทราบ และโปรดพิจารณาอนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์ต่อไป

เรียนมาด้วยความเคารพอย่างสูง

(พระครูสิริสุตานุยุต, ผศ.ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

โทรศัพท์ ๐-๕๓๕๖-๓๑๖๓ ภายใน ๑๐๗, ๐๙-๔๗๒๘-๗๓๗๕

ที่ ศธ ๖๑๒๕ /ว๐๔๑

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน ๑๙๒ หมู่ ๒ ตำบลต้นธง
อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ๕๑๐๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐-๕๓๕๖-๓๑๖๓

๒๓ มกราคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขออนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์

เรียน พระครูกิตติปริยัตินิเวศน์ เจ้าอาวาสวัดแม่สารป่าขาม

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑.แบบสัมภาษณ์ที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระครูอรุณชัยธัช รหัสประจำตัวนิสิต ๖๐๑๔๒๐๕๐๓๔ นิสิตปริญญาโท
หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา
ในจังหวัดลำพูน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าว

การศึกษาวินิจฉัยเรื่องนี้ จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากท่าน จึงขอความอนุเคราะห์พิจารณา
อนุญาตให้นิสิตดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล และสัมภาษณ์เพื่อทำวิทยานิพนธ์ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทาง
วิชาการ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี และขอขอบพระคุณ
ในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อทราบ และโปรดพิจารณาอนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์ต่อไป

เรียนมาด้วยความนับถือ

(พระครูสุริยธรรม)
(พระครูสุริยธรรม)
(พระครูสุริยธรรม)
(พระครูสุริยธรรม)

(พระครูสุริยธรรม, ผศ.ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ลำพูน
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

โทรศัพท์ ๐-๕๓๕๖-๓๑๖๓ ภายใน ๑๐๗, ๐๙-๔๗๒๘-๗๓๗๕

ที่ ศร ๖๑๒๕/ว๐๔๑

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน ๑๙๒ หมู่ ๒ ตำบลต้นธง
อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ๕๑๐๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐-๕๓๕๖-๓๑๖๓

๒๓ มกราคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขออนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์

เรียน พระครูนิวริธรรมโชติ เจ้าอาวาสวัดจามเทวี

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑.แบบสัมภาษณ์ที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระครูธัญชัยธวัช รัชสประจักษ์วัฒน์ นิสิตปริญญาโท
หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา
ในจังหวัดลำพูน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาค้นคว้าหลักสูตรดังกล่าว

การศึกษาวินิจฉัยเรื่องนี้ จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากท่าน จึงขอความอนุเคราะห์พิจารณา
อนุญาตให้นิสิตดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล และสัมภาษณ์เพื่อทำวิทยานิพนธ์ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทาง
วิชาการ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี และขอขอบพระคุณ
ในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อทราบ และโปรดพิจารณาอนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์ต่อไป

เรียนมาด้วยความนับถือ

วิกรม
อินทร์
อนุชา อนุชา
อนุชา อนุชา

(พระครูสิริสุตานุยุต,ผศ.ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

โทรศัพท์ ๐-๕๓๕๖-๓๑๖๓ ภายใน ๑๐๗, ๐๕-๔๗๒๘-๗๓๗๕

ที่ ศธ ๖๑๒๕ / ๖๐๔๑

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน ๑๙๒ หมู่ ๒ ตำบลต้นธง
อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ๕๑๐๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐-๕๓๕๖-๓๑๖๓

๒๓ มกราคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขออนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์

เรียน พระครูปลัดชาติชาย ญาณโสภณ เจ้าอาวาสวัดมณีอาราม

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑.แบบสัมภาษณ์ที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระครูอริยชัยธัช รักษประจำตัวนิสิต ๖๐๑๔๒๐๕๐๓๔ นิสิตปริญญาโท
หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา
ในจังหวัดลำพูน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าว

การศึกษาวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากท่าน จึงขอความอนุเคราะห์พิจารณา
อนุญาตให้นิสิตดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล และสัมภาษณ์เพื่อทำวิทยานิพนธ์ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทาง
วิชาการ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี และขอขอบพระคุณ
ในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อทราบ และโปรดพิจารณาอนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์ต่อไป

๑๙ มกราคม ๒๕๖๒

เรียนมาด้วยความนับถือ

(พระครูสิริสุตานุยุต, ผศ.ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ลำพูน
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๒๕ มกราคม ๒๕๖๒

บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

โทรศัพท์ ๐-๕๓๕๖-๓๑๖๓ ภายใน ๑๐๗, ๐๙-๔๗๒๘-๗๓๗๕

ที่ ศธ ๖๑๒๕ / ๖๐๔๑

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน ๑๙๒ หมู่ ๒ ตำบลต้นธง
อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ๕๑๐๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐-๕๓๕๖-๓๑๖๓

๒๓ มกราคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขออนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์

กราบเรียน พระศรีธรรมโสภณ รองเจ้าคณะจังหวัดลำพูน

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑.แบบสัมภาษณ์ที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระครูอรุณชัยธัช รหัสประจำตัวนิสิต ๖๐๑๔๒๐๕๐๓๔ นิสิตปริญญาโท
หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา
ในจังหวัดลำพูน” เพื่อเป็นสนับสนุนของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าว

การศึกษ วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากพระเดชพระคุณท่าน ซึ่งมีความ
อนุเคราะห์พิจารณาอนุญาตให้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล และสัมภาษณ์เพื่อทำวิทยานิพนธ์ ซึ่งจะเป็น
ประโยชน์ทางวิชาการ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬา
ลกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากพระเดชพระคุณท่าน
ด้วยดี และขอขอบพระคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงกราบเรียนมาเพื่อทราบ และโปรดพิจารณาอนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์ต่อไป

กราบเรียนมาด้วยความเคารพ

(พระครูสิริสุदानุยุต, ผศ.ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

โทรศัพท์ ๐-๕๓๕๖-๓๑๖๓ ภายใน ๑๐๗, ๐๙-๔๗๒๘-๗๓๗๕

ที่ ศธ ๖๑๒๕ /ว๐๔๑

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน ๑๙๒ หมู่ ๒ ตำบลต้นธง
อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ๕๑๐๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐-๕๓๕๖-๓๑๖๓

๒๓ มกราคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขออนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์

เรียน พระครูไพศาลธีรคุณ เจ้าอาวาสวัดต้นแก้ว

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑.แบบสัมภาษณ์ที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระครูธัญชัยธวัช รหัสประจำตัวนิสิต ๖๐๑๔๒๐๕๐๓๔ นิสิตปริญญาโท
หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา
ในจังหวัดลำพูน” เพื่อเป็นส่วหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าว

การศึกษาวินิจฉัยวิทยานิพนธ์เรื่องนี้จะเกี่ยวข้องเก็บข้อมูลจากท่าน จึงขอความอนุเคราะห์พิจารณา
อนุญาตให้นิสิตดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล และสัมภาษณ์เพื่อทำวิทยานิพนธ์ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทาง
วิชาการ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี และขอขอบพระคุณ
ในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อทราบ และโปรดพิจารณาอนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์ต่อไป

เรียนมาด้วยความนับถือ

พระครูไพศาลธีรคุณ
เจ้าอาวาสวัดต้นแก้ว

(พระครูสิริสุตานุยุต, ผศ.ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ลำพูน
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

โทรศัพท์ ๐-๕๓๕๖-๓๑๖๓ ภายใน ๑๐๗, ๐๙-๔๗๒๘-๗๓๗๕

ที่ ศธ ๖๑๒๕ /ว๐๔๑

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน ๑๔๒ หมู่ ๒ ตำบลต้นธง
อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ๕๑๐๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐-๕๓๕๖-๓๑๖๓

๒๓ มกราคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขออนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์

เรียน พระครูสิริสุตาทิพย์ เจ้าคณะอำเภอทุ่งหัวช้าง

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑.แบบสัมภาษณ์ที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระครูอริยชัยธัช รหัสประจำตัวนิสิต ๖๐๑๔๒๐๕๐๓๔ นิสิตปริญญาโท
หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา
ในจังหวัดลำพูน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาระดับปริญญาโทดังกล่าว

การศึกษาวินิจฉัยเรื่องนี้ จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากท่าน จึงขอความอนุเคราะห์พิจารณา
อนุญาตให้นิสิตดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล และสัมภาษณ์เพื่อทำวิทยานิพนธ์ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทาง
วิชาการ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี และขอขอบพระคุณ
ในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อทราบ และโปรดพิจารณาอนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์ต่อไป

เรียนมาด้วยความนับถือ

(พระครูสิริสุตาทิพย์, ผศ.ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

นางอริยชัยธัช นิสิตปริญญาโท
ได้ให้หนังสือ สำนวนที่ ๖๒/๒๕๖๒
วันที่ ๒๓ มกราคม ๒๕๖๒

บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

โทรศัพท์ ๐-๕๓๕๖-๓๑๖๓ ภายใน ๑๐๗, ๐๙-๔๗๒๘-๗๓๗๕

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน โทร ๐-๕๓๕๖-๓๑๖๓
 ที่ ศธ ๖๑๒๕/ว๐๑๗ วันที่ ๒๓ มกราคม ๒๕๖๒
 เรื่อง ขออนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์

เจริญพร ดร.ไพรินทร์ ณ วันนา ประธานหลักสูตรศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

ด้วย พระครูอรุณชัยธัช รหัสประจำตัวนิสิต ๖๐๑๔๒๐๕๐๓๔ นิสิตปริญญาโท
 หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา
 ในจังหวัดลำพูน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าว

การศึกษาวินิจฉัยเรื่องนี้ จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากท่าน จึงขอความอนุเคราะห์พิจารณา
 อนุญาตให้นิสิตดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลและสัมภาษณ์เพื่อทำวิทยานิพนธ์ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทางวิชาการ
 ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี และขอขอบคุณในความเอื้อเฟื้อ
 ทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงเจริญพรมหาเพื่อทราบ และโปรดพิจารณาอนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์ต่อไป

(พระครูสิริสุตานุยุต,ผศ.ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ลำพูน
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ดร.ไพรินทร์ ณ วันนา
 ๒๓ / ๑ / ๖๖

ที่ ศร ๖๑๒๕ /ว๐๔๑

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน ๑๙๒ หมู่ ๒ ตำบลต้นธง
อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ๕๑๐๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐-๕๓๕๖-๓๑๖๓

๒๓ มกราคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขออนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์

เจริญพร นายพงษ์เทพ มณีสูตร ประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดลำพูน

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑.แบบสัมภาษณ์ที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระครูธัญชัยธัช รหัสประจำตัวนิสิต ๖๐๑๔๒๐๕๐๓๔ นิสิตปริญญาโท
หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา
ในจังหวัดลำพูน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าว

การศึกษาวินิจฉัยเรื่องนี้ จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากท่าน จึงขอความอนุเคราะห์พิจารณา
อนุญาตให้นิสิตดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล และสัมภาษณ์เพื่อทำวิทยานิพนธ์ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทาง
วิชาการ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี และขอขอบพระคุณ
ในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงเจริญพรมาทือทราบ และโปรดพิจารณาอนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์ต่อไป

ขอเจริญพร

(พระครูสิริสุตานุยุต, ผศ.ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

(นายพงษ์เทพ มณีสูตร)

บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

โทรศัพท์ ๐-๕๓๕๖-๓๑๖๓ ภายใน ๑๐๗, ๐๙-๔๗๒๘-๗๓๗๕

ที่ ศร ๖๑๒๕ /ว๐๔๑

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน ๑๙๒ หมู่ ๒ ตำบลต้นธง
อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ๕๑๐๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐-๕๓๕๖-๓๑๖๓

๒๓ มกราคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขออนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์

เจริญพร นางเบญจวรรณ พลประเสริฐ

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑.แบบสัมภาษณ์ที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระครูธรรมาธิปไตย รักษาราชการแทนเจ้าอาวาสวัด ๖๐๑๔๒๐๕๐๓๔ นิสิตปริญญาโท
หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา
ในจังหวัดลำพูน” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าว

การศึกษาวินิจฉัยเรื่องนี้เป็นต้องเก็บข้อมูลจากท่าน จึงขอความอนุเคราะห์พิจารณา
อนุญาตให้นิสิตดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล และสัมภาษณ์เพื่อทำวิทยานิพนธ์ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทาง
วิชาการ ทางหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี และขอขอบพระคุณ
ในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงเจริญพรมาเพื่อทราบ และโปรดพิจารณาอนุญาตเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์ต่อไป

ขอเจริญพร

(พระครูธีรสุตานุยุต,ผศ.ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

นาง
เบญจวรรณ พลประเสริฐ
นางเบญจวรรณ พลประเสริฐ

บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

โทรศัพท์ ๐-๕๓๕๖-๓๑๖๓ ภายใน ๑๐๗, ๐๙-๔๗๒๘-๗๓๗๕

(นางเบญจวรรณ พลประเสริฐ)
หัวหน้าฝ่ายพัฒนากิจการแม่พระ นริศญาไชย

ภาคผนวก ข
แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย เรื่อง บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาใน จังหวัดลำพูน

คำชี้แจง

๑. แบบสัมภาษณ์ชุดนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาบทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน

๒. แบบสัมภาษณ์มีทั้งหมด ๒ ตอน

ตอนที่ ๑ ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

ตอนที่ ๒ สัมภาษณ์เกี่ยวกับบทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน

๑. แนวคิดการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา

๒. บทบาทของพระนางจามเทวีในฐานะบุคคลต้นแบบทางพระพุทธศาสนา

๓. บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาใน

จังหวัดลำพูน

๓. แบบสัมภาษณ์ฉบับนี้ จะใช้สำหรับเก็บข้อมูลตามทัศนะของท่าน ผู้วิจัยจะนำข้อมูลที่ได้ไปวิเคราะห์เพื่อให้ได้ข้อสนเทศที่เป็นประโยชน์ต่อการนำศึกษาและเผยแพร่บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูนต่อไป

๔. กรุณาตอบแบบสัมภาษณ์ตามความเป็นจริง ผู้วิจัยจะเก็บข้อมูลของท่านเป็นความลับ และนำเสนอเป็นภาพรวมเท่านั้น ไม่มีผลกระทบใดๆ ต่อสถานภาพของท่านแต่อย่างใด ผู้วิจัยจึงใคร่ขอความร่วมมือจากท่านได้กรุณาตอบแบบสัมภาษณ์ชุดนี้ให้ครบถ้วน

ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความร่วมมือจากท่านเป็นอย่างดี จึงขอขอบคุณทุกท่านที่ตอบแบบสัมภาษณ์มา ณ โอกาสนี้

พระครูอรุณชัยธัช (ธวัชชัย ธนวิโส)

นิสิตปริญญาโท หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

แบบสัมภาษณ์การวิจัย

เรื่อง บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาใน จังหวัดลำพูน

ส่วนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสัมภาษณ์

ชื่อ ฉายา/นามสกุล ผู้ให้สัมภาษณ์.....อายุ.....ปี ตำแหน่ง.....
วันที่สัมภาษณ์.....เวลา.....สถานที่.....
วิธีการสัมภาษณ์.....

ส่วนที่ ๒ ประเด็นคำถามในการสัมภาษณ์

๑. ในทัศนะของท่าน แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา เป็นอย่างไร

.....
.....
.....

๒. ในทัศนะของท่าน หลักธรรมที่ส่งเสริมการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา มีอะไรบ้าง และ
เป็นอย่างไร

.....
.....
.....

๓. ในทัศนะของท่าน บทบาทของพระนางจามเทวีในฐานะบุคคลต้นแบบทางพระพุทธศาสนา เป็น
อย่างไร

๓.๑ บุคคลต้นแบบฐานะอุบาลีกา

.....
.....
.....

๓.๒ บุคคลต้นแบบฐานะกษัตริยา

.....
.....
.....

๓.๓ บุคคลต้นแบบฐานะมารดา

๓.๔ บุคคลต้นแบบฐานะภรรยา

๓.๕ บุคคลต้นแบบฐานะบุตรธิดา

๔. ในทัศนะของท่าน บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน แต่ละด้านดังต่อไปนี้เป็นอย่างไร

๔.๑ ด้านศาสนธรรม

๔.๒ ด้านศาสนบุคคล

๔.๓ ด้านศาสนสถาน

๔.๔ ด้านศาสนวัตถุ

๔.๕ ด้านศาสนพิธี

๕. ข้อคิดเห็น/ข้อเสนอแนะอื่นๆ

.....

.....

.....

ขอขอบคุณทุกท่านในความกรุณาสำหรับการตอบแบบสอบถามในครั้งนี้
พระครูอรัญชัยธัช (ธวัชชัย ธนวิโส)
นิสิตปริญญาโท หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ภาคผนวก ค
ประมวลภาพจากการสัมภาษณ์

สัมภาษณ์ พระเทพรัตนนายก, เจ้าคณะจังหวัดลำพูน. วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระศรีธรรมโสภณ, รองเจ้าคณะจังหวัดลำพูน, วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระครูสิริสุตาภิณฺธ, เจ้าคณะอำเภอทุ่งหัวช้าง, วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระครูไพศาลธรรมานุสิฐ, รองเจ้าคณะอำเภอลำพูน, วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระครูจิรวัดมนโสภณ, เจ้าคณะอำเภอเมืองลำพูน, วันที่ ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระครูสิริสุตานุต, ผศ.ดร., รองเจ้าคณะอำเภอเมืองลำพูน, วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระครูกิตติปริยัตินิเวศน์, เจ้าอาวาสวัดแม่สารป่าขาม, วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระครูอมรสันติคุณ, เจ้าอาวาสวัดพระคงฤาษี, วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระครูไพศาลธีรคุณ, เจ้าอาวาสวัดต้นแก้ว, วันที่ ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระครูปลัดชาติชาย ญาณโสภโณ, เจ้าอาวาสวัดมณีาราม, วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ ดร.ไพรินทร์ ฦ วนนา, ประธานหลักสูตรสาขาวิชาพระพุทธศาสนา,
วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ นางเบญจวรรณ พลประเสริฐ, หัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย,
วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

กรมศิลปากร. ตำนานมูลศาสนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๙.

กุเทพ ใสกระจ่าง. แนวทางอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร:
คณะกรรมการการศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม สภาผู้แทนราษฎร, ๒๕๔๘.
(อัดสำเนา).

แก้ว ชิตตะขบ. คู่มือพุทธศาสนิกชน. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานพระพุทธศาสนา
แห่งชาติ, ๒๕๕๒.

ไกรศรี นิมมานเหมินทร์. ภาพยนตร์เจียมเทวีและวิลังคะ. กรุงเทพมหานคร: พี.เอ.ลิฟวิ่ง, ๒๕๓๓.

ชินชฐา วิเศษสาธิต และมุกดา ศรียงค์. จิตวิทยาสังคมและมนุษย์สัมพันธ์. กรุงเทพมหานคร: สถาบัน
เทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง, ๒๕๒๖.

คณินันต์ จันทบุตร. สถานภาพและบทบาทของพระพุทธศาสนาในสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์กลุ่มประสานงานการศึกษาเพื่อสังคม, ๒๕๓๒.

คมสัน คงทน. ลำพูน สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี. เชียงใหม่: ช่างเผือกการพิมพ์, ๒๕๒๕.

งามพิศ สัตย์สงวน. การวิจัยมานุษยวิทยา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๕.

จารุรัตน์ ปันมณี. กฎหมายพระสงฆ์. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๐.

จรัส เลิศบุรุษวิทย์. ตำนานประวัติวัดพระธาตุกู่ละมั่ง. เชียงใหม่: วัดพระธาตุกู่ละมั่ง, ๒๕๕๑
(อัดสำเนา).

จำนงค์ ทองประเสริฐ. ประวัติพระพุทธศาสนาในลังกา. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร:
สหธรรมิก, ๒๕๔๗.

จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์. สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

ธรรมทาส พานิช. พระนางจามเทวี. กรุงเทพมหานคร: บริษัท งานดี จำกัด, ๒๕๓๓.

นนท์ ธรรมสถิต. พระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ไทย. กรุงเทพมหานคร: กิตติชัยสาส์น, ๒๕๓๓.

บรรจง โสตาดี และคณะ. ประวัติพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร:
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

- ปัญญา ใช้บางยาง. ๘๐ พระอรหันต์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๒.
- _____. ๔๐ ภิกษุณีพระอรหันต์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๒.
- _____. ๗๕ อุบาสกพุทธสาวก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๐.
- _____. ๔๖ อุบาสิกาพุทธสาวิกาในสมัยพุทธกาล. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๒.
- ประมวล รัตนวงศ์. จิตวิทยาเบื้องต้น. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๙.
- พระครูกลียาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กลียาณธมโม). **เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.
- พระเทพดิลก (ระแบบ จตฺตาโณ). **ศาสนาอะไรเป็นศาสนาประจำชาติ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: พรศิวกการพิมพ์, ๒๕๔๖.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๕๐.
- _____. **ธรรมบุญชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๐.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **ภัยแห่งพระพุทธศาสนาในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕.
- พระธรรมธัชมนี (ประยูร สนตฺโกโร). **พุทธศาสนประวัติสมัยรัตนโกสินทร์และราชวงศ์จักรี ๒๐๐ ปี**. กรุงเทพมหานคร: กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๒๕.
- พระโพธิธรรมาจารย์. **งามเทววงศ์ พงศาวดารเมืองศรีอยุธยา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๓.
- พระรัตนปัญญาเถระ. **ชินกาลมาลีปกรณ์**. แปลโดยแสง มนวิฑูร. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ. **ประวัติพระพุทธศาสนาในอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์สวย, ๒๕๔๖.
- พระมหาอดิสร ธีรสีโล. **คุณธรรมสำหรับครู**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ โอ.เอส. พรินต์ติ้งเฮาส์, ๒๕๔๐.
- พระยาประชาภิจักรจักรี. **พงศาวดารโยนก**. กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, ๒๕๑๕.
- พิฑูร มลิวลย์ และไสว มาลาทอง. **ประวัติพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ไพบูลย์ ช่างเขียน. **การปกครองมหานคร**. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๖.
- ไพศาล แสนไชย. **รวมเรื่องเจ้าแม่หม่อมเล้า**. รวบรวมโดย ประสิทธิ์ เพชรรักษ์. ลำพูน: ฌรัฐพลการพิมพ์, ๒๕๓๘.
- ฟื้น ดอกบัว. **วัดและพระสงฆ์ทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: ศิลปบรรณาการ, ๒๕๕๐.
- วศิน อินทสระ. **ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียและประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บรรณาการ, ๒๕๓๕.
- สงวน โชติสุขรัตน์. **ประชุมตำนานลานนาไทย**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๕.

สายัณห์ อินันใจ และคณะ. การปกครองคณะสงฆ์ไทย. กรุงเทพมหานคร:

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

สินธพ ทรวงแก้ว. ตามรอยพระพุทธองค์. ลำพูน: โรงพิมพ์กอนาพริ้นท์, ๒๕๔๙.

สิงฆะ วรรณสัย. ประวัติพระนางจามเทวีและจังหวัดลำพูน. ลำพูน: ฌี๊พันธ์การพิมพ์, ๒๕๒๔.

สิริวัฒน์ คำวันสา. ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก, ๒๕๔๑.

_____. พุทธศาสนาในอินเดีย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: พัทธอักษร, ๒๕๔๕.

สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. บทบาทของวัดที่เคยมีและพึงต้องมีต่อสังคมภาคใต้ ของดีวัดมัชฌิมาวาส.

สงขลา: โรงพิมพ์มงคลการพิมพ์, ๒๕๒๒.

สุทธาวารี สุวรรณภาน. พระราชชีวิตประวัติพระนางจามเทวีบรมราชินาริศรีสุริยวงศ์องค์บดินทร์
ปิ่นธานีศรีอยุธยา. เชียงใหม่: ทิพยเนตรการพิมพ์, ๒๕๒๘.

สุรีย์ มีผลกิจ และวิเชียร มีผลกิจ. พระพุทธกิจ ๔๕ พรรษา. กรุงเทพมหานคร: บริษัท คอมฟอร์ม
จำกัด, ๒๕๔๘.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

สำลี รักสุทธี. ศิลุตยอดวินัยของศาสนาพุทธ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๙.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ตำนานพระพุทธ-
เจดีย์. ธนบุรี : รุ่งวัฒนาการพิมพ์, ๒๕๑๓.

สมเด็จพระวันรัตน์. สังคดียวงศ์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ศิวพร, ๒๕๒๑.

หม่อมหลวงสุพร อิศรเสนา. พระนางจามเทวี. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นิติบรรณาการ, ๒๕๔๓.

อุทัย ดุลยเกษม. การพัฒนาโดยชาวชนบทในปัญหาการพัฒนาชนบทไทย. นนทบุรี:

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๒๖.

(๒) วิทยานิพนธ์:

พระมานะ ฌมมกุลโล (ศรีสุทธี). “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๖.

พระวิเชียรบุรี สติสมปนโน (ขวัญโพก). “การศึกษาบทบาทในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาของ
พระเจ้าปเสนทิโกศล”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา.
บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

ไพโรจน์ ศุภทิปมงคล. “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของจิตตคหบดีอุบาสกที่ปรากฏในคัมภีร์
พระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา.
บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

นงเยาว์ ปิฎกัรชต์. “บทบาทของพระสงฆ์ในการส่งเสริมวัฒนธรรมพื้นบ้าน ศึกษาเฉพาะจังหวัดสงขลา”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒสงขลา, ๒๕๓๕.

สุนทรีย์ สุริยรังษี. “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของคฤหัสถ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา: ศึกษาเฉพาะกรณีอุบาสิกาส่งผู้ได้เอตทัคคะ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

สุวิภา พงษ์ปวน. “การศึกษาเจตีย์ในจังหวัดลำพูน”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๑.

สุวิบูลย์ จำรูญศิริ. “การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการด้านการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. สารนิพนธ์ การสอบวัดคุณสมบัติ ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

(๓) สื่ออิเล็กทรอนิกส์:

ความสำคัญของพระพุทธศาสนาต่อสังคมไทย. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

<https://sites.google.com/site/phrasayyankietsaksy/khwam-sakhay-khxngphraphuthth-sasna-tx-sangkham-thiy-ni-thana-pen-sasna-praca-chati>
[๘ มกราคม ๒๕๖๒]

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาสากล (Buddhism is universal religion). [ออนไลน์].

แหล่งที่มา: <https://pantip.com/topic/31738747> [๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๑]

(๔) สัมภาษณ์:

สัมภาษณ์ พระเทพรัตนนายก. เจ้าคณะจังหวัดลำพูน, วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระครูสิริสุตาทิณ. เจ้าคณะอำเภอทุ่งหัวช้าง, วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระครูสิริสุตานุต, ผศ.ดร. รองเจ้าคณะอำเภอเมืองลำพูน, วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระครูไพศาลธรรมานุสิฐ. รองเจ้าคณะอำเภอเมืองลำพูน, วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระครูกิตติปริยัตินิเวศน์. เจ้าอาวาสวัดแม่สารป่าขาม, วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระครูอมรสันติคุณ. เจ้าอาวาสวัดพระคงฤาษี, วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระครูนิวิฐธรรมโชติ. เจ้าอาวาสวัดจามเทวี, วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระครูวิสิฐปัญญากร. รองเจ้าคณะจังหวัดลำพูน, วันที่ ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระครูจิรวัดมนโสภณ. เจ้าคณะอำเภอเมืองลำพูน, วันที่ ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระศรีธรรมโสภณ. รองเจ้าคณะจังหวัดลำพูน, วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระครูไพศาลธีรคุณ. เจ้าอาวาสวัดต้นแก้ว, วันที่ ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระครูปลัดชาติชาย ญาณโสภณ. เจ้าอาวาสวัดมณีอาราม, วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ ดร.ไพรินทร์ ฦ วันนา. ประธานหลักสูตรสาขาวิชาพระพุทธศาสนา. วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ นายพงษ์เทพ มั่นตรง. ประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดลำพูน. วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ นางเบญจวรรณ พลประเสริฐ. หัวหน้าพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติหริภุญไชย.

วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ นายนพพร นิลณรงค์. นักวิชาการอิสระ. วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	พระครูอรัญชัยธัช (ธวัชชัย) ฉายา ธนวิโส นามสกุล ทรัพย์นำ
วันเดือนปีเกิด	๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๗
สถานที่เกิด	จังหวัดเชียงใหม่
ประวัติการศึกษา	
ทางธรรม	น.ธ. เอก, ป.ธ.๔
ทางโลก	พุทธศาสตรบัณฑิต (พระพุทธศาสนา) ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต (การบริหารการศึกษา)
ปัจจุบันดำรงตำแหน่ง	เจ้าอาวาสวัดป่าคำง (กุ่มน้อย) เจ้าคณะตำบลห้วยยาบ เขต ๑ อำเภอบ้านธิ จังหวัดลำพูน
ที่อยู่ปัจจุบัน	วัด ป่าคำง (กุ่มน้อย) เลขที่ ๑๕๒ หมู่ที่ ๑๐ ซอย/ตรอก - ถนน - ตำบล/แขวง ห้วยยาบ อำเภอ/เขต บ้านธิ จังหวัด ลำพูน รหัสไปรษณีย์ ๕๑๑๘๐ หมายเลขโทรศัพท์ -
หมายเลขโทรศัพท์มือถือ	๐๘๒-๑๘๕๘๖๐๓